

Biblioteca Municipală „B. P. Hasdeu”
Secția de Științe Sociale, Economice, Umanistice și Arte a
Academiei de Științe a Moldovei
Universitatea de Stat din Moldova

DIALOGICA

REVISTĂ DE STUDII CULTURALE ȘI LITERATURĂ

Anul II, nr. 3, septembrie-decembrie 2020

Revista noastră vizează fenomenul cultural contemporan ca produs al gândirii și creativității și se manifestă în planul științelor socioumane și în cel al artei. Prin urmare, ne vedem încadrați în paradigma dialogului interdisciplinar, al relațiilor între abordările diferitor discipline. Vom înlesni articolele cu preocupări teoretice și interpretative din aria studiilor culturale, unde literatura, spre exemplu, e un fenomen cultural ca oricare altul în contextul timpului său. Totuși, pentru a crea un pandant la reducerea numărului de studii literare, care au generat prin transformare de sine și împrumut de metode noua și extrem de prolifică direcție de cercetare, am rezervat un loc aparte, în titlul revistei și în spațiul unor rubrici, literaturii și promovării ei. Promitem să facem gesturi similare și în cazul celorlalte arte.

APARE DE TREI ORI PE AN
Anul II, Nr. 3, 2020

DIRECTOR DE PROIECT ȘI REDACTOR-ȘEF

Aliona GRATI, doctor habilitat în filologie, conferențiar, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău.

COLEGIUL DE REDACȚIE

Natalia PROCOP, doctor în studiul artelor și culturologie, Secția de Științe Sociale, Economice, Umanistice și Arte a Academiei de Științe a Moldovei, Chișinău.

Ghenadie ȘIRBU, doctor în istorie, Academia de Științe a Moldovei, Chișinău.

Ludmila ȘIMANSCHI, doctor în filologie, conferențiar cercetător, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău.

COMITETUL ȘTIINȚIFIC

Liliana CONDRATICOVA, doctor habilitat în istorie și studiul artelor, Academia de Științe a Moldovei, Chișinău.

Bogdan CREȚU, doctor în filologie, profesor universitar, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Academia Română, Filiala Iași, România.

Aurelian DĂNILĂ, academician, Academia Europeană de Științe și Arte, Salzburg, Austria, doctor habilitat în studiul artelor, Secția de Științe Sociale, Economice, Umanistice și Arte a Academiei de Științe a Moldovei, Chișinău.

Inga DRUȚĂ, doctor habilitat în filologie, cercetător științific principal, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Chișinău.

Nicolae ENCIU, doctor habilitat în istorie, cercetător științific principal, Institutul de Istorie, Chișinău.

Aurelia HANGANU, doctor habilitat în filologie, conferențiar, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău.

Mariana HARJEVSCHI, doctor în științele comunicării, Biblioteca Municipală „B. P. Hasdeu”, Chișinău.

Adrian-Silvan IONESCU, doctor în științe istorice, cercetător științific gradul I, Institutul de Istoria Artei „George Oprescu”, București, Academia Română.

István KIRÁLY V., doctor în filosofie, conferențiar, Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj, România.

Lidia KULIKOVSKI, doctor în pedagogie, Biblioteca Municipală „B. P. Hasdeu”.

Mircea MARTIN, academician, profesor universitar, Academia Română, București, România.

Victor MORARU, membru corespondent, doctor habilitat, Secția de Științe Sociale, Economice, Umanistice și Arte a Academiei de Științe a Moldovei, Chișinău.

Gheorghe MUSTEA, academician, Secția de Științe Sociale, Economice, Umanistice și Arte a Academiei de Științe a Moldovei, Chișinău.

Ioan OPRIȘ, doctor în științe istorice, profesor, Universitatea „Valahia” din Târgoviște, România.

Ion SIMUȚ, doctor în filologie, profesor, Universitatea din Oradea, România.

Mariana ȘLAPAC, membru corespondent, doctor habilitat, Secția de Științe Sociale, Economice, Umanistice și Arte a Academiei de Științe a Moldovei, Chișinău.

Răzvan THEODORESCU, academician, profesor universitar, Academia Română, București, România.

Alina TOFAN, doctor în filologie, Institutul de Romanistică, Universitatea din Leipzig, Germania.

Elena UNGUREANU, doctor habilitat în filologie, Biblioteca Municipală „B. P. Hasdeu”, Chișinău.

Cornel UNGUREANU, doctor în filologie, profesor, Universitatea de Vest din Timișoara, România.

Nicoleta VORNICU, doctor habilitat în arte vizuale, cercetător științific gradul I, Centrul Mitropolitan de Cercetări T.A.B.O.R., Iași, România.

Diana VRABIE, doctor în filologie, conferențiar, Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți.

Tudor ZBĂRNEA, academician, Academia Europeană de Științe și Arte, Salzburg, Austria, Muzeul Național de Artă al Moldovei, Chișinău.

Concepție copertă: Veronica ȘTEFĂNEȚ; Pictură: *Biserica Buna Vestire*, 1992, autor Galina CANTOR-MOLOTOV.

Responsabilitatea opiniilor exprimate în paginile revistei aparține autorilor.

Revista este editată în cadrul proiectului „Cultura promovării imaginii orașelor din Republica Moldova prin intermediul artei și mitopoeticii”.

Drepturile de autor din acest număr au fost finanțate de Institutul Cultural Român din București.

Varianta multimedia a revistei a fost realizată cu sprijinul Departamentului pentru Relația cu Republica Moldova www.drrm.ro.

tel.: +373 22 221181, email: dialogica.asm@gmail.com, site-ul web: <http://dialogica.asm.md>

DEPARTAMENTUL PENTRU
RELAȚIA CU REPUBLICA MOLDOVA

Our journal focuses on the contemporary cultural phenomenon as a product of thought and creativity and manifests itself in the field of socio-human and art sciences. We see fit in the paradigm of interdisciplinary dialogue, of the relationships between approaches of different disciplines. We will, therefore, facilitate articles with theoretical and interpretative concerns from the area of cultural studies, where literature, for example, is a cultural phenomenon like any other in the context of its time. However, in order to create a pendant in reducing the number of literary studies that generated self-transformation and loan of new and extremely prolific research methods, we reserved a special place in the title of the journal and in the space of some columns, for literature and its promotion. We promise to make similar gestures and for other arts.

APPEARS THREE TIMES A YEAR

Year II, No. 3, 2020

PROJECT MANAGER AND EDITOR CHIEF

Aliona GRATI, PhD in Philology, associate professor, Moldova State University, Chişinău.

EDITORIAL BOARD

Natalia PROCOP, PhD in the Study of Arts, Department of Social, Economic, Humanities Sciences and Arts Section of the Academy of Sciences of Moldova, Chişinău.

Ghenadie ŞIRBU, PhD in History, Academy of Sciences of Moldova, Chişinău.

Ludmila ŞIMANSCHI, PhD in Philology, associate professor, Moldova State University, Chişinău.

SCIENTIFIC BOARD

Liliana CONDRATICOVA, PhD in History and the Study of Arts, Academy of Sciences of Moldova, Chişinău.

Bogdan CREȚU, PhD in Philology, professor, Institute of Romanian Philology "A. Philippide", Romanian Academy, Iasi Branch, Romania.

Aurelian DĂNILĂ, academician, European Academy of Sciences and Arts, Salzburg, Austria, PhD in the Study of Arts, professor, Department of Social, Economic, Humanities Sciences and Arts Section of the Academy of Sciences of Moldova, Chişinău.

Inga DRUȚĂ, PhD in Philology, "B. P.-Hasdeu" Institute of Romanian Philology, Chişinău.

Nicolae ENCIU, PhD in History, scientific researcher, Institute of History, Chişinău.

Aurelia HANGANU, PhD in Philology, associate professor, Moldova State University, Chişinău.

Mariana HARJEVSCHI, PhD in Sciences of Communication, "B. P. Hasdeu" Municipal Library, Chişinău.

Adrian-Silvan IONESCU, PhD in Historical Sciences, professor, "George Oprescu" Institute for Art History, Bucharest, Romanian Academy, Romania.

István KIRÁLY V., PhD in Philosophy, associate professor, Babes-Bolyai University, Cluj, Romania.

Lidia KULIKOVSKI, PhD in Pedagogy, "B. P. Hasdeu" Municipal Library, Chişinău.

Mircea MARTIN, academician, professor, Romanian Academy, Bucharest, Romania.

Victor MORARU, correspondent member of the ASM, PhD in Social Sciences, professor, Department of Social, Economic, Humanities Sciences and Arts Section of the Academy of Sciences of Moldova, Chişinău.

Gheorghe MUSTEA, academician, Department of Social, Economic, Humanities Sciences and Arts Section of the Academy of Sciences of Moldova, Chişinău.

Ioan OPRIŞ, PhD in Historical Sciences, professor, "Valahia" University of Targoviste, Romania.

Ion SIMUȚ, PhD in Philology, professor, University of Oradea, Romania.

Mariana ŞLAPAC, correspondent member of the ASM, PhD in Social Sciences, professor, Department of Social, Economic, Humanities Sciences and Arts Section of the Academy of Sciences of Moldova, Chişinău.

Răzvan THEODORESCU, academician, professor, Romanian Academy, Bucharest, Romania.

Alina TOFAN, PhD in Philology, Institute of Romance, University of Leipzig, Germany.

Elena UNGUREANU, PhD in Philology, scientific researcher, "B. P. Hasdeu" Municipal Library, Chişinău.

Cornel UNGUREANU, PhD in Philosophy, professor, West University of Timisoara, Romania.

Nicoleta VORNICU, PhD in Visual Arts, scientific researcher, Metropolitan Research Centre T.A.B.O.R, Iasi, Romania.

Diana VRABIE, PhD in Philology, professor associate, "Alecu Russo" State University, Bălţi.

Tudor ZBÂRNEA, academician, European Academy of Sciences and Arts, Salzburg, Austria, National Art Museum of Moldova, Chişinău.

Central and Eastern European Online Library

Bookbinding's conception: V. ŞTEFĂNEŢ; Painting: *Annunciation Church*, 1992, author Galina CANTOR-MOLOTOV. The authors hold sole responsibility for the views expressed in their texts.

The journal is edited in the frame of the project "The culture of promoting the image of the cities of the Republic of Moldova through the prism of art and mythopoetics".

The copyright of this issue was funded by the Romanian Cultural Institute in Bucharest. The multimedia version on the

journal's website was made with the support of the Department for Relation with the Republic of Moldova: www.drmm.ro.
Phone.: +373 22 221181, email: dialogica.asm@gmail.com, web site: <http://dialogica.asm.md>

DEPARTAMENTUL PENTRU
RELATIA CU REPUBLICA MOLDOVA

DIALOG

Aliona GRATI, Alexandru CORDUNEANU, Anatolie GORDEEV

Chișinău: estetica spațiului urban ca mijloc de supraviețuire 6

INTERTEXT

Silviu ANDRIEȘ-TABAC Cronica elaborării noilor simboluri heraldice și vexilologice

ale municipiului Chișinău și ale sectoarelor lui 19

Ion CHIRTOAGĂ Chișinăul la prima etapă de existență 37

ACENTRICE

Mariana ȘLAPAC Arhitectura Chișinăului interbelic 50

Alla CHASTINA From the history of English club in Chișinău 63

Ludmila ȘIMANSCHI Sensul polifonic al spațiului urban chișinăuian

în creația lui Sergiu Matei Nica 69

Diana VRABIE Aspecte ale Chișinăului în evocările lui Gala Galaction 79

Aliona GRATI Chișinăul interbelic – „un oraș pitoresc, plin de curiozități
prin care istoria nu a trecut fără a fi lăsat vreo urmă” 85

LIANTUL SOCIAL

Ion XENOFONTOV, Lidia PRISAC Studenți străini la Universitatea de Stat de Medicină

și Farmacie „Nicolae Testemițanu”: rezultate academice și adaptare cotidiană 94

ORAȘUL MEU

Marina MIRON, Viorel MIRON Chișinăul în trasee turistice: unele aspecte istorice 105

Tatiana BUJOREAN Producerea pieselor vestimentare în Chișinăul postbelic 113

GIUVAIERE CULTURALE

Natalia PROCOP Bisericile în plan triconc din Chișinău în viziunea artiștilor plastici 119

IMAGINARUL LITEREI

Mihaela TALPA *Misterul plaiului natal* 129

CUVÂNTUL CELUILALT (ancheta revistei)

Eugen DOGA Din culisele scrierii Imnului orașului Chișinău 133

ABAJUR PENTRU O BIBLIOTECĂ

Bo Larsson, *At Home or Abroad? Chișinău, Černivci, Lviv and Wrocław: Living with Historical Changes to Borders and National Identities*; *Identitățile Chișinăului* (coord. Sergiu Musteață, Alexandru Corduneanu); Mariana Șlapac, *Castelologia comparată*; Tudor Stavilă, *Artele frumoase din Basarabia*; Michael Ondaatje, *Lumina de veghe*; *Arhivele memoriei...* Vol. 3, Tom 3 (coord. Ion Valer Xenofontov) 138

Content

DIALOGUE

Aliona GRATI, Alexandru CORDUNEANU, Anatolie GORDEEV

Chişinău: the aesthetics of urban space as a means of survival 6

INTERTEXT

Silviu ANDRIEŞ-TABAC Chronicle of the elaboration of new heraldic and vexillological symbols of Chişinău municipality and its sectors 19

Ion CHIRTOAGĂ The Chişinău in the first stage of existence 37

ACENTRICS STUDIES

Mariana ŞLAPAC The architecture of interwar Chişinău 50

Alla CHASTINA From the history of English club in Chişinău 63

Ludmila ŞIMANSCHI The polyphonic meaning of the Chişinău urban space in the creation of Sergiu Matei Nica 69

Diana VRABIE Aspects of Chişinău in Gala Galaction's Evocations 79

Aliona GRATI The interwar Chişinău – “a picturesque city, full of curiosities through which history has not passed without a trace” 85

THE SOCIAL LIANT

Ion XENOFONTOV, Lidia PRISAC The foreign students at the State University of Medicine and Pharmacy „Nicolae Testemitanu”: academic results and daily adaptation 94

MY CITY

Marina MIRON, Viorel MIRON Chişinău in tourist routes: some historical aspects 105

Tatiana BUJOREAN Production of clothing in post-war Chisinau 113

CULTURAL JEWELS

Natalia PROCOP Triconc churches in Chişinău in the vision of plastic artists 119

IMAGINARY OF THE LETTER

Mihaela TALPA *The mystery of the native land* 129

THE OTHER'S WORD (journal's inquiry)

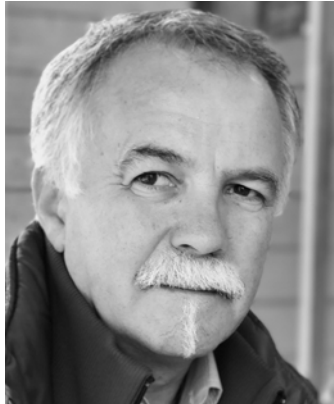
Eugen DOGA Behind the scenes of the writing The Chişinău Hymn 133

THE LAMPSHADE FOR A LIBRARY

Bo Larsson, *At Home or Abroad? Chişinău, Černivci, L'viv and Wrocław: Living with Historical Changes to Borders and National Identities; The identities of Chişinău* (coord. Sergiu Musteaţă, Alexandru Corduneanu); Mariana Şlapac, *The Comparative castellology*; Tudor Stăvilă, *The fine arts of Bessarabia*; Michael Ondaatje, *The standby light; The memory archives ...* Vol. 3, Tom 3 (coord. Ion Valer Xenofontov) 138

Aliona GRATI

Alexandru CORDUNEANU

Anatolie GORDEEV

CHIȘINĂU: ESTETICA SPAȚIULUI URBAN CA MIJLOC DE SUPRAVIEȚUIRE

Tema prezentei discuții și a articolelor din acest număr al revistei se va referi la importanța aspectului estetic pentru constituirea și chiar supraviețuirea unui oraș. Nu a oricărui, ci chiar a orașului Chișinău. Am ales, de această dată, ca semn de respect pentru modelul dialogului socratic, o rostire în trei. Partenerii mei cunosc foarte bine orașul Chișinău. Alexandru Corduneanu este poet, publicist, fost viceprimar al orașului Chișinău, animator al Grupului Civic pentru Patrimoniul Cultural, coordonator al conferințelor și al volumelor cu același nume *Identitățile Chișinăului* (2011–2020, 6 ediții și volume).

Anatolie Gordeev este arhitect cu experiență de mai mult de 40 de ani, laureat al Premiului de Stat RSSM în domeniul literaturii, artei și arhitecturii. Între anii 1985 și 1989 a fost arhitect-șef al orașului Chișinău. În acești ani a fost elaborat noul plan al Chișinăului și a fost creat un proiect de planificare detaliată a părții istorice a orașului. Pentru prima dată,

aceste elaborări au avut ca principiu conservarea părții istorice a orașului în ansamblu, atât a celei de sus, cât și a celei de jos, și nu sub formă de obiecte protejate separat. A conceput mai mult de 100 de proiecte, printre care: *Integrative Plan of Development of comuna Trebujeni (Orheiul Vechi), Moldova*, *General Urban Plan of Telenesti 2020, Moldova*, *New Town near Bacioi, 36 000 habitants, Moldova*. Domnul arhitect are o vastă experiență în materie de proiecte internaționale, este membru al *International Scientific Board of Urban Hybridization International Research Group UHRG (Politecnico di Milano)*, membru al Uniunii arhitecților din Republica Moldova.

AG: Promotorii unei direcții de cercetare modernă a esteticii, numită *estetica evolutivă*, au demonstrat că omul are în mod intuitiv capacitatea de alege pentru traiul său mediul cel mai frumos și că, grație acestei capacități, a contribuit la evoluția și dezvoltarea habita-

tului său de la primele formațiuni rurale până la ultrasofisticatele metropole din prezent. Se spune că vechii oameni au ales pentru așezările lor peisajele cele mai frumoase. Domnule Alexandru Corduneanu, domnule Anatolie Gordeev, vă invit la un exercițiu de imaginație prin care să vă întoarceți în trecut. Prin ce i-au atras locurile pe primii oameni care s-au așezat pe ceea ce s-a constituit mai târziu localitatea Chișinău, cum credeți?

AC: Aș schimba accentul întrebării de pe *estetica evolutivă (parte a darwinismului modern, pentru care abilitatea artistică și creativă ar fi echivalentul uman al cozii de păun)* pe *geopoetica* lui Kenneth White, care înglobează prin prefixul „geo-”, într-o relație dinamică, toate dimensiunile raportului „loc-locuire”: sfera gândirii, biosfera, atmosfera, hidrosfera, litosfera. Geopoetica determină dimensiunea culturală a spațiului. Or, în acești parametri ne-am putea raporta exercițiile noastre de imaginație asupra habitatului chișinăuian la noțiunea heideggeriană de „locuire” și la „spațiul mioritic” blagian. Geografia fizică a Chișinăului, a colinelor, văilor și izvoarelor, a pădurilor seculare de stejari de cândva lin terasate dinspre Dealurile Schinoasei și Mălinei spre Valea Bâcului, a fascinat încă din paleolitic oferindu-i omului de Chișinău deschidere pentru un sentiment de echilibru, siguranță și securitate, dar și încărcătura de peisaj și orizont din care a rodit ființa lui. Acest cod al paradisului pierdut, *acasa* chișinăuiană este și azi argumentul firesc și supra-firesc pentru noi cei care ne altoim sentimentul colectiv de apartenență la toposul prezenței individuale. Aș putea transcrie pentru Chișinău tăblița sumeriană: „Orașul este legătura între Pământ și Cer și noi locuim aici”.

AnG: Mulțumesc pentru această întrebare foarte interesantă. Ca parte a esteticii psihologiei, estetica evolutivă ține de filosofie totuși, așadar nu e chiar domeniul meu. Domeniul meu de activitate este arhitectura, planificarea urbană. Dar sună interesant îmbinarea de cuvinte în sine *estetica evolutivă* și mi-am propus să fac cunoștință cu această teorie măcar la un prim nivel. Această teorie, ca și altele de altfel, are atât susținători, cât și combatanți. E inevitabil acest lucru. Încă Lev Tolstoi spunea că în lume sunt tot atâtea teorii și științe, câte raze are o sferă, dar nu există niciuna care să studieze totul în toată complexitatea lui. De menționat că sunt primele mele tentative de a lega estetica evolutivă de arhitectură și de planificarea urbană.

Estetica evolutivă se bazează pe faptul că totul este inerent în noi de la bun început, schimbările producându-se în procesul evoluției prin metoda selecției naturale. În alegerea locului de așezare, strămoșii noștri porneau de la câteva criterii. Chestionați, toți locuitorii moderni din diferite regiuni ale planetei noastre au ales să descrie același peisaj ca loc ideal pentru așezare – savana africană, adică acel peisaj din care, potrivit uneia dintre teorii, au ieșit toți strămoșii noștri. Și aproape toți numeau verdele și albastrul ca și culori preferate. Cu alte cuvinte, pentru un loc bun pentru trai este necesar să fie un râu albastru, o pădure verde cu copaci în care oamenii se puteau urca ușor atunci când erau urmăriți de un prădător, un spațiu liber de pădure, un cer albastru, de preferat cu nori.

Un element important al acestui peisaj este drumul situat în apropiere și care asigura legătura cu depărtarea. După cum puteți vedea, strămoșii noștri puteau găsi realmente un astfel de peisaj în locul situării orașului nostru.

În orice caz, doar prezența unui astfel de peisaj nu garantează dezvoltarea așezământului. Toate vestigiile cunoscute ale așezărilor umane antice descoperite de arheologi confirmă acest fapt. Așezările descoperite, situate într-un peisaj ideal nu au avut totuși o dezvoltare ulterioară dintr-un motiv sau altul. Este aproape imposibil să identifici, sub numeroasele straturi ale timpului, rămășițe ale unor așezări similare care să fi avut o evoluție. De aici putem concluziona că a existat o siliște pe locul Chișinăului încă din timpul descălecatului primilor oameni antici. Și, în afară de acest lucru, așezarea a avut careva motive pentru dezvoltarea ulterioară.

Unul din motivele importante ale dezvoltării îl constituia gradul de apărare a așezării de incursiunile distructive ale vecinilor. Râul, pe de o parte, și pădurea, pe de altă parte, precum și relieful existent au servit drept bariere naturale de protecție. O altă cauză a dezvoltării a fost prezența, mai întâi, a unui drum de-a lungul râului, apoi a altuia care trecea perpendicular peste primul. Exemplul dispariției unei așezări foarte dezvoltate ca Orheiul Vechi dovedește faptul că lipsa măcar a unui element din cel mai potrivit peisaj, de pildă a drumului de lungă distanță, poate avea consecințe atât de triste.

AG: A predispus spațiul vechiului Chișinău la construcții de fortificații? Se știe că cetățile erau construite, de regulă, pe vârfuri de munți sau promontorii. Aici aș vrea să-l provoc pe dl Gordeev, pe care îl cunosc ca fiind un pasionat de acest subiect. A avut Chișinăul fortificații – valuri de pământ, cetăți, castele, ziduri de apărare? Când au apărut ele și cine le-a ridicat?

AnG: Răspunsul la prima întrebare conține o parte din răspunsul la aceasta. Construcțiile de apărare apăreau simultan cu alegerea locului pentru așezare a strămoșilor. În caz contrar, nu se putea vorbi de niciun fel de dezvoltare ulterioară, iar așezarea avea să fi fost sortită jafurilor și distrugerilor de către vecini. De menționat faptul că toate orașele moderne dezvoltate ale Europei au avut, sau au în continuare, la bază cetăți sau alte construcții defensive. Tipurile de fortificații sunt foarte variate. Cel mai cunoscut tip este, așa cum ați menționat, cetatea pe vârful unei stânci de nepătruns. Cu toate acestea, nu este singurul tip de construcție defensivă. În prima perioadă de apariție a așezării, acestea puteau fi niște simpli copaci bătrâni răsturnați. În cazul nostru, astfel de copaci puteau fi situați între pădure și râu. Mai târziu acest rol îl puteau avea valurile de pământ. Asemenea valuri există și în Moldova. Apoi se utiliza șanțul rămas după ce pământul excavat era așezat în val. Apoi pe aceste valuri au început să fie montate ziduri din lemn cu turnuri pe la colțuri. Mai târziu, zidurile din lemn erau înlocuite cu cele din piatră. În etapa următoare, pe lângă cetăți din valuri de pământ, se mai construiau și din piatră. De asemenea, rolul de construcție de apărare îl aveau mănăstirile, ca mănăstirea Căpriană la noi, sau unele biserici-cetăți, precum Biserica Nașterii Maicii Domnului (Mazarachi) sau Biserica Învierii (Constantin și Elena) din Chișinău. Alegea în favoarea vreunui tip de fortificații depinde de gradul de pericol și de scopul construcției. În toate timpurile, Chișinău a fost utilizat ca unul din elementele sistemului de lagăre de apărare Lăpușna – Chișinău – Orheiul Vechi, adică a fost o bază militară. Nicio acțiune militară grandioasă nu a avut loc aici.

În mare parte, aici staționau armatele pe timp de iarnă, în pauzele între acțiunile militare. Pe timp de iarnă nu aveau loc războaie. Acest lucru a determinat și tipul fortificațiilor militare. Pornind de la faptul cunoscut că, în Orheiul Vechi, au fost depistate rămășițele unei cetăți geto-dace din sec. al IV-II î. Cr., și că, de asemenea, Chișinău reprezenta un element al acestui sistem militar, fapt menționat mai sus, nu e exclus că, aici, a existat o construcție similară. E adevărat, mi se pare că, în cazul Orheiului Vechi, se poate vorbi nu despre o cetate în accepția generală. Cel mai probabil, a fost un fort pe vârful unui deal, ceva de tipul unui punct izolat de observație, de unde se dădeau semnale în cazul apropierii vreunei amenințări pentru tabără principală situată în vale, acolo unde mai târziu s-a așezat faimosul oraș al Hoardei de Aur. În Chișinău un astfel de fort putea să fie pe vârful dealului Mazarachi de pildă, iar lagărul – între pădure și râu.

În timpurile lui Burebista, cel mai probabil era utilizată pentru tabăra militară o construcție de tipul *Castrum* roman. Faptul că nu au existat provincii romane pe acest teritoriu mult mai târziu nu înseamnă că nu exista un sistem de așezări militare după modelul roman în timpul Daciei lui Burebista. Se cunosc bine contactele extinse dintre Burebista și conducătorii Romei. Cel mai clar se poate observa o asemenea așezare militară în zona orașelor Chișinău-Criș și Ineu din România. Și acele teritorii de asemenea nu intrau în componența provinciilor romane de pe teritoriul Daciei. O astfel de tabără militară de pe vremea lui Burebista era o așezare de 450 pe 450 de metri, înconjurată de o zidărie de pământ cu pereți din lemn pe margine. Mai târziu, dimensiunile ei au crescut în măsura

creșterii numărului de militari. Dispunerea unei tabere militare era tipică, pornind de la intersecția a două axe: *Cardo* (Drumul Mare în cazul nostru) și *Decumanus* (Drumul lui Vodă). Respectiv, existau patru porți (de Nord – în zona fostului scuar al Decembriștilor de pe strada Petru Rareș; de Est – în direcția străzii Fântânilor, în partea izvorului; de Sud – în direcția străzilor Habad-Liubavici și Bălți; de Vest – în direcția str. Andreevski). La intersecția acestora întotdeauna a existat un Forum – piața principală (centrul acestei piețe pe vremea lui Burebista coincidea aproximativ cu monumentul Comsomoliștilor de pe bulevardul Grigore Vieru, dar în timpurile Țării Moldovei, în centrul acesteia se situa Soborul Vechi. Într-un astfel de lagăr putea să încapă până la cinci mii de oameni. Și locul situării unui astfel de lagăr era foarte potrivit. Există un sector minimal de unde putea fi atacat acest lagăr. În plus, aici era apă, o pădure pe pantă – o sursă de materiale de construcție și lemne de foc. În valea râului existau destule terenuri și pășuni fertile. Țăranii și meșteșugarii au început să se stabilească prin apropiere, întrucât aveau aici o piață mare și stabilă unde își vindeau bunurile, produsele și prestau servicii pentru militarii de aici. Soldații care își încheiau slujba se stabileau și ei undeva prin preajmă în așezări numite în continuare *posad*. Din când în când, aceste tabere militare erau distruse. Mai târziu construcțiile lagărelor erau utilizate de popoarele care veneau pe aceste meleaguri. După toate probabilitățile, în secolele IX-X d. Cr. aceste așezări au fost utilizate de maghiarii care au trecut prin aceste teritorii. Mai târziu – de cumani, apoi, ca în Orheiul Vechi, de Hoarda de Aur. După căderea Hoardei de Aur, în momentul formării

Principatului Moldovei, precum și a Orheiului Vechi, a fost construită o fortăreață (Curtea Domnească) pe un curgan turnat încă de cumani, numit mai târziu Dealul lui Pușkin, se restabilește o așezare pe vechea infrastructură a taberei militare (baza viitorului Târg Chișinău), iar pe piața principală este ridicată Biserica Domnească din lemn. În jurul ei încep să construiască imigranți din diferite regiuni. Săpăturile arheologice sub conducerea lui M. Tkaciuk au găsit pe dealul Pușkin „... urmele unei construcții bastionate”. Mai exact, ei au identificat urmele a două șanțuri, după toate probabilitățile mergând de-a lungul pereților acelei cetăți, care era situată cândva pe acest curgan. Anume în această cetate au iernat Radu Mihnea Vodă, Ahmet Pașa, comandanți-șefi ai unităților armatei ruse, a rămas pentru o noapte Vlaicu Pârcălab în drumul său de la Hotin la Akkerman, iar ulterior s-a construit un castel, pe care îl știm ca pe casa Donici închiriată de Inzov. Se știe că în Evul Mediu, atât în Moldova, cât și în alte țări, adesea rolul unei cetăți era îndeplinit de clădirile religioase. Au fost construite biserici-cetate (Biserica Fortetia), așa-numitele Sinagogle Mari, care serveau drept cetate. În Chișinău existau două astfel de biserici-cetate, situate pe ambele maluri ale râului. Una din ele este Biserica Învierii (cunoscută acum sub numele de Sf. Constantin și Elena), situată pe vârful unui deal mărginit de trei laturi intersectate ale râului Bâc și ale afluentului său Golbacica. Altă biserică-cetate este Nașterea Maicii Domnului (în prezent cunoscută ca Mazarachi), situată pe celălalt deal inaccesibil. Aceste biserici-cetate aveau și funcție administrativă. În ele se înregistrau nou-născuții și morții, căsătoriile, se anunțau decretele domnești, începuturile

și sfârșiturile războaielor. Mai important e că în ele se păstra trezoreria orașului sub forma tuturor impozitelor colectate. Există și Marea Sinagogă – cetate situată la intersecția străzii Sinagogii și a stradei Sinagogii. Ea poate fi văzută în multe panorame fotografice ale secolului al XIX-lea. Pe planurile din secolul al XIX-lea se poate vedea enorma grosime a pereților părții vechi a acestei Sinagogii.

În *Cartea călătoriilor* lui Evlya Celebi este un deosebit de important argument. Toate capitolele referitoare la descrierea oricărui element din sistem au titluri simple de tipul „Orașul Vaslui” etc. Capitolul dedicat Chișinăului se numește însă „Specificul orașului Chișinău”. Mult timp nu era clar în ce constă acest specific. Din ultimele traduceri din turcă a devenit clar că este vorba de faptul că el descrie Chișinăul ca pe un oraș fortificat, ca pe o fortificație având cartiere mari și confortabile. Pomenitele săpături făcute sub conducerea lui M. Tkaciuc au confirmat faptul că, în sec. al XVII-lea, Chișinăul era un oraș foarte dezvoltat, cu o populație bogată. Descriind distrugerile din Chișinăul anului 1878, maiorul secund al Armatei ruse, Von Raan, scria: „tarabele negustorilor, un pătrat din piatră cu perimetrul de 300 de stânjeni, se află sub cenușă...” Un pătrat de 450 pe 450 de metri se încadrează într-o circumferință de 300 stânjeni (puțin mai mult de 600 de metri). După toate probabilitățile, prin pătrat se avea în vedere cel marcat de zidurile din piatră. Doar să nu vă imaginați ziduri de piatră cu înălțime egală cu cea a cetăților ce apar în mintea noastră la rostirea cuvântul *cetate*. Aceste ziduri erau de aceeași înălțime pe care o au cele ce înconjoară astăzi biserica Mazarachi, adică e vorba de un gard de piatră orb cu înălțimea de 2-2,5 metri.

Toată lumea cunoaște planul din 1800 prezentat Divanului Moldovenesc. În conformitate cu acest plan, în locul pieței fortificate distruse, era planificată construirea unui nou oraș fortificat, dar deja cu o nouă configurație. Implementarea acestui plan a fost împiedicată mai întâi de Marele cutremur din 1802, precum și de începerea războiului ruso-turc din 1806. Cu toate acestea, o parte din zidurile cetății din acest plan a supraviețuit până în zilele noastre cel mai probabil. Este fragmentul de perete de pe strada Romană, care se învecinează cu spitalul, precum și un fragment de perete similar de pe strada Z. Arbore. Totuși, este vorba de niște ziduri ridicate pe fundațiile vechilor ziduri ale cetății. Există un alt fragment de perete la colțul străzilor Z. Arbore și I. Doncev. Acest fragment se poate dovedi a fi un fragment al zidului cetății în cauză. Dar acest lucru necesită cercetări arheologice suplimentare. Cine și când a construit aceste fortificații? Toți, începând de primii locuitori și continuând la toate etapele acestei localități. Acesta e un răspuns specific pentru toate așezările mai mult sau mai puțin mari care s-au dezvoltat și au ajuns până în prezent.

AG: Domnule Alexandru Corduneanu, de ce nu avem și noi, ca mai toate orașele cu istorie medievală, ziduri vechi cu care să umplem agendele turiștilor?

AC: Zidurile de cetate a Chișinăului, în formă de patruleter neregulat, se văd clar pe hărțile lui Rizzi Zanonne din secolul XVIII, iar pe harta lui Dimitrie Cantemir orașul nostru este marcat topografic prin două turnuri, chiar dacă marele Cantemir îl califică drept „un târgușor de mai mică însemnătate”. Și apoi, să ne

amintim de descrierea pe care o face Chișinăului de la 1659 Evliya Çelebi (cunoscut și sub numele de Derviş Mehmed Zilli), reputat istoric, geograf, scriitor și unul din cei mai cunoscuți călători otomani, care a colindat timp de 40 de ani teritoriile Imperiului Otoman și regiunile vecine. Descriind localitățile Moldovei din sec. XVII, prin care a trecut de câteva ori în peregrinările sale prin Balcani și zonele de nord ale Mării Negre, Evliya Çelebi rezervă Chișinăului câteva rânduri memorabile în „Seyahat-name” („Cartea călătoriilor”). Întâi îl scoate în evidență anunțând „*aspecte osebite ale orașelului Chișinău*”, făcând apoi o descriere care apare pentru noi drept lipsită de orice bază reală, atunci când se referă la localitatea „*bine întreținută*” și având *17 biserici*. Aceste pasaje vizând Chișinăul, traduse și interpretate după ediția turcă reverificată din anii 2000, arată și mai curios: „așezat pe malul râului Nestorol, dotat cu de toate, orașul este situat în mijlocul unei splendide cetăți”. Cercetările ulterioare ale textului, cu referire la hărțile vremii încă ascunse în arhive și la investigațiile arheologice care se vor face odată și odată în vatra Chișinăului, vor pune, poate, în altă lumină decât „fantezistă” impresiile de trecător prin Chișinău ale călătorului turc. Cert este că imaginarul urban capătă prin reinventarea realității de Çelebi alt diapazon decât cel din documentele istorice locale. Apoi, peste „splendida cetate” au venit pârjolurile războaielor ruso-turce din secolului XVI-II, când Chișinăul a fost ars din temelii de mai multe ori de tătari și turci. Târgul de altădată cu cvartalele lui regulate din interiorul cetății care l-a încântat pe Çelebi ar trebui să devină o provocare profesională pentru arheologia noastră urbană. Nu sunt sigur că vom admira cândva zidurile cetății Chișinăului, dar avem toate șan-

sele să vedem, privind cu admirație și emoție, fundațiile, fie și pârlolite, ale acestei cetăți.

AG: Revin la estetica evolutivă, mai exact la felul cum privește aceasta ideea de supraviețuire a unui om în habitatul său. Păi, cercetătorii susțin că omul a supraviețuit în habitatul său datorită capacității sale artistice, de a-și crea din realitate – frumoasă, ziceam mai sus, un mediu mereu mai frumos care să atragă suficienți alți semeni cu care să constituie împreună o forță. Am putea, prin transfer semantic, să spunem că orașele au devenit orașe și au supraviețuit în măsura în care locuitorii lui au fost capabili să creeze. Cu alte cuvinte, spațiu real nu este suficient pentru a atrage prin frumusețe, e nevoie de un potențial mereu reînnoit de creativitate. Domnule Gordeev, cât de importante sunt capacitățile creative ale omului atunci când își amenajează orașul? De ce are nevoie omul de case nu doar calde, ci și frumoase, stilizate într-un fel anume sau de străzi nu doar trainice, ci și bucurând ochii prin forme și simetrii?

AnG: Ei bine, să revenim la estetica evolutivă încă odată. Să ne amintim că, de exemplu, uliul își decorează cuiul pentru incubarea ouălor, iar pasărea-grădinar (există așa pasăre) își înfrumusețează cuibul pentru a atrage o femelă pentru împerechere. Ambele cazuri se bazează pe principiul selecției naturale. Cele mai slabe ulii nu au dreptul să-și decoreze cuibul la fel ca cele tinere sau adulte. Și uliul, și pasărea-grădinar distrug cuiburile vecinilor lor. Decorațiile le servesc păsărilor-grădinar pentru apărare împotriva atacurilor. Cei mai slabi, care nu au dreptul să-și facă frumos cuibul, sunt atacați.

Dacă e să trecem la cazul nostru, al unei case de locuit sau al unui oraș, atunci rolul

uliului și al păsării-grădinar îl vor îndeplini comanditarii casei sau investitorii, cei care construiesc în oraș. Fiecare om, la fel ca păsările descrise mai sus, începând să-și construiască casa, urmărește unul dintre obiectivele păsărilor descrise. Dacă e holtei, are rolul păsării-grădinar și își construiește casa de o asemenea frumusețe încât să o poată atrage pe cea mai bună femeie. Dacă e căsătorit, atunci el este deja interesat de frumusețea care să-i reflecte puterea și valoarea, ca să prevină orice încercare de a-i fi atacată familia. În condițiile noastre funcționează și un alt principiu: dar ce vor spune cunoștințele? La mine nu ar trebui să fie mai rău. Însă, concepțiile proprietarilor despre frumusețe, din păcate, nu coincid de multe ori cu cele ale arhitecților. Drept rezultat, avem ceea ce avem.

Procese și stimulente similare au loc și la nivel de oraș. Cu deosebirea că rolul de comanditari îl au fie investitorii, fie autoritățile orașului. Investitorii își decorează proprietățile pentru a atrage cumpărătorii, iar oficialii orașului – pentru a atrage noi rezidenți, precum și turiști. Promovarea conceptului de frumusețe este o sarcină pentru arhitecți și urbanisti, căruia nu întotdeauna îi pot face față. Dacă un uliu este prea „tânăr” sau „bătrân”, atunci frumusețea nu-l preocupă prin definiție, pornind de la estetica evolutivă.

Pentru a înțelege motivele pentru care locuitorii din Chișinău nu sunt mulțumiți de calitatea clădirilor moderne, este necesar să ne întoarcem la epoca sovietică. Referitor la estetica evolutivă, păunii, de exemplu, au cozi foarte frumoase. Păunul se remarcă foarte tare pe fundalul femelelor cenușii. La fel și rățoiul. Pentru a atrage femelele se folosește de un accent frumos, evident pe un fundal de

gri, atrăgând atenția celorlalți. În planificarea urbană este la fel. Orașul frumos are accente bine plasate (cozile de păun) în combinație cu un fundal de clădiri gri. Deci, în acea vreme arhitecții înțelegeau lipsa oportunităților de a construi accente și au lăsat aceste locuri pentru vremuri mai bune. Aceste locuri și accente erau prezente în proiecte, dar au fost ridicate doar construcțiile de fundal. Unul din exemple poate servi proiectul complexului de clădiri monolitice de pe dealul Budești. Acest complex ar fi trebuit să servească ca accent de bază pentru întreaga zonă rezidențială Budești. Întregul plan al zonei era gândit în funcție de disponibilitatea sa. În plus, el a fost amplasat pe axa de planificare formată de bulevardul Karl Marx din zona Râșcani (unde în prezent este parcul afganilor) și a servit ca finalizare a acestuia. Locul pentru implementarea acestuia a fost lăsat pentru generațiile viitoare. În prezent, investitorii contemporani nu pot fi incluși nici în categoria pășari-grădinari, nici în cea a uliului puternic. Fie nu sunt interesați să-și decoreze cuiburile, ca uliul bătrân, fie nu e posibil din cauza „tineretii” lor și a posibilităților limitate. Deocamdată, ei sunt interesați doar să extragă profit maxim pentru a crește până la nivelul acelor ulii care își permit să se gândească și la frumusețe. Problema e că, în lipsa altor teritorii libere, ei au început să construiască case gri obișnuite în acele locuri care erau prevăzute pentru accentul *cozii de păun*, care trebuia să asigure armonia și să-i atragă atât pe rezidenți, cât și pe turiști. Observați ce s-a întâmplat cu acest loc și în ce s-a transformat un proiect atât de interesant. Prin ridicarea pe un astfel de loc a unor construcții mediocre „au ucis” deodată două idei uriașe: întreaga concepție a arhitecturii zonei rezidențiale Budești și întregul sens al bulevardului principal al zonei Râșcani.

Și acest exemplu nu e unic. Revenind la estetica evolutivă, trebuie remarcat faptul că, la scara orașului, rolul pășarii-grădinar îl îndeplinesc nu rezidenții orașului (femelele), ci investitorii și autoritățile orașului (masculii). Ei trebuie să dea dovadă de creativitate, să formuleze comenzi privind frumusețea construcțiilor. Arhitecții și cei care realizează planificarea urbană sunt doar executanți care îndeplinesc comenzile, dar, în același timp, ei formează conceptul de frumusețe. Deocamdată nu există vreo cerință referitoare la estetic în planificarea urbană din Chișinău din partea investitorilor, nici din cea a autorităților orașului. Chiar și la nivel legislativ, în documentele care reglementează actele de planificare urbană, nu veți găsi în cuprinsul compartimentelor vreunul dedicat compoziției de planificare urbană, care să determine anume estetica orașului.

AG: Domnule Alexandru Corduneanu, sunteți poet. De ce un oraș are nevoie de poeți, de scriitori în general? Oare nu se poate orașul mulțumi având doar drumari buni, arhitecți talentați și primari harnici?

AC: Mai ales Chișinăul nu se poate mulțumi cu-atâta de puțin. Cu doar tangibilul aspect edilitar și arhitectural-urbanistic. Deoarece cu orașul senzorial, văzut, auzit, pipăit, perceput olfactiv și gustativ, cu orașul de bun gospodărit – mai mult sau mai puțin – de drumari, arhitecți, primari, conviețuiesc orașele imaginare ale relației afective cu toposul. Mai ales copiii, poezii, pictorii, îndrăgostiții și călătorii dau expresie memorabilă acestor construcții intangibile. Orașul din piatră

este copleșit de noima orașelor de cerneală și paste de culoare, a orașelor din amintiri. La edificarea orașului participă, în egală măsură, atât domnitorii și constructorii, cât și poeții, scriitorii și pictorii. Orașul ca text și simbol are aceeași valoare ca orașul senzorial. Ce ar fi capitala română fără Bucureștiul lui Caragiale sau orașul lui Petru cel Mare fără Petersburgul lui Pușkin, Andrei Belii, Osip Mandelștam. Când vorbim de Praga lui Kafka, Salamanca lui Unamuno, Toledo lui El Greco, Barcelona lui Gaudi sau Parisul lui Balzac nu ne referim doar la itinerarii turistice, ci la o marcă ce definește dimensiunea culturală a spațiului urban. Wim Wenders, regizor, dramaturg și fotograf german, președinte al Academiei Europene de Film din Berlin, susține că peisajul urban caută el însuși să fie citit: „Eu cred că orașul, de exemplu, găsește și folosește oamenii cu care ia legătură. Cred că narațiunile sunt aici și ele își caută fotografiile, regizorii, artiștii cărora să se spună”.

AG: Domnule Anatolie Gordeev, unde după părerea dumneavoastră se află acum centrul, unde e situată osia spirituală a orașului Chișinău: pe dealul Mazarache, în spațiul fostului Sobor Vechi sau totuși la Catedrala și clopotnița de lângă artera principală bulevardul Ștefan cel Mare? Poate unde e consemnat „kilometrul 0” de la Poșta centrală? Sau în alt loc? E aceeași ca cea de altădată?

AnG: În primul rând, trebuie spus faptul că, în prezent, Chișinăul a crescut la dimensiunea unei Aglomerări. Suprafața și populația unei Aglomerări este mult mai mare decât orașul în sine, mai mare chiar și decât Municipiul. În planificarea urbană există un așa indicator

tehnic ca densitatea populației. Totuși, acest indicator reflectă la noi date diferite decât în alte țări avansate. Noi mai definim încă acest indicator ca fiind raportul dintre persoanele care locuiesc în clădirile rezidențiale și spațiul ocupat de aceste case. Putem să-l numim densitate „nocturnă”, adică reflectând densitatea oamenilor pe timp de noapte, când toți locuitorii se întorc în apartamentele lor și dorm. Pe noi ne interesează mai mult densitatea „de zi”, adică unde oamenii se află în timpul zilei. Măsurarea acestui lucru este mult mai dificilă, dar, având în vedere că aproape toată lumea are un telefon mobil, nu e chiar așa de greu de determinat acest lucru. Mai mult, puteți face aceasta urmând exemplul de determinare a traficului în Google, atât în regim online, cât și în baza densității tipice pe zile și pe ore. Chiar dacă nu avem deocamdată niciun fel de măsurări, putem face, pentru început, intuitiv.

Astăzi, axa principală a orașului și a Aglomerației în ansamblu, ca la începutul așezării strămoșilor noștri în acest loc, rămâne râul Bâc. Magistrala Calea Moșilor de-a lungul lui are rolul de Cardomaximus atât al Aglomerației, cât și al orașului. Rolul Decumanusmaximus al Aglomerației și orașului îl îndeplinește strada Izmail. Acest lucru este confirmat de densitatea maximă de zi a populației aici în orice zi a săptămânii și în orice timp al anului. La intersecția acestor axe se află astăzi centrul Aglomerației. Apropos, în conformitate cu observațiile mele, aproximativ pe acest loc s-a situat acel sat Chișinău, cumpărat de Vlaicu Pârcălab, al cărui nume l-a primit localitatea, iar mai târziu și târgul Chișinău din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Calea Moșilor – Cardomaximus reprezintă principala stradă comercială a Aglomerației. Aici sunt amplasate

câteva mari centre comerciale: piața de îmbrăcăminte Calea Basarabiei, piața materialelor de construcție, piața mărfurilor cu ridicata, a legumelor etc. În fiecare zi, pe orice timp și moment al anului, numărul de vizitatori al acestor piețe îl depășește semnificativ chiar și pe cel al Pieței Centrale. Centrul orașului a fost și rămâne Piața Centrală, așa cum a fost înainte Bazarul Vechi. Zilnic acesta este vizitat de 30-50 de mii de oameni, iar în zilele de sărbătoare pot fi până la 100 de mii. Pentru comparație, traficul mediu de vizitare a magazinelor Kaufland este de la 3 la 5 mii de oameni pe zi.

După cum puteți vedea, în ciuda trecerii îndelungate a timpului și a creșterii de la dimensiunile primei așezări până la cele ale Aglomerației contemporane, axa principală de planificare nu s-a schimbat. Din punctul de vedere al esteticii evolutive, problema Chișinăului, ca așezare, constă în faptul că, deși culoarea verde (păduri și copaci) a scăzut foarte mult, dar rămâne încă suficientă, atunci culoarea albastră (râul) a dispărut aproape complet. Drumurile care pleacă în depărtare sunt prezente și cerul albastru cu nori la fel.

AG: Dumneavoastră, domnule Alexandru Corduneanu, ce credeți despre locul, osia orașului Chișinău la care trebuie să ne raportăm ca să ne definim identitatea?

AC: Iau întrebarea în continuarea primei. Am putea gândi o identitate chișinăuiană de penetrație, raportată și la materia geologică care dă orașului construit culoarea calcarului („orașul alb”), și la factorii de solificare pe depozitele de lut, loess, argilă („orașul negru” al „țării de pământ”, regăsit și la Mihai Greco), și la geometria landşaftului lin terasat și ondulat

(„orașul de pe 7 coline” al spațiului mioritic), și la factorii de vegetație care au favorizat dezvoltarea și menținerea unei structuri ecologice rezistente („orașul verde”, „orașul florii de tei/ a florii de salcâm”), și la partea de cer și de soare („orașul din fața soarelui răsare”), ca și la memoria culturală a orașelor din palimpsest. Aceste elemente identitare, fizice și spirituale, reale și simbolice, care conferă Chișinăului sens, valoare, emoție și mister, sunt și astăzi expresia sentimentului distinctiv de „acasă” pentru „ai săi” și a forței de atracție, a magnetismului caracteristic – pentru străini. Iar osia naturală și emblematică a Chișinăului a fost și rămâne apa Bâcului. Cred că vom reuși să redefinim relația complexă oraș-râu și atunci zona Bâcului poate deveni și axă de dezvoltare pentru Chișinăul secolului al XXI-lea.

AG: Domnule Anatolie Gordeev, în articolul dumneavoastră din volumul 5 *Identitățile Chișinăului*, printre mai multe idei noi și interesante, afirmați că „există părerea că structura străzilor și a piețelor oricărui oraș reflectă mișcarea/ circulația alimentelor/ hrănilor în acel oraș”. Spuneți-ne și nouă câte ceva din ceea ce ne-ar clarifica în acest sens. E vorba doar de orașele vechi sau chiar și de cele moderne?

AnG: Întocmai! Și acest lucru este actual și pentru orașele contemporane. Cu singura diferență că asupra structurii orașului contemporan influențează fluxuri suplimentare, apărute odată cu dezvoltarea tehnicii. Pe lângă hrană, locuitorii orașului au nevoie zilnic de transport, apă, căldură, gaz, canalizare, electricitate etc., ceea ce nu exista în sec. al XIX-lea. Totuși, nevoia de hrană – este nevoia umană de bază în toate timpurile. În plus, încă

de la întemeierea așezărilor și chiar în sec. al XX-lea, locuitorii aveau nevoie de lemne de foc, fân, cai și vaci, cherestea și alte materiale de construcție. Toate aceste produse au fost comercializate în anumite spații desemnate. Ca și astăzi, comerțul a fost atât cu ridicata, cât și cu amănuntul. Comerțul cu ridicata se desfășoară, de regulă, fie în afara orașului, fie la marginea lui. Acest lucru este legat de faptul că locuitorii din satele apropiate să nu trebuiască să se deplaseze în oraș cu o cantitate mare de produse. Spațiile comerțului cu amănuntul sunt situate în centrul orașelor. Toate drumurile din oraș duc de la piețele angro de la periferie către piețele cu amănuntul din centru. Drept exemplu poate fi luat orașul nostru. În secolele XVIII-XIX, în afara orașului erau următoarele piețe angro: de fân, unde se vindeau fân și vite; de produse alimentare, unde se vindeau produse alimentare, legume, fructe cu căruțele; de lemne, unde se vindea lemn de foc și pentru construcții. Toate acestea se vindeau atât pentru nevoile lagărului militar al Armatei ruse, cât și pentru vânzarea cu amănuntul în interiorul orașului. Comerțul cu amănuntul cu carne, pește și alte produse alimentare se desfășura pe teritoriul pieței sf. Ilie și Piața Veche, anterior pe piața centrală unde se afla Soborul Vechi. Toate drumurile și străzile orașului, formând structura orașului și conectându-se cu piețele angro, duceau către acest bazar. Odată cu creșterea orașului în sec. al XIX-lea piețele au intrat în noua structură a orașului și au constituit piețele centrale ale orașului: Piața de Fân a devenit locul de intersecție al străzilor Ismail – Bernardazzi – Tighina – București; Piața Bazarului Nou în perimetrul străzilor Ștefan cel Mare – Armenească – Mitropolit Varlaam pe locul unui

foste piețe comerciale; Piața Nemțească în perimetrul străzilor S. Lazo – București – Movilă – Șciusev pe locul altei piețe comerciale; o a treia piață pe locul pieței comerciale între granițele străzilor Mateevici – Bănulescu-Bodoni – Kogălniceanu – Pușkin; Piața de Lemn între străzile Ștefan cel Mare – Mitropolit Varlaam – S. Lazo. Aceste piețe împreună cu Piața Paradelor au determinat structura planului orașului. Ulterior pe aceste piețe au apărut Stadionul Republican în locul Pieței de fân; Stadionul „Ferdinand I”, apoi „Dinamo” în locul pieței nemțești; Piața centrală pe locul Bazarului nou; stația de pompieri, clădirea Auditoriului lui Pușkin, Liceul real, apoi complexul Universității de Stat pe acea a treia piață; Gimnaziul nr. 3 de băieți cu stadion, apoi Liceul Militar, clădirea KGB RSSM, Administrarea Finanțelor, ulterior primul bloc al Universității Politehnice pe locul pieței de lemn.

Astăzi Piața centrală și alte piețe, împreună cu piețele angro, precum și furnizarea zilnică de alimente în oraș din satele din apropiere, formează principalele fluxuri de trafic în interiorul orașului. Din păcate, actualele autorități ale orașului și specialiștii în planificare urbană acordă puțină atenție acestor conexiuni și stării piețelor, ceea ce creează probleme uriașe orașului. S-a ajuns până la situația în care o parte a populației orașului sprijină eliminarea Pieței centrale din centrul orașului. Acest lucru indică o totală neînțelegere a vieții reale a organismului urban.

AG: Atunci vă întreb, domnule Alexandru Corduneanu, în ce măsură artele din Chișinău reflectă structura chișinăuienilor? Felul lor de a fi, mentalitatea, comportamentul, felul de a arăta, nu în ultimul rând.

AC: O întrebare valabilă mai ales pentru sondajele și anchetele unei sociologii urbane care pentru Chișinău întârzie. Despre orașul cultural se poate vorbi abia după Marea Unire și îndeosebi în a doua jumătate a sec. al XX-lea, iar contribuția șaizecistă, în sensul acesta, poartă notă distinctă. Cred că teatralitatea spațiului citadin este trăsătura lui naturală, reflectându-se atât în divizarea acțiunilor urbane în „de scenă” și „de culise”, cât și în uzul terminologic comun („actori”, „scenariu”, „rol”, „decor”, „spectator” etc.). În Chișinăul de după 1990 teatrele apăreau în avalanșă. Să ne amintim că încă A. P. Cehov considera că în orașul care are un teatru categoric se schimbă mentalitatea locuitorilor. Și iată că astăzi avem cam același număr de instituții teatrale ca Bucureștiul. Emblematică mi se pare istoria Teatrului „Eugene Ionesco”, care prin evenimente memorabile ale „absurdului de la Chișinău” (Vsevolod Ciornei) au dat ton și dinamică ludică evenimentelor de pe scena socială și politică a Chișinăului, unde procesul așteptării lui Godot continuă. Iar scena teatrului a migrat aproape două decenii prin oraș, astăzi statornicindu-se topografic pe locul bisericii domnești de la care pornește istoria târgului Chișinăului. După mine, teatrul este arta integrată dintru început orașului, iar cele aproape douăzeci de teatre ale burgului lucrează în schemă paralelă pentru sublimarea experienței labirintului urban. Confirmând versul holderlinian: „În chip poetic locuiește omul pe pământ”.

AG: Domnule Anatolie Gordeev, ce îi lipsește orașului Chișinău în prezent? Ce ar trebui să mai construiască ca să arate mai frumos, mai atractiv pentru omenire?

AnG: După cum am afirmat mai sus, pornind de la estetica evolutivă, orașul a pierdut parțial culoarea verde și totalmente culoarea albastră din peisajul său modern. În plus, centrul actual al orașului este deja prea mic pentru o Aglomerație dezvoltată și nu se află la intersecția Cardomaximus și Decumanusmaximus. Cu alte cuvinte, la întrebarea despre ce îi lipsește astăzi orașului, sau mai bine zis Aglomerării, putem spune cu încredere că îi lipsește un nou centru al Aglomerării la intersecția axelor moderne și a modernului Cardomaximus.

La întrebarea ce trebuie făcut pentru oraș pentru a-l face mai frumos, mai atractiv pentru rezidenți și turiști, se poate răspunde cu încredere că este urgent de adăugat culori albastre și verzi peisajului modern prin amenajarea și plantarea copacilor în zonele adiacente râului Bâc, precum și de desfășurat lucrări de curățire și alimentare cu apă a acestui râu. De menționat reacția entuziasmată a orașenilor la așa-numita curățare a unei părți a râului din centrul orașului. În ciuda tuturor aspectelor negative ale acestor lucrări, precum și a faptului că această apă din râu nu poate fi numită albastră, dar uitându-ne chiar și la acest mic segment de curgere, fără adâncime, dar suficient de larg, de culoare maro, între niște maluri teribil de neamenajate, orice locuitor, așa cum am menționat mai înainte, simte un profund sentiment de satisfacție.

AG: Domnule Alexandru Corduneanu, enumerați care sunt după d-voastră imaginile puternice ale Chișinăului, care constituie un brand al orașului nostru?

AC: Mihai Cimpoi îmi spunea că „taina Chișinăului, pe care n-au perceput-o nici po-

eții, stă în această legătură organică cu Natura...”. Am urmărit organicismul chișinăuian îndeosebi în raport cu arborii seculari care străjuiesc vegetal, istoric și cultural toposul. Să vedeți voi câtă splendoare radiază stejarul de la Schinoasa, de-o seamă, probabil, cu prima atestare documentară a orașului și care păstrează hard-discul evenimentelor în ascunzătoarea inelelor sale! Sau cei trei duzii din Grădina publică, ei de-o vârstă cu orașul de sus. Altă fațetă a acestei legături organice este microuniversul citadin al străzii 31 august 1989, care solicită și participă la exersarea unei anume sensibilități, a gustului pentru loc, pentru această formă de spațiu urban plină de sens, povești și memorie. *Genius loci* al acestei străzi împreună cu cel al străzii Eminescu, ca și al scuarurilor triumphiulare din orașul de jos, toate au rol paradigmatic atât în elaborarea unui brand urban, cât și în exercițiul zilnic al relației cu orașul de pe Bâc. Apoi mai e culoarea turcoaz, expresie a glisajului spectral

dinspre verde spre albastrul cerului, culoare care a intrat în oraș de parcă pe nevăzute, și pe care am observat-o abia după ce Gicu Bulat, arhitectul-restaurator, a ridicat-o pe capitellurile coloanelor corintice de la Sala cu Orgă, ca după aceea să marcheze în ritm alert vizualul citadin. O culoare simbol, de noutate neașteptată pentru capitala provinciei noastre mesopotamiene, alt vector, altă dimensiune, o fațadă în plus pentru marca în devenire a Chișinăului. Și nu în ultimă instanță, ca expresie personificată a brandului, imaginea adevăratului chișinăuian. Provocația rămâne însă pentru ulterioarele noastre discuții pe această temă sonoră: Chișinăul nostru.

AG: Da, Chișinăul nostru drag. Vă mulțumim frumos pentru aceste splendide și edificatoare răspunsuri, onorând prin excelență intenția noastră de a inaugura tema numărului de revistă dedicat, așa cum ați dedus inclusiv din acest dialog, orașului Chișinău.

Chișinău: the aesthetics of urban space as a means of survival

Abstract. The dialogue partners in this issue know the city of Chișinău very well. Alexandru Corundeanu is a poet, a publicist and former deputy mayor of Chișinău, and Anatolie Gordeev, an architect with more than 40 years of experience, was the chief architect of Chișinău between 1985 and 1989. The topic of discussion is the importance of aesthetics in establishing and even surviving a city. It examines whether the space of old Chișinău can be analyzed from the perspective of evolutionary aesthetics, if the space where it was built was good for fortification constructions, we still have, like all cities with medieval history, old walls to fill the agendas of tourists, if potentially creativity must always be renewed and if a city needs poets, writers in general. The main axis and the current nuclei of the city, the essential routes of food circulation were specified. There was talk of the extent to which the arts in Chișinău reflect the structure of Chișinău residents. An attempt was made to answer the question that the city of Chișinău currently lacks, what else should it build to look more beautiful, more attractive to humanity and what are the strong images that make up a brand.

Keywords: dialogue, Chișinău, evolutionary aesthetics, urban fortifications, Chișinău's brand.

Doctor în istorie, conferențiar cercetător, Heraldist de Stat al Republicii Moldova, șeful Cabinetului de heraldică din cadrul Aparatului Președintelui Republicii Moldova. Cercetări în domeniul heraldicii, genealogiei și al altor științe istorice speciale și științe documentaristice. Cărți publicate: *Heraldica teritorială a Basarabiei și Transnistriei* (Chișinău: Museum, 1998); *Introducere în heraldică. Noțiuni generale și întregiri la armorialul teritorial românesc* (Editura Universității din București, 2008); *Simbolurile naționale din estul Europei, Partea I. Noțiuni teoretice* (Chișinău: Universitatea de Stat din Moldova, 2009); *Simbolurile naționale ale Republicii Moldova* (Chișinău: Academia de Științe a Moldovei, Instituția Publică „Enciclopedia Moldovei”, „Cu drag” SRL, 2010, coordonator, redactor științific și principalul autor); *Stemele și drapelele raioanelor Republicii Moldova* (Chișinău: Muzeul Național de Istorie a Moldovei, 2018) și altele.

Silviu ANDRIEȘ-TABAC

CRONICA ELABORĂRII NOILOR SIMBOLURI HERALDICE ȘI VEXILOLOGICE ALE MUNICIPIULUI CHIȘINĂU ȘI ALE SECTOARELOR LUI

La 2 martie 2020, Președintele Republicii Moldova a semnat *Decretul nr. 1475-VIII privind înregistrarea unor simboluri teritoriale ale municipiului Chișinău* [1]. Prin acest act, au fost înregistrate în Armorialul General al Republicii Moldova însemnele urbane aprobate prin Decizia Consiliului Municipal Chișinău nr. 5/2 din 19 decembrie 2019: stema și drapelul municipiului Chișinău și stemele și drapelele sectoarelor Botanica, Buiucani, Centru, Ciocana și Râșcani. Odată cu înregistrarea noii steme municipale, de factură „stemă mare”, a fost scoasă formal din uz stema veche, aprobată în 1930 și reluată în uz, în altă versiune grafică, din 1990, deși, de facto, această veche stemă s-a conservat practic ca „stemă mică” municipală, asigurând continuitatea heraldică. În spatele acestui decret ce ocupă doar puțin mai mult de trei pagini din „Monitorul Oficial”, s-a aflat munca consolidată a mai multor

funcționari publici, heraldiști și pictori, care l-au pregătit începând cu anul 1998, iar pe linie dreaptă din 2014. În acest studiu ne propunem să trecem în revistă etapele procesului elaborativ, să explicăm fundamentele teoretice și practice care au determinat rezultatul dat, să scoatem în evidență contribuția fiecărei persoane implicate și să facem cunoscute semnificațiile simbolice ale noilor însemne heraldice și vexilologice urbane. Studiul se bazează, în primul rând, pe documentația adunată în *Dosarul de evidență a simbolurilor publice ale municipiului Chișinău înregistrate în Armorialul General al Republicii Moldova*, conservat în arhiva curentă a Comisiei Naționale de Heraldică și care nu va fi citat expres ca fiind sursa de informare obișnuită pentru faptele și evenimentele expuse. În același timp, ca participant activ la procesul de elaborare, vom antrena în sens complementar observațiile, mărturiile, noti-

tele sau documentele din arhiva personală sau din propria memorie.

Înainte de a purcede la expunerea propriu-zisă, trebuie să menționăm și faptul că studiile și articolele noastre dedicate simbolurilor chișinăuiene și publicate anterior în surse științifice sau de popularizare ușor accesibile [2; 3; 4; 5; 6; 7] ne scutesc de necesitatea de a ne adânci repetat în istoricul însemnelor urbane din secolele XIX-XX.

I. Recomandările Comisiei Naționale de Heraldică din 2014 privind simbolurile heraldice ale municipiului Chișinău

La data de 4 august 2014, prin adresa nr. 06-115/593, viceprimarul municipiului Chișinău, Nistor Grozavu, a solicitat Comisiei Naționale de Heraldică de pe lângă Președintele Republicii Moldova (CNH) efectuarea unei expertize heraldice asupra simbolurilor municipiului Chișinău (stemă, drapel, imn). Chestiunea a fost examinată în ședința CNH din 25 septembrie 2014 (proces-verbal nr. 299-IV), soldându-se cu votarea unui *Aviz privind simbolurile heraldice ale municipiului Chișinău*, pregătit în prealabil de Cabinetul de heraldică din cadrul Aparatului Președintelui Republicii Moldova.

În acest aviz se arăta că, în conformitate cu datele din arhiva comisiei, stema și drapelul municipiului Chișinău, precum și Colanul Primarului General al municipiului Chișinău, au fost examinate de CNH în ședința din 28 septembrie 1998 (proces-verbal nr. 13-II/7), constatându-se următoarele:

Stema municipiului Chișinău

Stema municipiului Chișinău a fost aprobată prin decretul regelui Carol al II-lea din 31 iulie 1930 și reluată în uz începând cu data

de 31 august 1991, în noua variantă grafică a pictorului Gheorghe Vrabie, conform deciziei Comitetului Executiv al Consiliului Municipal Chișinău de Deputați ai Poporului din 8 august 1991. În ședința CNH din 28 septembrie 1998 a fost acceptată pentru înregistrare în Armoarialul General al Republicii Moldova, cu condiția ca pictorul să reconsidere desenul coroanei murale de timbru al scutului, aducând-o la standardul național și excluzând conturul impropriu de aur. În același context, s-au mai făcut două recomandări. Astfel, CNH a recomandat Consiliului Municipal Chișinău să elaboreze și o **stemă mare** a municipiului (cu susținători și deviză), așa cum prevede pct. 3.3 al „Regulamentului cu privire la elaborarea simbolurilor teritoriale locale” [aprobat de CNH la 28 aprilie 1996 (proces-verbal nr. 9-I/R) și actualizat la 19 martie 2004 (proces-verbal nr. 42-III)] pentru municipii și orașele vechi. De asemenea, a fost subliniat și faptul că, în conformitate cu pct. 3.2 al Regulamentului menționat, municipiul Chișinău, în calitatea sa de capitală a Republicii Moldova, trebuie să poarte cu titlu exclusiv o **coroană murală cu șapte turnuri de aur**, nu de argint, așa cum poartă municipiile ce nu au statutul de capitală.

Drapelul municipiului Chișinău

Proiectul drapelului municipiului Chișinău, elaborat de artiștii plastici Gheorghe Vrabie și Eudochia Vrabie și aprobat prin deciziile Primăriei municipiului Chișinău nr. 12/1 din 11 iunie 1998 și nr. 14/61 din 2 iulie 1998, fiind prezentat spre avizare prin scrisoare Primarului General, Serafim Urechean, nr. 01-108/858 din 14 august 1998, a fost examinat și acceptat ca bază prin decizia CNH din 28 septembrie 1998, cu recomandarea ca pentru versiunea fi-

nală autorii să identifice o soluție vexilologică mai potrivită normelor științifice, care să excludă din compoziție elementele de piatră nespecifice spiritului unui drapel – coroana-timbru a scutului și brăul torsat – și să evite amplasarea directă a scutului heraldic în câmpul vexilar.

Însă recomandările și observațiile CNH referitoare la stema și drapelul municipiului Chișinău nu au avut urmări practice, iar Primăria municipiului Chișinău nu a mai prezentat CNH proiectele finale ale simbolurilor municipale, împreună cu pachetul necesar de acte și desene însoțitoare. Cu toate acestea, stema municipiului Chișinău, având conturul coroanei murale de timbru corectat în negru, a fost înregistrată în Armorialul General al Republicii Moldova prin Decizia CNH nr. 324-IV.01 din 25 martie 2015, cu următoarea blazonare: „Pe albastru, o acvilă (heraldică, cu zborul coborât) de aur, ciocată și membrată roșu. Peste tot stema Țării Moldovei (pe roșu, un cap de bour, însoțit între coarne de o stea cu opt raze, la dextra de o roză heraldică și la senestra de o semilună conturnată, totul de aur). Scutul timbrat de o coroană murală de argint cu șapte turnuri” [8].

Imnul municipiului Chișinău

În cazul imnului municipiului Chișinău s-a constatat că acesta nu a fost niciodată prezentat spre avizare și înregistrare la CNH.

În afara celor trei simboluri identitare majore, în avizul din 25 septembrie 2014, CNH s-a pronunțat și asupra altor simboluri ale Chișinăului:

Colanul Primarului General al municipiului Chișinău

În ședința CNH din 28 septembrie 1998, a fost acceptat ca bază proiectul elaborat de

autorul și pictorul Simion Odainic și prezentat prin scrisoarea Primarului General, Serafim Urechean, nr. 08-118/904 din 26 august 1998, cu observația ca de pe cartușul de deasupra medalionului central să se excludă imaginea Stemei de Stat, care să fie înlocuită cu imaginea unui tricolor în poziție verticală. În avizul Comisei se menționa că, deși autorul a acceptat observațiile și a modificat însemnul, desenele finale și actele însoțitoare nu au mai fost prezentate CNH pentru avizare.

Simbolurile sectoarelor municipiului Chișinău

Un alt subiect de interes heraldic l-au constituit simbolurile sectoarelor municipiului Chișinău. Despre acestea, în aviz s-a consemnat că, la solicitarea sectorului Buiucani, în ședința din 3 aprilie 2003 (proces-verbal nr. 1-III), CNH a adoptat o hotărâre specială privind *însemnele ierarhice ale stemei și drapelului sectorului municipiului Chișinău*, creând posibilitatea tehnică pentru elaborarea simbolurilor heraldice ale sectoarelor. Hotărârea a avut următorul conținut:

„Reieșind din potențialul economic, uman, administrativ și cultural al sectoarelor municipiului Chișinău, precum și din ierarhia existentă a decorurilor exterioare ale scuturilor stemelor și a proporțiilor și componenței accesoriilor drapelelor în simbolistica heraldică și vexilologică a Republicii Moldova, se stabilește:

1. Scutul stemei sectorului municipiului Chișinău va fi timbrat de o coroană murală de argint cu patru turnuri;
2. Drapelul sectorului municipiului Chișinău va reprezenta o pânză dreptunghiulară cu proporția de 1:2;

3. Drapelul original al sectorului municipiului Chișinău va avea aceleași accesorii și decoruri exterioare ca și drapelele originale ale orașelor mici, inclusiv două șnururi de argint terminate în ciucuri de același metal”.

Încercări de elaborare a propriilor însemne avuseseră sectoarele Buiucani și Râșcani, însă niciunul dintre sectoarele Chișinăului nu finalizase până la data avizului procedura elaborării, adoptării și înregistrării simbolurilor publice.

Simbolurile localităților din componența municipiului Chișinău

În continuarea avizului CNH, au fost trecute în revistă localitățile din componența municipiului Chișinău cu steme și drapele înregistrate oficial la CNH: satul Bubuieci (2005), satul Budești (2010), orașul Codru (2000), satul Colonița (2005), orașul Cricova (2016), orașul Durlești (2003), satul Trușeni (2013), orașul Vadul lui Vodă (2006).

Alte însemne

La sfârșitul avizului, s-a atras atenția asupra faptului că CNH nu a discutat în vederea înregistrării altor însemne heraldice, vexilologice, faleristice (panglica „Cetățean de Onoare”, insigne aniversative etc.) sau uniformistice (insigne de consilier etc.) ale municipiului Chișinău. Această constatare avea menirea să determine autoritățile municipale să reflecteze asupra posibilității largirii repertoriului de însemne simbolice ale urbei și ale municipalității.

În concluzie, pornind de la cele constatate și ținând cont de opiniile expuse de către membrii CNH în ședința din 25 septembrie 2014, Comisia a recomandat Primăriei și Consiliului Municipal Chișinău să revină asupra procedurii de definitivare și oficializare a sim-

bolurilor municipale, în condițiile *Legii nr. 86 din 28 iulie 2011 cu privire la simbolurile publice* și ale recomandărilor CNH referitoare la simbolurile Chișinăului. De asemenea, CNH a propus autorităților municipale să recomande sectoarelor și tuturor localităților componente ale municipiului, care încă nu posedă simboluri proprii, să porceadă la elaborarea lor regulamentară, în primul rând a stemelor și a drapelelor, care constituie niște simboluri ce contribuie esențial la sporirea vizibilității naționale și internaționale a comunităților locale.

II. Acțiunile Primăriei municipiului Chișinău întru rezolvarea problemei simbolurilor municipale în anii 2014–2018

Din fericire, Primăria municipiului Chișinău și-a aplecat urechea la recomandările CNH și a demarat procesul de reevaluare și întregire a simbolurilor municipale, antrenând nu doar angajații proprii și pe cei de la preturile sectoarelor, ci și pe locuitorii orașului. În cazul sectoarelor, oamenii cei mai implicați și de legătură cu CNH au fost pretorii și arhitecții-șef, iar de la Primăria generală – viceprimarul Nistor Grozavu și șefa Direcției administrație publică locală, Alexandra Moțpan.

La data de 27 octombrie 2014, Primarul General al municipiului Chișinău, Dorin Chirtoacă, a emis *Dispoziția nr. 1125-d cu privire la constituirea Grupului de lucru pentru realizarea procedurii de perfecționare și definitivare a simbolurilor publice municipale*, asumându-și controlul asupra executării ei. Prin această decizie, a fost constituit *Grupul de lucru pentru realizarea procedurii de perfecționare și definitivare a simbolurilor publice municipale* în următoarea componență:

1) Nistor GROZAVU, viceprimar al mu-

nicipiului Chișinău, președinte al Grupului de lucru;

2) Valeriu DIDENCU, secretar al municipiului Chișinău, vicepreședinte al Grupului de lucru;

3) Alexandra MOȚPAN, șef al Direcției administrație publică locală, secretar al Grupului de lucru;

4) Ivan CARPOV, șef interimar al Direcției generale arhitectură, urbanism și relații funciare;

5) Eugen DOGA, compozitor, academician al Academiei de Științe a Moldovei;

6) Tamara NESTEROV, cercetător științific superior la Institutul Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe a Moldovei, doctor în studiul artelor;

7) Simion ODAINIC, artist plastic, membru al Uniunii Artiștilor Plastici;

8) Silviu TABAC, Heraldist de Stat al Republicii Moldova, doctor în istorie;

9) Gheorghe VRABIE, artist plastic, membru al Uniunii Artiștilor Plastici.

Grupul de lucru instituit a primit drept sarcini:

a) elaborarea propunerilor privind perfecționarea și definitivarea simbolurilor publice municipale (stema, drapelul, imnul, precum și alte însemne), conform prevederilor legislației în vigoare și ținând cont de avizul Comisiei Naționale de Heraldică nr. 04/1-19-20 din 25 septembrie 2014 privind simbolurile heraldice ale municipiului Chișinău;

b) prezentarea, în termen de o lună, spre coordonare Primarului General, a proiectelor finale ale simbolurilor publice municipale, împreună cu pachetul necesar de acte și desene însoțitoare, pentru a fi prezentate spre

aprobare Comisiei Naționale de Heraldică.

În același timp, pretorii de sector urmau să asigure elaborarea proiectelor simbolurilor publice proprii ale sectoarelor municipiului Chișinău și să le prezinte spre coordonare la ședința Grupului de lucru, până la data de 15 noiembrie 2014.

Prima ședință a Grupului de lucru a fost convocată în ziua de 30 octombrie 2014 și s-a desfășurat în biroul de serviciu al viceprimarului Nistor Grozavu, fiind prezenți și membrii A. Moțpan, E. Doga, S. Odainic, S. Tabac, Gh. Vrabie. La deschiderea ședinței, președintele Grupului de lucru a explicat sarcinile ce stau în fața acestuia, iar subsemnatul a prezentat succint starea lucrurilor privind definitivarea și înregistrarea simbolurilor municipale. Gh. Vrabie a relatat despre participarea sa la concursul pentru elaborarea Stemei de Stat a Republicii Moldova și despre cum a lucrat la stema în vigoare a municipiului Chișinău. A fost de acord să îndrume din punct de vedere artistic activitatea pictorilor care vor participa la elaborarea stemei mari și a stemelor sectoarelor municipale. La rândul său, Eugen Doga a vorbit despre parcursul imnului „Cântec despre orașul meu” și posibilitățile definitivării aranjamentului muzical din perspectivă imnică. Discuțiile s-au finalizat prin conturarea unui plan de lucru de principiu, fiecare membru prezent asumându-și anumite sarcini și activități pentru perioada următoare.

În continuare, Grupul de lucru a lucrat pe segmente tematice, convocând diferite dezbateri la subiecte concrete.

La 5 martie 2015, astfel, președintele și secretarul Grupului de lucru au organizat o discuție asupra simbolurilor sectoriale, cu

participarea subsemnatului, ca reprezentant al CNH, și a arhitecților-șefi din sectoare: Igor Vrabie (Botanica), Ion Popa (Buiucani), Anatol Pricop (Centru), Oleg Maevschi (Ciocana), Alexandru Burlacu (Râșcani). Arhitecții au prezentat viziunea lor asupra identității simbolice a sectoarelor, ilustrând-o cu desene și explicații. Proiectele au fost analizate din punct de vedere heraldic, accentul fiind pus pe căutarea unor idei individualizatoare mai apropiate fiecărui sector, dar și a unor similități care să creeze și o individualizare colectivă, recunoscutibilă ca aparținând aceluiași oraș. În mod special, s-a menționat necesitatea ca toate desenele finale să fie realizate de mâna aceluiași pictor care să țină cont nu numai de emblematica nouă proprie a fiecărui sector, ci și de stilul desenului lui Gheorghe Vrabie care trebuie respectat și păstrat. Sub îndrumarea și supravegherea celor trei persoane din Grupul de lucru menționate, în continuare arhitecții din sectoare au purces la realizarea unor proiecte noi, conforme cu normele heraldice și obiectivele stabilite.

În contextul acestor lucrări, în ședința CNH din 12 iunie 2015, în vederea dezvoltării sistemului heraldic teritorial și a ajustării lui la necesitățile curente, Comisia Națională de Heraldică, prin Decizia nr. 342-IV.01, a aprobat conceptul stemei sectorului municipiului Chișinău în următoarea soluție: „Pe albastru, o acvilă (heraldică, cu zborul coborât) de aur, ciocată și membrată roșu. Peste tot, în câmp, de regulă, de culoare, armele sectorului respectiv. Scutul timbrat de o coroană murală de argint cu patru turnuri”. Această decizie finaliza dezbaterile asupra gradului de simbolizare în stemele sectoarelor a emblemelor cu

referire generală la municipiul Chișinău. Decizia dată a fost adusă la cunoștința Primăriei municipiului Chișinău.

O altă consfătuire importantă a celor trei membri ai Grupului de lucru (N. Grozavu, A. Moțpan, S. Tabac), desfășurată tradițional la Primărie, a avut loc în ziua de 27 noiembrie 2015. În urma acesteia s-a decis organizarea a două concursuri publice de idei referitoare la stema mare a municipiului: unul pentru stabilirea sprijinitorilor scutului, altul pentru identificarea unei devize. De asemenea, s-a discutat asupra realizării desenului final, o soluție fiind organizarea unui concurs, alta fiind căutarea unui pictor care să facă față sarcinii în spiritul celor solicitate de Grupul de lucru în ședințele anterioare.

La 7 decembrie 2015, Primarul General a emis *Dispoziția nr. 1061-d cu privire la organizarea Concursului de idei privind identificarea sprijinitorilor scutului stemei mari a municipiului Chișinău*. Perioada de desfășurare a concursului a fost stabilită de la 10 decembrie 2015 până la 15 ianuarie 2016, dar ulterior, prin *Dispoziția Primarului General nr. 7-d* din 14 ianuarie 2016 a fost prelungită până la data de 8 februarie 2016.

Au fost instituite trei premii: I – 3000 lei; II – 2000 lei; III – 1000 lei; precum și trei premii de încurajare a câte 500 lei. Comisia de concurs instituită se compunea din reprezentanți ai autorității publice municipale, membri ai CNH și personalități cunoscute din domeniul artelor plastice și arhitecturii: Nistor Grozavu (președinte), Silviu Tabac (vicepreședinte), Alexandra Moțpan (secretar), și membrii: Anuța Boldureanu, Ivan Carpov, Sergius Ciocanu, Alexandru Cocin, Alexei Colîbneac, Iurie Povar,

Mariana Șlapac, Gheorghe Vrabie. Informația privind desfășurarea concursului a fost plasată pe site-ul Primăriei (www.chisinau.md).

În „Condițiile de prezentare a ideilor privind sprijinitorii stemei mari a municipiului Chișinău”, elaborate de Comisia de concurs și aprobate de Primarul General la 9 decembrie 2015, erau explicate câteva noțiuni heraldice (stemă mare, sprijinitori, tenanți, suporti, susținători), erau stipulate condițiile tehnice de prezentare a propunerilor și se explica în detaliu că „la fel ca și figurile heraldice din scut, sprijinitorii nu sunt figuri întâmplătoare, ci niște figuri emblematice, încărcate de o semnificație legată de purtătorul stemei (o persoană, o familie, o localitate, o corporație etc.). Ei trebuie să simbolizeze anumite fapte și evenimente legate de purtătorul (titularul) stemei, fie ele istorice sau mai recente, importante pentru purtătorul simbolizat. Astfel, viitorii sprijinitori ai stemei mari a Chișinăului trebuie să simbolizeze ceva concret și clar legat de orașul nostru, nu fapte abstracte sau aspirații general-umane”. Participanții la concursul de idei privind sprijinitorii stemei mari a municipiului Chișinău urmau să prezinte ideile lor sub forma unui text scris de circa 2000-3000 de semne, în care să răspundă într-o formă liberă la următoarele întrebări:

„1) Ce sprijinitori poate avea stema mare a municipiului Chișinău?

2) Care sunt considerentele pe care se bazează această propunere?

3) Ce ar simboliza în mod obiectiv și strict legat de municipiul Chișinău acești sprijinitori?

4) De ce smalt heraldic (culoare sau metal) ar trebui să fie acești sprijinitori și din ce considerente?”.

Din păcate, chișinăuienii nu au manifestat un interes prea mare în ceea ce privește participarea la acest concurs, singura propunere relevantă, cu genericul „Chișinău – Oraș al Neamului”, parvenind la 13 ianuarie 2016 de la Marina Cernei. Participanta considera că stema mare a orașului Chișinău „ar putea fi reprezentată astfel: Ca sprijinitori ai scutului heraldic vom avea un bărbat și o femeie îmbrăcați în costum popular care semnifică un limbaj de comunicare a unor tradiții străvechi și o valoare unică. Bărbatul semnifică putere, rezistență și forța de a învinge greutățile. În mână bărbatul ține un ulcior cu vin, acesta reprezentând bogățiile pământului strămoșesc. Femeia reprezintă viața, frumusețea și demnitatea. În mână ea ține un prosop pe care se află o pâine cu sare care semnifică ospitalitatea poporului nostru. În centrul scutului heraldic se află barza albă cu strugurele în cioc, care reprezintă harta Republicii Moldova, în centru acestui strugure aflându-se capitala Patriei noastre – CHIȘINĂU. Barza semnifică reînvierea, este o pasăre aducătoare de noroc. În partea de sus a scutului heraldic se află [o] coroană de aur care semnifică demnitatea, puterea și independența. Partea de jos a scutului heraldic va fi pământul și iarba pe care stau sprijinitorii. Pământul reprezintă statornicia și este cea mai mare bogăție a neamului nostru și iarba va semnifica reînnoirea [și] viața. Să nu uităm că orașul Chișinău este cel mai verde și frumos oraș, frumusețea acestuia fiind muza multora dintre poeții care au cântat acest oraș în cele mai frumoase versuri și cântece. Orașul Chișinău este mândria țării și [a] poporului nostru”.

Concursul pentru deviză a fost desfășurat în paralel, fiind inițiat prin *Dispoziția Prima-*

rului General nr. 1069-d din 10 decembrie 2015 cu privire la organizarea consultațiilor publice privind identificarea devizei pentru stema mare a municipiului Chișinău. Perioada de desfășurare a acestor consultări publice a fost stabilită de la 14 decembrie 2015 până la 20 ianuarie 2016, dar ulterior, prin Dispoziția Primarului General nr. 8-d din 14 ianuarie 2016 a fost prelungită până la data de 8 februarie 2016, la fel ca și în concursul pentru sprijinitori. Sarcina bunei desfășurări a consultărilor publice s-a pus pe seama aceleiași Comisii de concurs, care se ocupa de sprijinitori. În punctul 2 al dispoziției din 10 decembrie se specifica: „Se propun spre consultare publică și selectare următoarele devize: „*Virtus Romana Rediviva*”; „*Prin Noi Înșine!*”, urmând a fi identificată cea mai reușită deviză pentru stema mare a municipiului Chișinău, acceptându-se spre examinare și alte propuneri ce vor fi prezentate în cadrul dezbaterilor publice”. În „Condițiile de desfășurare a consultațiilor publice privind identificarea devizei pentru stema mare a municipiului Chișinău”, elaborate de comisia de concurs și aprobate de primarul general la 10 decembrie 2015 se explica:

„În conformitate cu normele naționale din domeniul heraldicii, municipiul Chișinău, în afară de stema mică pe care o utilizează din 1930 și care rămâne intangibilă, are dreptul și la o stemă mare, adică însoțită de sprijinitori, deviză și alte decoruri. Este un privilegiu de care beneficiază deja municipiul Bălți, orașele Căușeni, Hâncești, Orhei, Ungheni.

Deviza [9] este o sentință verbală înscrisă pe o panglică, care se așează sub scutul heraldic. Ea poate face aluzie la numele purtătorului stemei, la o mobilă din scut, la un eveni-

ment istoric etc., sau poate invoca un proverb, un dicton etc., care exprimă crezul purtătorului stemei.

Normele naționale admit pentru stemele autohtone devize heraldice în limba română sau în una din limbile moarte: latina, greaca veche, slavona veche sau ebraica.

Stema Chișinăului nu a avut vreo deviză oficială anterior, dar au existat două propuneri făcute în timp pentru aceasta.

I. Deviza „*Virtus Romana Rediviva*” (Virtutea/ vitejia romană reînviată) [9, p. 206-207; 10, p. 102-103] a apărut pentru prima dată pe drapelul Regimentului II grăniceri români din Năsăud din armata habsburgică, înființat în 1762. În secolele XIX-XX a făcut o carieră heraldică bogată, devenind un adevărat simbol al renașterii naționale în tot spațiul românesc. La reluarea în 1991 a stemei Chișinăului din 1930, un afiș cu desenul nou realizat de Gheorghe Vrabie și însoțit de o eșarfă cu această deviză a fost imprimat într-un tiraj destul de mare în capitală, dar deviza în sine nu a fost oficializată. Este valoroasă prin faptul că poate fi pusă în legătură cu acvila română din stema orașului nostru.

II. Deviza „*Prin Noi Înșine*” [9, p. 216] este deviza Ordinului „Coroana României”, instituit de regele Carol I la 10 mai 1881, cu ocazia proclamării regatului. Deviza a preluat ideea doctrinei economice lansate de Partidul Național Liberal încă de la constituirea sa în 1875 și care avea în vedere promovarea unei politici economice de protecționism vamal și încurajare a industriei naționale, o politică financiară echilibrată și prudentă, o participare limitată a capitalului străin în economia românească. În general, în domeniul heraldic și

faleristic, exprimă ideea de.bizuire exclusivă pe propriile puteri și de izbândă prin munca proprie, ceea ce ar fi o deviză bună pentru orașul nostru sortit la a-și rezolva problemele de sine stătător.

Participanții la consultările publice privind identificarea devizei stemei mari a municipiului Chișinău vor avea posibilitatea să voteze pentru una din cele două devize deja propuse sau să recomande o altă deviză, pe care o consideră mai reușită.

Propunerile noi vor cuprinde:

- a) enunțarea devizei propriu-zise;
- b) traducerea devizei în limba română, dacă aceasta este în altă limbă;
- c) explicația devizei, care va cuprinde un scurt istoric al apariției și semnificației acesteia și o argumentare a potrivirii devizei cu stema municipiului Chișinău, în total, până la 1000 de semne”.

În cazul consultărilor pentru deviză, vizibilitatea și participarea publică au fost mai energice. S-au implicat până și mijloacele de informare în masă tradițional antinaționale. De exemplu, la 12 decembrie 2015, editoria listul de la „Sputnik-Moldova”, Nicolai Costîrchin, încerca, cică, „să înțeleagă dacă anume identificarea unei devize pentru Chișinău este astăzi principala problemă a capitalei” și opina pretins ironic: „Șirul faptelor importante ale edilului continuă. Până la 20 ianuarie 2016 Primăria trebuie să decidă care va fi deviza Chișinăului. Probabil că anume acele slove de pe stema capitalei vor contribui la reparația tuturor drumurilor, la securizarea caselor de o eventuală inundație în cazul în care digul de la Ghidighici va ceda ș.a.” [11].

În sondajele efectuate în cadrul institu-

țiilor și structurilor Primăriei municipiului Chișinău, a fost învingătoare deviza „Prin Noi Înșine!”. Acest lucru îl raporta la 6 ianuarie 2016, de exemplu, Întreprinderea Municipală „Regia Transport Electric Chișinău”. În cazul Fondului municipal Chișinău de susținere a populației, aceeași deviză a învins cu 12 voturi, trei persoane optând pentru „Virtus Romana Rediviva”, iar șase au propus deviza „Per aspera ad astra” (Prin greutate spre stele), fapt comunicat la 14 decembrie 2015.

O opinie desfășurată a fost prezentată de cunoscutul istoric, profesorul universitar Anatol Petrencu, care găsea interesantă solicitarea Primăriei și sugera următoarele: „Chișinăul a fost și este un centru politic, industrial, cultural al fostei Basarabii și al Republicii Moldova. Aici, la Chișinău, s-au desfășurat evenimente de o importanță nu doar orășenească, ci și republicană, dar și națională, românească. Aici, în Chișinău, s-a desfășurat Mișcarea de eliberare națională din 1917-1918, soldată cu Unirea Basarabiei cu România; aici s-a desfășurat o altă mișcare națională, în alte condiții istorice, cea din 1988-1991, soldată cu destrămarea URSS și proclamarea Independenței de stat a Republicii Moldova. În Chișinău sunt instituții de învățământ superior, Academia de Științe etc. cu potențial științific și cultural, recunoscut nu doar în R[epublica] Moldova, ci și în România. Și argumentele pot continua, iată de ce consider că cea mai reușită deviză (slogan) al Chișinăului trebuie să fie «PILON AL NEAMULUI» sau «[CHIȘINĂU] – UN PILON AL NEAMULUI»”.

Artistul plastic Octavian Șofranksy de la Strasbourg, participant la concursul pentru stema de stat din 1990, și-a expus părerea

în privința celor două devize propuse de Comisia de concurs astfel. În cazul devizei latine „Virtus romana rediviva” „este preferabilă utilizarea limbii române, limba pe care dorim să o promovăm actualmente în sânul populației municipiului. Referința la originile romane e romantică, dar tot mai mult contestată de istoricii care afirmă că latinii puteau fi, la fel de bine, urmașii dacilor”. Cealaltă deviză, „Prin noi înșine!”, în opinia artistului, „contravine ideii curente de integrare europeană, bazată pe solidaritatea și sprijinul pan-european între diferite comunități”. În consecință, Octavian Șofranksy a propus deviza „UNIRE MOLDOVENI!”, cu următoarea explicație: „deviza capitalei Republicii Moldova trebuie să fie un mesaj inteligibil, actual, mobilizant. Din aceste considerente am ales lozinca lansată de unul din conducătorii mișcării de renaștere naționale moderne, savantul și scriitorul Ion Vatamanu. Deviza apelează, într-o limbă română clară, la unire politică și socială, [îndemnându-i] pe toți cei care se simt moldoveni [să se consolideze] în jurul unor lideri și a unui proiect de modernizare, emancipare și europenizare. E greu de găsit o formula mai scurtă și mai sugestivă!”

O nouă consfătuire în problema simbolurilor municipale și a sectoarelor s-a ținut la Primărie pe 3 mai 2016 cu scopul de a constata starea generală a lucrurilor și de a direcționa eforturile tuturor actorilor pe calea cea bună spre finalizare. În paralel, arhitecții de sectoare veneau pentru consultații în particular la Cabinetul de heraldică.

Sedința de totalizare s-a ținut în ziua de 9 noiembrie 2016, în biroul viceprimarului Nistor Grozavu, cu participarea pretorilor și arhitecților ca invitați.

Singura problemă nerezolvată practic rămăsese cea a sprijinitorilor. Cu ocazia acestei ședințe, în lipsa unor propuneri viabile, subsemnatul a încercat o trecere în revistă a posibililor sprijinitori din punctul de vedere al istoriei heraldicii naționale, cu argumente și contraargumente:

a) *doi stejari*. Stejarul apare în stemele ținutului Orhei din 1826, județului Chișinău din 1835 și județului Lăpușna din 1928, toate având capitala la Chișinău. Contraargumente: apar deja în stema în vigoare a orașului Orhei;

b) *doi cocostârci*. Cocostârcul apare în stema ținutului Orhei de până la 1826, administrat practic din Chișinău. Contraargumente: apar deja în stema în vigoare a orașului Hâncești;

c) *doi arcași*. Arcul apare în stema ținutului Lăpușna de până la 1826, administrat practic din Chișinău. Contraargumente: un arcaș apare deja în stema în vigoare a municipiului Bălți, cu origini din interbelic, devenind o emblemă a orașului cunoscută nu numai pe plan național;

d) *două acvile*. În legătură cu stema mică în vigoare a Chișinăului. Contraargumente: pun probleme artistice de incompatibilitate cu desenul în uz realizat de Gheorghe Vrabie, care nu vor putea fi surmontate;

e) *doi bouri*. De asemenea, în legătură cu stema mică în vigoare a Chișinăului. Contraargumente: ar crea probleme artistice îngreunând întreaga compoziție;

f) *doi dragoni dacici*. Arme fanteziste, în completare cu acvila romană; au fost propuși cândva ca suporturi pentru stema de stat într-un proiect de Andrei Mudrea la concursul din 1990. Contraargumente: nu au nicio legătură aparte cu orașul Chișinău;

g) *doi îngeri*. În legătură cu alegerea Chișinăului în calitate de capitală a provinciei Basarabia la insistențele mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni; de asemenea se poate invoca și faptul că moșia Chișinăului în cea mai mare parte până la intrarea în posesia statului a fost proprietate mănăstirească. Contraargumente: este o sarcină artistică foarte dificilă în context cu stema mică;

h) *doi cai*. În legătură cu trecutul tătăresc și denumirea tătărească a urbei. Contraargumente: apar deja în stemele în vigoare a municipiului Bălți și a orașului Ungheni;

i) *un bărbat și o femeie în straie naționale* (propunerea Marinei Cernei). Contraargumente: nu reprezintă simboluri orașenești, ci mai curând țărănești;

j) *două feline*. Simbolizând urbanismul și invocând romantic cântecul „De ce plâng ghitarele/ Știu doar felinele...”;

k) *două turnuri de apă*. Simbolizează urbanismul și invocă cele două turnuri de apă istorice ale orașului, din care s-a mai păstrat doar unul. Este un simbol mixt, cu referire la arhitectură și la apă.

Ultima propunere a fost acceptată cu mult entuziasm și primită ca o idee salvatoare, ce ține cu adevărat de orașul nostru.

În ceea ce privește deviza, s-a optat pentru varianta „Prin noi înșine”.

În aceeași ședință au fost examinate și sprijinite proiectele definitive ale stemelor sectoarelor, cu mici propuneri de ajustare. În problema privind drapelele sectoarelor, din patru modele-tip propuse de autor încă în ședința din 3 mai 2016, a fost susținut proiectul reprezentând o pânză rectangulară (1:2) albă, cu un brâu lat (3/5 h) în culoarea specifică a

sectorului respectiv, purtând în mijloc mobilele din stema sectorului, înscrise într-o compoziție cu înălțimea generală de circa 2/5 h.

După rezolvarea în esență a problemei privind conceptul stemei mari municipale și a conceptelor simbolurilor sectoriale la nivelul Grupului de lucru al Primăriei, acestea au fost supuse discuțiilor CNH în ședința din 23 noiembrie 2016.

Prin Decizia nr. 498-IV.01 din acea zi, CNH a avizat conceptul stemei mari municipale în soluția care va fi practic și cea finală. În ceea ce privește însemnul vexilologic, dat fiind faptul că la acea dată nu exista nicio propunere în spiritul celor solicitate anterior de Comisie, prin Decizia CNH nr. 498-IV.02, s-a stabilit că „membrii Comisiei Naționale de Heraldică se vor implica de urgență în căutarea unei soluții vexilologice corecte și potrivite pentru drapelul orașului Chișinău, rezultate din stema mică în vigoare și păstrând la maximum culoarea albă a pânzei ca fundal de bază”. Decizia urma să fie adusă la cunoștința autorităților municipale în vederea trecerii la etapa realizării proiectului desenului stemei mari.

În aceeași ședință din 23 noiembrie 2016 au fost dezbătute conceptele stemelor și drapelelor sectoarelor municipiului Chișinău. Amintim că o parte din problemele conceptuale legate de simbolica sectoarelor municipiului Chișinău fuseseră deja rezolvate de CNH prin deciziile deja menționate, nr. 1-III.01-03 din 3 aprilie 2003 (coroana de timbru murală de argint cu patru turnuri; proporția pânzei drapelului de 1:2; decorurile exterioare ale drapelelor de sectoare după modelul decorurilor respective prevăzute pentru orașele mici) și nr. 342-IV.01 din 12 iunie 2015 (scu-

tul mare repetând scutul mic al stemei mici a municipiului Chișinău, albastru cu acvila de aur etc., și prezența scutului „peste tot”, în locul scutului cu stema Țării Moldovei, cu armele individuale ale sectorului).

La 23 noiembrie 2016, prin Decizia nr. 499-IV.01, CNH a avizat „conceptul cu-lorilor corporative heraldice ale sectoarelor municipiului Chișinău, după cum urmează:

a) Centru – albastru, în legătură cu Telecentrul;

b) Buiucani – de purpură, în legătură cu amplasarea autorităților centrale principale ale statului în acest sector;

c) Râșcani – roșu, arme grăitoare;

d) Ciocana – negru, ca simbol al industriei;

e) Botanica – verde, arme grăitoare”.

Astfel, fiecare sector avea să se identifice cu una din cele cinci culori heraldice, ceea ce constituia un factor în plus întru sporirea vizibilității și identificabilității heraldice.

Totodată, prin Decizia CNH nr. 499-IV.02, au fost avizate conform blazonărilor, practic în soluția lor finală, conceptele stemelor mici ale sectoarelor municipiului Chișinău, adică prezentând scutul „peste tot” cu armele sectoriale, timbrat cu coroana de sector cu patru turnuri.

În sfârșit, prin Decizia CNH nr. 499-IV.03, a fost avizat conceptul drapelului sectorului municipiului Chișinău, conform descrierii: „drapelul reprezintă o pânză rectangulară (1:2) albă, cu un brâu lat (3/5 h) de culoarea corporativă heraldică a sectorului, încărcat în mijloc cu mobilele din scutul stemei mici ale sectorului, în poziția și în culorile lor din stemă”.

Toate aceste decizii urmau de asemenea să fie aduse la cunoștința autorităților municipale

în vederea trecerii la etapa realizării proiectelor desenelor stemelor și drapelelor sectoarelor.

Printr-o scrisoare din 9 decembrie 2016, Primarului General i-au fost remise copii de pe cele două Procese-verbale ale ședinței CNH din 23 noiembrie 2016, împreună cu deciziile atingătoare de simbolurile chișinău-iene, precum și o listă a localităților din componența municipiului care, la data scrisorii, nu posedau steme și drapele înregistrate în Armorialul General al Republicii Moldova.

În paralel cu problemele conceptuale, s-a mers pe căutarea unui pictor care să realizeze toate desenele finale, în același stil dictat de stema mică, desenată de Gheorghe Vrabie, care între timp, la 31 martie 2016, decedase și nu mai putea supraveghea personal aceste desene așa cum își propusese, refuzând el însuși sarcina din cauza problemelor de sănătate care nu-i mai permiteau să deseneze la comandă încă de la prima ședință a Grupului de lucru instituit de Primărie.

Din soluțiile disponibile, a fost selectat pictorul Andrei Gaidașenco, care fusese recomandat CNH de către artistul plastic Alexei Colîbneac. Candidatul a fost testat la elaborarea însemnelor satului Malcoci, raionul Ialoveni și prin redesenarea cât mai exactă a stemei mici a Chișinăului desenate de Gh. Vrabie. După constatarea abilităților în domeniu, Andrei Gaidașenco a fost antrenat în desenarea stemelor și drapelelor sectoarelor, apoi a stemei mari și a drapelului municipal. În același timp, în procesul artistic s-a implicat direct, la solicitarea CNH și a Primăriei, arhitecta Mariana Șlapac, președinte apoi vicepreședinte al CNH, care a proiectat, desenat, corectat sau ajustat mobilele stemelor sectoriale și care a conceput desenul

sprijinatorilor și al soclului pentru stema mare. Tot ei i se datorează supravegherea generală a respectării stilului artistic al lui Gheorghe Vrabie, precum și a compatibilității grosimilor liniilor și a simetriilor figurilor din stemele nou create cu cele dictate de stema mică din 1991.

La această etapă se impunea necesitatea soluționării a două probleme.

Prima dintre acestea ține de drapelele sectoarelor. Realizându-se desenele lor conform conceptului avizat, s-a constatat că rezultatul nu este mulțumitor: culoarea corporativă domina nu numai albul „municipal”, ci și figurile heraldice preluate din stemele sectoarelor. În această situație, s-a revenit asupra conceptului, realizându-se încă cinci propuneri, dintre care, prin examinare practică în soluția colorată, a fost agreat modelul ce oferea un echilibru cromatic însemnelor vexilologice și scotea mai bine în valoare mobilele heraldice. În același timp, noul model (pânza despicată; ghindantul alb, purtând în mijloc stema sectorului fără timbru; batantul fasciat de șapte piese, alb și în culoarea corporativă a sectorului), care va fi și cel final, oferea două câștiguri în plus. Albul orașului a devenit predominant, fără însă a estompa culoarea corporativă a sectorului, iar cele patru brâie albe din batant corespundeau celor patru turnuri din coroana de sector.

Cea de-a doua problemă ținea de drapelul municipal. Nici o soluție înregistrată până la momentul de finalizare a procesului de examinare a propunerilor la acest subiect nu satisfăcea normele vexilologice și respectarea concomitentă a păstrării culorii albe în calitate de culoare predominantă de fundal.

În cele din urmă s-a propus revenirea la ideea înlăturării greșelilor vexilologice din

proiectul realizat de soții Vrabie în 1998 și aflat în uz de atunci, fără însă de a fi recunoscut de CNH și de a fi înregistrat în Armorialul General al Republicii Moldova. Astfel, de pe scutul stemei mici a fost eliminată coroana de timbru, un element din piatră cu totul nepotrivit într-un însemn aerian. Scutul a rămas la locul lui, păstrând compoziția generală. Brâul torsat din arsenalul decorurilor arhitecturale deloc vexilologice a fost desfăcut în trei brâie heraldice obișnuite, înguste, rămânând insurmontabilă doar încălcarea regulii smalturilor heraldice: brăurile de metal (aur) se suprapun peste un câmp de asemenea de metal (argint). Desenul a necesitat și o căutare a echilibrului proporțiilor și simetriilor, pictorul Andrei Gaidașenco, la indicația noastră, realizând mai bine de zece soluții. Actualul model nu atinge perfecțiunea râvnită, dar este cel mai apropiat de sarcina păstrării la maximum a elementelor din vechiul drapel în uz și a respectării normelor vexilologice universale. În ecuația dată a fost cea mai fericită rezolvare.

Ultima ședință a Grupului de lucru în problema simbolurilor municipiului Chișinău a avut loc în ziua de 8 mai 2018, în sala rotundă a Primăriei, la ea asistând pretorii și arhitecții de sector, precum și pictorii Mariana Șlapac și Andrei Gaidașenco special invitați. Toate proiectele au fost susținute și apoi, după finalizarea întregului pachet de documente, prin scrisoarea Primarului General interimar, Ruslan Codreanu, nr. 02-115/486 din 18 iulie 2018, au fost remise pentru avizare finală Comisiei Naționale de Heraldică.

Proiectele stemelor și drapelelor municipale și sectoriale au fost avizate final de CNH în ședința din 24 iulie 2018, prin Decizia

nr. 91-V.01. Tot atunci a fost avizat și regulamentul de utilizare aferent, care se referea și la utilizarea imnului municipal și ale sectoarelor în lipsa lor de-facto, dar cu gândul că acestea vor fi legitimize într-o bună zi.

Din anumite considerente legate de activitatea sinuoasă a Consiliului Municipal Chișinău, aprobarea noilor însemne municipale a fost pusă în ordinea de zi a acestui for abia la sfârșitul anului următor, 2019. Astfel, în ședința din 19 decembrie 2019, prezidată de Valerii Klimenco, Consiliul Municipal Chișinău a adoptat *Decizia nr. 5/2 cu privire la aprobarea însemnelor heraldice ale municipiului Chișinău și a Regulamentului de utilizare a acestora*. Votul celor 47 de consilieri municipali prezenți la ședință a fost unanim.

Prin adresa primarului general, Ion Ceban, nr. 02-107/19 din 10 ianuarie 2020, materialele au fost transmise Președintelui Republicii Moldova în vederea emiterii decretului de înregistrare a însemnelor în Armorialul General al Republicii Moldova. Decretul respectiv, cu nr. 1475-VIII, după cum am arătat deja, a fost semnat la 2 martie 2020, simbolurile municipale noi intrând în uz la data publicării decretului în „Monitorul Oficial al Republicii Moldova” – 6 martie 2020. Ulterior, primarul general de Chișinău a emis câteva acte de dispoziție care să implementeze stemele și drapelele municipale și sectoriale.

III. Simbolismul însemnelor municipale

Stema municipiului Chișinău (autori: † Comisia Consultativă Heraldică a Regatului României (1930), Silviu Andrieș-Tabac (2018); pictori: † Dionisie Pecurariu (1930), † Gheorghe Vrabie (1991), Mariana Șlapac (2018), Andrei Gaidașenco (2018)) a primit

următoarea blazonare: „În câmp de azur, o acvilă heraldică cu zborul coborât, de aur, ciocată și membrată roșu. Peste tot stema Țării Moldovei (pe roșu, un cap de bour, însoțit între coarne de o stea cu opt raze, la dextra de o roză heraldică și la senestra de o semilună conturnată, totul de aur). Scutul timbrat de o coroană murală de aur cu șapte turnuri. Susținători: două turnuri de apă din piatră albă, stând pe un soclu monumental din același material. Deviza, pe soclu, cu litere capitale negre: «PRIN NOI ÎNȘINE»”.

Drapelul municipiului Chișinău (autori: † Gheorghe Vrabie (1998), † Eudochia Vrabie (1998), Silviu Andrieș-Tabac (2018); pictori: † Dionisie Pecurariu (1930), † Gheorghe Vrabie (1998), † Eudochia Vrabie (1998), Mariana Șlapac (2018), Andrei Gaidașenco (2018)) reprezintă „o pânză rectangulară (1:2) albă, cu trei brâie înguste galbene, înscrise în șesimea de la mijloc, și purtând în centru, broșând, un scut heraldic de tip triunghiular (2/5 h), încărcat cu stema mică a Chișinăului: în câmp albastru, o acvilă heraldică cu zborul coborât, galbenă, ciocată și membrată roșu; peste tot stema Țării Moldovei (pe roșu, un cap de bour, însoțit între coarne de o stea cu opt raze, la dextra de o roză heraldică și la senestra de o semilună conturnată, totul galben)”.

Explicația simbolurilor este următoarea.

La momentul aprobării primei steme urbane a Chișinăului, prin Decretul regal din 31 iulie 1930, s-a explicat că acest însemn „simbolizează realipirea acestui vechi oraș moldovenesc la patria-mumă”. La reluarea stemei în 1991 nu s-au dat explicații suplimentare. Anumite interpretări făcute de maestrul Gheorghe Vrabie în epocă și mai târziu ți-

Fig. 1 a-c. Stema mare, stema mică și drapelul municipiului Chișinău, 2020.

neau mai mult de domeniul esoteric decât de cel heraldic. În fapt, stema Chișinăului de la 1930 a preluat capul de bour moldovenesc cu accesoriile aferente, dat fiind faptul că aceste mobile se regăseau în stemele provinciale ale Basarabiei aflate în cadrul Imperiului rus, simbolizând trecutul moldovenesc al acestui ținut. S-a realizat un fel de continuitate și o accentuare a caracterului național al provin-

ciei, în fruntea căreia orașul Chișinău s-a aflat mai bine de un secol. Acvila romană avea să pună în valoare romanitatea și tradițiile legate de această componentă a spiritului românesc. Coroana era cea obișnuită pentru timbrarea scuturilor stemelor municipale.

Din punct de vedere heraldic, după cum am arătat în mai multe rânduri, această marcă nu a fost una tocmai reușită, deoarece nu po-

seda o capacitate de individualizare suficientă și putea cu același succes individualiza oricare alt oraș moldovenesc de pe ambele maluri ale Prutului. În timp însă, prin folosire îndelungată (1930–1940, 1941–1944, 1991–prezent), stema s-a consacrat și a devenit recognoscibilă pe plan național și chiar internațional.

Și coroană murală cu șapte turnuri este cea veche, doar că a crescut ierarhic de la argint la de aur, marcând statutul de municipiu-capitală de țară.

Susținătorii – două turnuri de apă din piatră albă, stând pe un soclu monumental din același material – contribuie la ideea orașului „cu umeri albi de piatră” și face referință la două edificii din istoria urbei, realizate după proiectul celebrului arhitect Alexandru Bernardazzi căruia i se datorează în parte fața Chișinăului de azi. În același timp, ideea de turn/castel sugerează rezistența și dăinuirea în timp.

Deviza „Prin noi înșine”, pe care am propus-o încă din 1998, indiferent de originea și istoricul ei, în cazul Chișinăului este deosebit de valoroasă, deoarece îi îndeamnă pe chișinăuieni să nu aștepte daruri de la natură sau de la clasa politică de moment, ci să caute să-și stăpânească destinul prin propriile acțiuni și fapte, construindu-și un viitor cu propria mână harnică și perseverentă. Căci un om care știe să-și stăpânească propria soartă este și un bun cetățean pentru patria lui.

Drapelul elaborat de cuplul de pictori Gheorghe Vrabie și Eudochia (Dorina) Cojocaru-Vrabie și aprobat de Primăria municipiului în ședința din 11 iunie 1998, reprezenta o pânză dreptunghiulară albă (1:2), având la mijloc un brâu torsat galben alcătuit din trei

fire, peste care broșează în centrul pânzei armele municipale. Flamura albă a drapelului, conform explicației date de autori, simboliza spațiul „cetății”, iar brâul torsat, element împrumutat din ornamentica monumentelor de arhitectură, – timpul în care evoluează și se dezvoltă „cetatea”, cu fazele sale: prezent, trecut și viitor, precum și Trinitatea.

După cum s-a mai arătat, această compoziție vexilară nu a putut fi înregistrată în Armorialul General al Republicii Moldova din cauza unor defecte de ordin științific:

- 1) brâul torsat nu este o piesă vexilologică;
- 2) nu au fost rezolvate, dar nici motivate, problema incompatibilității suprapunerii culoarelor alb și galben în soluția propusă și cea a utilizării a două nuanțe de galben, fapt care constituie un pleonasm vexilologic;
- 3) reprezentarea stemei în drapel *table-quale* este un procedeu vexilologic primitiv și diminuant din punct de vedere valoric.

În noul proiect, deși nu s-a reușit tăierea acestui adevărat nod gordian, unele defecte au fost eliminate, iar altele atenuate, încât acesta „a împăcat capra cu varza” într-un mod acceptabil din punct de vedere heraldic și din cel al păstrării elementelor de la care s-a pornit. Totul din dorința exclusivă de a conserva culoarea albă a pânzei, care într-adevăr, datorită imnului orășenesc, a devenit în timp definitorie pentru identitatea capitalei, un fel de culoare municipală corporativă.

Cele trei brăuri galbene își păstrează semnificațiile gândite de autorii din 1998. Ele aduc o lumină caldă, solară, masculină pe fundalul luminii albe reci, lunare și feminine.

Note și referințe bibliografice:

1. Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2020, nr. 70-74, 6 martie, partea I, art. 73, p. 7-10.
2. Andrieș-Tabac, Silviu. *Heraldica Chișinăului: trecut și viitor*. În: Pergament. Anuarul arhivelor Republicii Moldova, I (1998), Chișinău, 1999, p. 109-126.
3. Andrieș-Tabac, Silviu. *Simbolurile Chișinăului*. În: Cugetul, Chișinău, 2000, nr. 3, p. 8-22 +9 fig. col. pe coperta 2.
4. Andrieș-Tabac, Silviu. *Simbolurile municipiului Chișinău*. În: Limba română, Chișinău, 2003, nr. 4-5, p. 33-38.
5. Andrieș-Tabac, Silviu. *Simbolurile Chișinăului: stema, drapelul, imnul*. În: Viața Basarabiei. Revistă editată de Uniunea Scriitorilor din Moldova și Uniunea Scriitorilor din România, Chișinău, s.n., IX, 2011, nr. 1-2 (21-22), p. 41-46 (reprezintă articolul de la nota precedentă, cu titlul modificat, republicat fără acordul autorului).
6. Andrieș-Tabac, Silviu. *Identitatea heraldică a Chișinăului*. În: Curtea de la Argeș. Revista de cultură, Curtea de Argeș, II, 2011, nr. 4 (5), aprilie, p. 10-11.
7. Andrieș-Tabac, Silviu. *Promovarea identității municipiului Chișinău prin simbolica heraldică*. În: Identitățile Chișinăului. Materialele Conferinței, 12-13 septembrie 2011, Chișinău. Coord. Sergiu Musteață, Alexandru Corduneanu. Chișinău: Pontos, 2012, p. 9-17.
8. Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2015, nr. 161-165, 26 iunie, partea III, art. 1097, p. 92-115.
9. Despre devizele heraldice a se vedea: Dogaru, Maria. *Devizele în heraldica românească*. În: Revista arhivelor, București, 1992, nr. 2, p. 195-217. (Într-o formă foarte prescurtată studiul a fost inclus și în: Dogaru, Maria. *Din heraldica României: Album*. București: JIF, 1994, p. 70-75).
10. Dron, Ion. *Din istoria devizei Chișinăului*. În: Dron, Ion. *Chișinău. Schițe etnotoponimice*. Chișinău: Ulysse, 2001.
11. Costîrchin, Nicolai. *Chirtoacă în căutarea devizei „corecte” pentru Chișinău* (<https://sputnik.md/editorialist/20151212/3636126.html>, accesat 03.08.2018).
12. *Pagini din istoria Grădinii Botanice (Institut) a AȘM* (<http://www.gradinabotanica.asm.md/node/12>, accesat 10.08.2018).
13. Ionescu, Cristian. *Mică enciclopedie onomastică*. Chișinău: Știința, 1993.
14. *Arhiva Națională a Republicii Moldova*, F. 152, inv. 2, d. 4, f. 19.

Chișinău,
12 octombrie 2020.

Cronica elaborării noilor simboluri heraldice și vexilologice ale municipiului Chișinău și ale sectoarelor lui

Rezumat. La 2 martie 2020, Președintele Republicii Moldova a semnat Decretul nr. 1475-VIII privind înregistrarea unor simboluri teritoriale ale municipiului Chișinău. Prin acest act, au fost înregistrate în Armorialul General al Republicii Moldova însemnele urbane aprobate prin Decizia Consiliului Municipal Chișinău nr. 5/2 din 19 decembrie 2019: stema și drapelul municipiului Chișinău și stemele și drapelele sectoarelor lui Botanica, Buiucani, Centru, Ciocana și Râșcani. Noua stemă municipală este una de factură „stemă mare”, păstrează ca „stemă mică” vechile arme de la 1930, reluate în uz în 1990 într-o altă versiune grafică, și le completează cu susținători (două turnuri de apă), deviză („Prin noi înșine”) și augmentează smaltul coroanei municipale din argint în aur. Noul drapel municipal, în care predomină câmpul alb, reprezintă o versiune ajustată a drapelului aflat în uz neoficial din 1998. Stemele și drapelele sectoarelor municipiului Chișinău reprezintă o premieră pentru simbolurile urbane din Republica Moldova. Ele au fost elaborate în complex, sunt similare ca structură și introduc, pe lângă emblematica specifică, culori personalizate diferite pentru fiecare sector.

Cuvinte-cheie: heraldică, vexilologie, stemă, drapel, heraldică urbană, vexilologie urbană, sector municipal, Chișinău, Republica Moldova.

Chronicle of the elaboration of new heraldic and vexillological symbols of Chișinău municipality and its sectors

Abstract. On March 2, 2020, the President of the Republic of Moldova signed Decree no. 1475-VIII regarding the registration of some territorial symbols of Chișinău municipality. By this act, the urban signs, approved by the Decision of the Chișinău Municipal Council no. 5/2 of December 19, 2019, were registered in the General Armorial of the Republic of Moldova: the coat of arms and the flag of Chișinău municipality and the coats of arms and flags of the Botanica, Buiucani, Centru, Ciocana and Râșcani sectors. The new municipal coat of arms is a “large coat of arms”, which preserves as a “small coat of arms” the old coat of arms from 1930, resumed in use in 1990 in another graphic version, completed them with supporters (two water towers), motto (“By ourselves”) and increases the tincture of the municipal crown from Argent to Or. The new municipal flag, in which the white field predominates, represents an adjusted version of the flag in unofficial use since 1998. The coats of arms and flags of the sectors of Chișinău municipality represent a premiere for the urban symbols of the Republic of Moldova. They have been developed in the complex, are similar in structure and introduce, in addition to the specific emblem, different custom colours for each sector.

Keywords: heraldry, vexillology, coat of arms, flag, urban heraldry, urban vexillology, municipal sector, Chișinău, Republic of Moldova.

Doctor habilitat în istorie, conferențiar cercetător la Institutul de Istorie al Ministerului Educației, Culturii și Cercetării. Domeniul de interes: istoria românilor, istoria localităților, monumentelor de istorie, geografie și demografie istorică. Cărți publicate: *Istoria Românilor. Epoca medievală*, București: Cartier istoric, 1999. *Din istoria Transnistriei*, Chișinău: Civitas, 2001; *Târguri și cetăți din sud-estul Moldovei (secolul al XIV-lea – începutul secolului al XIX-lea)*, Chișinău: Prut Internațional, 2004; *Din istoria sudului Basarabiei*, Chișinău: Civitas, 2007.

Ion CHIRTOAGĂ

CHIȘINĂUL LA PRIMA ETAPĂ DE EXISTENȚĂ

Viitoarea capitală a Republicii Moldova s-a dezvoltat pe vetrele unor localități care, încă din cele mai vechi timpuri, au dispus de condiții naturale favorabile vieții umane. Cartierele orașului păstrează urme ale unor stațiuni din paleoliticul tardiv (35 mii ani î. Hr.), așezări umane din epoca timpurie a fierului (sec. X–VIII î. Hr.), din epoca tracilor timpurii (sec. X–IX î. Hr.), geto-dacilor (sec. IV–III î. Hr.), din perioada romană și post-romană, (sec. II–IV, VII–IX), din timpul Hoardei de Aur (sec. XIV) etc.

În prima jumătate a sec. al XIV-lea mongolo-tătarii au pătruns în spațiul carpato-nistrean, pe cursurile râurilor Bâc, Botna și Răut, așezări orientale apărând la Trebugeni și Costești. Atunci când mongolo-tătarii au sosit în câmpia de la sud de Valul Traian de Sus, ei erau nomazi, crescători de vite. Nomazii creșteau cabaline și ovine, transferându-se de pe un loc pe altul în căutarea pășunilor cu iarbă pentru vitele lor [1, p. 14, 16]. Cabalinele și ovinele se aflau în câmp și pe timp de iarnă. În sezonul rece, prin câmpia acoperită cu zăpadă, uneori chiar și înghețată, cabalinele mergeau înainte,

distrugând stratul de zăpadă în căutarea ierbii crescute mai înalt. După ele mergeau ovinele, care preluau iarba mai scurtă, rămasă în urma cabalinelor. Împreună cu păstorii se deplasau și familiile lor, formate din femei, bătrâni și copii, aflându-se atât vara, cât și iarna în căruțe speciale, acoperite cu corturi improvizate [1, p. 14, 16]. Ei utilizau așa numita iurtă turanică, din segmente-gratii, construcție acoperită cu pâslă. Nomazii călăreau pe buiestrașii înșeuăți, sprijinindu-se pe scări rigide, confecționate din metal. Secole la rând, trupele de călăreți constituiau forța de șoc a unei oaste turanice, ulterior ele fiind diminuate de arma de foc, care era mai eficientă [2, p. 61].

După cucerirea unei regiuni favorabile pentru un trai mai stabil, aplanarea relativă a conflictelor eventuale cu popoarele supuse și statele vecine, crescătorii de vite nomazi începeau să valorifice din punctul lor de vedere noile teritorii. Regiunea ocupată de aceștia era repartizată între neamuri. Se constituiau locurile de pășunat pe timp de vară și cele pentru întreținerea vitelor în condițiile aspre de iarnă. În sezonul cald păstorii cu animalele

lor se deplasau dintr-un loc în altul pe traseul bine stabilit în lungul unei ape curgătoare, care servea atât în calitate de traseu de orientare, cât și pentru adăpatul lor. Primăvara păstorii se deplasau cu animalele, alegând pe rând locuri noi de păscut în direcția unui teren favorabil pentru furajarea vitelor în condițiile verii aride. Ajungând în toiul verii, în apropierea unei pădurici cu tufari și copaci, frunzele cărora în caz de necesitate puteau fi utilizate de rând cu iarba și în calitate de hrană pentru vite, ei petreceau aici perioada cea mai călduroasă a anului. Spre toamnă, trecând pe același traseu, care deja se acoperise cu un nou înveliș de iarbă utilizat la pășunatul vitelor, ei reveneau la locul de pornire. Aici, la locul stabil de iernat, în perioada caldă a anului deja crescuse o iarbă înaltă care se uscuse, devenind pentru vite un fel de fân rămas sub cerul deschis. Tot aici se afla și un izvor pentru alimentarea locuitorilor cu apă potabilă. Aici locuitorii, de asemenea, își durau unele colibe, care timp de mai multe ierni îi adăposteau pe păstori cu familiile lor. Un atare loc se numea *câșlă* (de la cuvântul turanic „kış” – iarnă), adică loc pentru iernat.

Un atare mod de viață în literatura de specialitate se numește seminomad, el durând mai mult decât cel nomad propriu-zis. La începutul său de cale seminomazii se deplasau în componența unor unități destul de mari, conduse de o persoană înstărită căruia îi erau subordonate mai multe familii de turanici. Cu trecerea timpului grupurile mari treptat se divizau în unele mici, terminându-se cu constituirea unor familii înstărite, la care erau angajate persoane sărace. La munci fizice erau utilizați și sclavii. Aceștia pe timp de vară ră-

măneau în câșle, unde creșteau mânji, cârlani, bovine, cai de rasă, preparau fân pentru iarnă, iar utilizând solul din apropiere, cultivau miei și legume. Seminomazii în continuare atacau popoarele creștine sedentare, preluând de la ele bovine, persoane apte de muncă, pe care le transformau în sclavi [1, p. 36-39].

La timpul lor, la modul de viață seminomad au ajuns și mongolo-tătarii din sud-estul spațiului carpato-nistrean. Drept dovadă pentru perioada Hoardei de Aur servește informația că după evacuarea turanicilor din anii '60 ai sec. al XIV-lea, din sud-estul spațiului carpato-nistrean, Chișinăul s-a constituit ca localitate rurală în apropierea unei foste câșle tătărăști [3, p. 77-80]. Cu alte cuvinte, până la evacuare, în sezonul cald păstorii mongolo-tătari se aflau cu animalele lor pe un traseu obișnuit de peregrinări, iar pe timp de iarnă reveneau în apropierea izvorului cu apă potabilă și iarbă uscată din văile râului Bâc și a pâraielor nu prea mari din apropiere, unde permanent se aflau soțiile, bătrânii, copiii și servitorii (sclavii), care munceau în folosul stăpânului.

După ce la 1362-1363, la Apele Albastre, lituanienii au înfrânt trei „emiri tătari”, autoritatea Hoardei de Aur la vest de Bug a început să scadă. Treptat, în sud-estul spațiului carpato-nistrean se întărește „emirul Dimitrie”, căpetenia unei formațiuni statale românești locale. Din 1363, moneda giucidă a încetat să mai pătrundă în orașul oriental descoperit ulterior de arheologi lângă Costești (Ialovani), fapt care sugerează ideea că, amenințată din vest, populația turanică din localitatea respectivă s-ar fi refugiat în alte părți. În această perioadă, la Baia, a venit la putere maramureșeanul Bogdan care, în 1364, îl eli-

minase pe Balc, un pilon al dominației ungare în valea Moldovei. În valea râului Bâc și pe cursul inferior al Răutului, continua, totuși, să se manifeste activitatea economică a populației loiale Hoardei de Aur, la Seseni, Trebugeni și Lozova fiind depistate monede giucide proaspete datate cu perioada de până la anul 770 al hegirei (1368/1369) [4, p. 64-65]. Documentele ulterioare confirmă că la Chișinău ar fi existat o mică localitate mongolo-tătără, un oarecare Akbaș, unele denumiri legate de dominația mongolo-tătără în regiune [3, p.77-89]. Monumentele arheologice ce țin de perioada Hoardei de Aur au fost descoperite la Muncești, Revaca [5, p. 41-49], Chișinău, Lozova. La 2 iunie 1368, Ludovic de Anjou, cu certitudine, în urma unor negocieri purtate în prealabil, a acordat negustorilor supuși lui „dominus Demetrius princeps Tartarorum” scutiri de vamă în regatul ungar, urmând ca brașovenii, la rândul lor, să beneficieze de aceleași înlesniri în „terra” (țara) lui Dimitrie [6, p. 99]. Grație relațiilor comerciale dintre orașul Brașov din Transilvania și sud-estul spațiului carpato-nistrean, sporea vădit puterea economică și politico-militară a lui Dimitrie. După anul 770 al hegirei (1368/1369), moneda giucidă proaspătă nu mai pătrunde în zonă: se întrerupe cultura materială legată de Hoarda de Aur, populația turanică de la Trebugeni și Cetatea Albă transferându-se la est de Bug [4, p. 66-67].

O nouă afirmare politică a românilor din spațiul carpato-nistrean a survenit după moartea regelui Ludovic de Anjou (1382), când, timp de câțiva ani, în mediul polono-ungar a urmat o perioadă de lupte pentru putere. În 1383, la una din campaniile militare ale un-

gurilor pentru menținerea Uniei lor cu polonezii au participat și românii din spațiul de la est de Carpați în frunte cu Petru Mușatin. În urma succeselor obținute în această campanie militară, autoritatea lui Petru Mușatin în teritoriul de la est de Carpați a sporit considerabil. Sub sceptrul lui Petru Mușatin s-au unit mai multe formațiuni statale românești de la est de Carpați. În așa mod, către anul 1386 s-a constituit din punct de vedere teritorial Țara Moldovei, în hotarele ei intrând Cetatea Albă și alte teritorii de la est de Prut [4, p. 66-67].

Constituirea Țării Moldovei a impulsionat dezvoltarea economică, socială și culturală a teritoriului din centrul spațiului pruto-nistrean, favorizând apariția unor localități noi, inclusiv a Chișinăului, menționat în câteva documente sugestive din sec. al XV-lea. La 17 iulie 1436, domnii Ilie și Ștefan îi ofereau logofătului Oancea, pentru credincioasa lui slujbă, câteva sate și, întărindu-le printr-un document, menționau „la Bâc, de cealaltă parte, pe valea ce cade în dreptul Chișinăului lui Akbaș, la Fântâna unde este seliștea tătarească, în dreptul păduricii” [3, p. 78-80]. În documentul menționat nu se specifică, însă, dacă e vorba de o localitate rurală, ori de un obiect cu numele comun chișinău (cișmea), aspect care se discută de mai multă vreme în literatura istorică [7].

Peste trei decenii, Chișinăul intra deja în stăpânirea lui Vlaicu, fratele Mariei (Oltea), mama lui Ștefan cel Mare. Evenimentul este consemnat de Ștefan cel Mare printr-un document emis în 1466 și tradus în sec. al XVI-lea. Marele domnitor oferea unchiului său o seliște „la Chișinău, la Fântâna Albișoara, ce s-au cumpărat de la Toader, feciorul lui Fedor,

și de la fratele lui... și de la Fedorel, drept 120 arginți tătarești. Deci i-am dăruit acea seliște mai sus-numită la Chișinău, la Fântâna Albișoara, ca să-i fie dumisale și de la noi dreapta ocină și moșie și cu tot venitul, și fiilor dumisale, nepoților și strănepoților, stătătoare în veci” [6, p. 187]. Așadar, stăpân al Chișinăului a devenit unul din cei mai apropiați colaboratori ai lui Ștefan cel Mare, membru al Sfatului Domnesc. Având și calitatea de pârcălab la Cetatea Albă (1457–1460), Hotin (1467–1476) și Orhei (1478–1484), acesta a fost și reprezentantul domnului în cele mai importante așezări de margine ale țării [8, p. 289].

Din cele două documente, desprindem că, în anii 1436–1466, Chișinăul începuse a se desemna ca moșie, aparținând unui oarecare Toader, feciorul lui Fedor, și rudelor apropiate ale acestuia. Nu este exclus ca anume acești oameni să fi fost primii locuitori ai Chișinăului care, dintr-un anume motiv, au fost nevoiți să-și vândă moșia familiei domnitoare.

În vecinătatea Chișinăului se afla o așezare fără nume, pe care domnii Țării Moldovei Iie și Ștefan au întărit-o lui Oțel pisarul (anii ’30 ai sec. al XV-lea). Apoi, această moșie, transmisă prin moștenire, a fost menționată în hrisovul domnului Țării Moldovei Ștefăniță (din 15 decembrie 1517), care întărea actul de cumpărare a unei jumătăți de sat de către vistierul Eremia. „A venit înaintea noastră... slugile noastre, Iacob, fiul lui Oțel pisarul, și nepotul lui Aron de-a lor bunăvoie și-au vândut a lor dreaptă ocină... din uricul tatălui lor, Oțel pisarul. Și din privilegiul, ce l-o avut de la strămoșii noștri, de la Iliaș și de la Ștefan voievozi jumătate de sat pe cea parte de Bâc, în fața băii lui Albaș, la Fântâna Mare, jumătatea de sus,

credinciosului nostru pan Eremia vistiernicul pentru 130 de zloți tătarești” [3, p. 233-236]. Cele trei documente probează că, treptat, în conștiința oamenilor din regiune Chișinăul lui Akbaș s-a transformat în baia lui Albaș – un indiciu în plus că semantica toponimului ar fi cea de izvor. Ulterior, aflat pe patul de moarte, vistiernicul Eremia a dăruit jumătatea sa de sat mănăstirii Moldovița, voința lui fiind confirmată de domnul Țării Moldovei Ștefăniță la 12 februarie 1525 [3, p. 256-258]. Ulterior, așezarea se va numi Visterniceni.

Pe de altă parte, din aceste documente se vede limpede că în perioada Hoardei de Aur, în apropierea unui izvor își avea câșla sa un tătar în etate numit Akbaș, adică cu capul alb, sur la cap, în etate. Aici el staționa pe timp de iarnă cu vitele sale, care pășteau iarba uscată de pe colinele din apropiere și se adăpau la izvorul numit cișmea, de unde și provine denumirea actuală Chișinău. În apropiere era și o fântână, de la care tătarul cel în etate cu familia și servitorii (eventual, sclavii) lui se asigurau cu apă potabilă. Ulterior, antroponimul din perioada Hoardei de Aur, Akbaș, a fost modificat în limba română cu o reminiscență din cea tătară – Albaș (apoi, Albișoara).

Curând, în raza Chișinăului a intrat și satul Hrusca, menționat în actul lui Iliaș Rareș din 12 martie 1548: „A venit înaintea noastră... Magdușca și fratele ei Frățian fiii Stancăi... (Crăciun și Nigoită și surorile lor Urâta și Dagna și Ciomordea, fiii Neacșei toți copiii lui Coste Posadnic, de bună voie... au vândut ocina și dedina lor dreaptă din) privilegiul de la vărul domniei mele Ștefan voievod cel Tânăr de jumătate de sat din Hrusca, partea de sus. Aceasta au vândut slugilor noastre Stă-

nilă și Ghidion și Bratu, pentru 200 de zloți tătarești. Însă această jumătate de sat să fie în două părți, o parte să fie numai a lui Stănilă și iarăși altă parte a lui Ghidion și a lui Bratu...” [9, p. 564-565].

După ce urmașii lui Vlaicu Pârcălab și-au transmis unui altuia Chișinăul, moșia a fost scoasă la vânzare. La 25 aprilie 1576, Petru Șchiopul confirmă această schimbare de proprietari: „A venit înaintea noastră... Vasutca, fiica Maricăi, nepoata lui Eremia, ce a fost vistiernic, ce s-au chemat în călugărie Evloghie, strănepoata lui Vlaicu... și a vândut ocina și moșia ei dreaptă în sat cu numele Chișinău pe Bâc, în ținutul Lăpușnei, și cu mori pe Bâc... și l-a vândut slugii noastre lui Drăguș, ce a fost ureadnic în Iași, drept 500 de galbeni tătarești” [10, p. 89].

Un alt sat intrat ulterior în componența Chișinăului a fost Buiucanii, menționat pentru prima dată în actul lui Constantin Movilă din 20 august 1608: „Au venit... Grigore, fiul lui Miron și vărul lui, Timotin, fiul lui Ion Zanciu și Caisin, fiul lui Ciumaș și Sava, fiul lui Cârstea și Stratin, toți nepoții lui Fodor și deasemenea vărul lor, Toader, fiul lui Tudoran și fratele lui, Moldovan, nepoții Parascăi și ni s-au plâns... că au avut bunicii, lor Hodor și Parască, de la Ștefan voievod cel Bătrân (cel Mare – n.n.) pe satul Buiucani ce este la (Lăpușna) pe Bâc și cu loc de iaz, de moară pe Bâc, acest uric s-a pierdut din cauza tătarilor...” [11, p. 171-172]. Obținând documentul râvnit, solicitanții și-au vândut moșia, tranzacția fiind confirmată de același domn la 5 octombrie 1608. Aceștia „au vândut credinciosului... boier Chiriță Dumitrachi, mare postelnic, pe o sută și cincizeci de taleri numă-

rați” [11, p. 182]. Peste doi ani, același Dumitrachi mai achiziționa și alte părți ale moșiei Buiucani. În actul lui Constantin Movilă din 18 decembrie 1610 se menționează că „Vasion vistiernicul și fratele lui, Sava, fiii Oțel(ul) ui, nepoții Ioanei și... alt Vășian păhărnicele și fratele lui, Ionașcu păhărnicele, fiii lui Crăhan, nepoții lui Petrea Crăhan... au vândut ocina și dedina lor dreaptă din privilegiul de cumpărătură, pe care l-au avut strămoșii lor de la Ștefan voievod cel Bătrân și cel de la hotare de la Ioan Despot voievod, au vândut două părți din tot satul Buiecani... care se împarte în șase părți și cu loc de iazuri și de moară la Bâc... Aceasta au vândut credinciosul nostru boier pan Dumitrachi Chiriță Paleolog mare postelnic...” [11, p. 335-336].

Și Chișinăul, transmis pe timpul lui Petru Șchiopul, de către strănepoții lui Vlaicu-pârcălab lui Drăguș, uriadnic (primar) de Iași, prin tranzacție, își schimbase, din nou, proprietarii. La 29 noiembrie 1616, proaspătul domn, Radu Mihnea dădea hrisov, în care menționa că „Solemia cneaghinea lui Drăguș fost vornic, împreună cu fiii săi Cârstea și Vasile și cu nepoții lor, Nicola și Ionașcu și Anghelina, fiii lui Ștefan Drăguș... au vândut dreapta lor ocină și cumpărătură...un sat anume Chișinău pe Bâc, în ținutul Lăpușnei, cu locuri de mori în aceeași apă... pe care l-a cumpărat Drăguș vornic de la Văsutca... strănepoata lui Vlaicu... Deci acest sat l-au vândut credinciosului nostru (boier) Constantin mare vistier, pentru o sută optzeci ughi de aur roșii” [12, p. 66]. Tranzacția a fost reconfirmată de Radu Mihnea la 12 martie 1617, când boierul Constantin Roșca reușise să mai achiziționeze și alte sate [12, p. 115].

Pe timpul primei domnii a lui Radu Mihnea, care se sprijinea pe marii boieri de origine balcanică, fiscalitatea a sporit foarte mult. Împotriva domnului s-au răsculat boierii pământeni, nemulțumiți de conducerea defectuoasă a parveniților. Se răsculau, în primul rând, locuitorii din ținuturile Orhei și Lăpușna, mulți dintre boieri apoi refugiindu-se temporar peste hotarele țării [13]. Proprietarul Buiucanilor, Chiriță Dumitrachi Paleolog cu familia s-a refugiat în Polonia, unde a decedat pe timpul domniei lui Gaspar Grațiani (1619–1620). Ulterior, în perioada când polonezii au încercat să-și restabilească dominația în Moldova, Maria, consoarta lui Chiriță Dumitrachi Paleolog, revenind din Polonia, l-a rugat pe domnul Gaspar Grațiani să-i elibereze un document pentru a confirma dăruirea moșiei Buiucani mănăstirii Sf. Sava din Ierusalim, în amintirea răposatului ei soț [14, p. 466-470]. La 4 mai 1620, Gaspar Grațiani a eliberat hrisovul care confirma că moșia Buiucani a fost transmisă în proprietatea respectivei mănăstiri [14, p. 470]. Apoi, prin actul lui Alexandru Iliăș din 5 aprilie 1621, moșia Buiucani devenea proprietatea mănăstirii Galata din Iași [15, p. 40-41].

Iar Chișinăul, pe timpul lui Vasile Lupu (1634–1653), a ajuns în stăpânirea mănăstirii Sf. Vineri, la 28 aprilie 1641 domnul Țării Moldovei eliberând un hrisov în acest sens [16, p. 49-59]. La 4 august 1641, domnul a dat un hrisov călugărilor de la mănăstirea Sf. Vineri și de la mănăstirea Balica din Iași, prin care le oferea dreptul de „a lua a zecea parte din toată pâinea, și den fân și den legume și din in și cânepă și den tot venitul la sat la Chișinău, fiecine ar fi arat acolo, pre hotarul acestui sat a(l) mănăstirii ori călăraș, sau cine va fi, de la toți să

aibă a lua a zecea (parte-n.n.). Și cari vecini de acolo vor fi arat pre aiure, printr-alte hotare (de moșii-n.n.), să aibă a le lua a zece (parte-n.n.) și de acolo” [16, p. 30-31]. Actul e important și pentru faptul că enunță unele mutații în viața economică și socială a localității. Sunt menționate pentru prima oară principalele ocupații ale chișinăuienilor, care creșteau pâine, legume, cânepă și in pentru gospodărie, coseau fân pentru a-și întreține pe timp de iarnă vitele lor. În Chișinău locuiau țărani dependenți ai proprietarului moșiei, numiți vecini. Locuiau și călărași, slujitori ce se ocupau cu agricultura, mai îndeplinind și anumite servicii administrativ-polițienești în folosul statului. Deoarece odată cu apariția călărașilor, numărul locuitorilor a sporit, unii dintre aceștia au fost nevoiți să utilizeze și resursele funciare ale moșiilor vecine. Pe de altă parte, deși Chișinăul continuă să se numească sat, el a primit o categorie de oameni care deja avea unele îndatoriri administrativ-polițienești, ce ieșeau din cadrul unei localități rurale. În așa mod, hrisovul lui Vasile Lupu din 4 august 1641 e important și prin faptul că el indică un nou început de cale pentru localitatea Chișinău.

Pe timpul lui Vasile Lupu, la 2 februarie 1646, este menționat și un sat, contopit apoi cu Chișinăul – satul Mănecști, ulterior numit Muncești [17, p. 364]. Satul Buiucani revine, însă, unuia dintre descendenții lui Chiriță Dumitrachi Paleolog. La 12 ianuarie 1653, mănăstirea Galata, făcând un schimb de sate, a cedat moșia Buiucani lui Ramandi, fost vistier, nepotul lui Chiriță Dumitrachi postelnic [18, p. 85].

În a doua treime a sec. al XVII-lea, la est de Prut se produc unele schimbări demografice și politico-administrative care au creat

condiții noi de dezvoltare a localităților din teritoriul de la est de Prut, inclusiv a Chișinăului. Sub presiunea calmâcilor nogai din neamurile de mârzaci Orac oglu și Or-Mehmed oglu s-au deplasat de la est de râul Volga, mai întâi în Caucazul de Nord, iar apoi sub presiunea acelorași calmâci, pe rand – în câmpia de la sud de Valul Traian de Sus[4, p. 105-106]. Sporirea numărului de nomazi în câmpia de la sud de Valul Traian de Sus crea o situație periculoasă locuitorilor din ținuturile de margine – Tigheci, Lăpușna și Orhei. Pentru protejarea locuitorilor din respectivele ținuturi, puterea centrală a țării crea noi structuri militar-administrative și le reorganiza pe cele deja existente. Referitor la ținutul Lăpușna s-a menționat că, în 1641, în satul Chișinău, era plasat un grup de călărași, ceea ce coincide cu venirea nogailor din neamul Orac-oglu în câmpia de la sud de Valul Traian de Sus. Pe de altă parte, în sursele istorice din această perioadă, se atestă tot mai frecvent funcția de serdar (turc. comandant). Inițial, această funcție comporta un caracter provizoriu. Miron Costin, de exemplu, numește cu acest termen pe Apostol, pârcălab de Orhei, care în 1645, cu o mică oaste a luptat alături de Gheorghe I. Rakoczy împotriva austriecilor [19, p. 190]. După campania tătarilor și cazacilor lui B. Hmelnițki din 1651, în Moldova funcția de serdar a devenit permanentă. În mai 1651, călătorul și diplomatul suedez I. Mayer, care a trecut prin localitățile jefuite de tătari, a fost întâmpinat de „comandantul suprem al oastei voievodului, de Ștefan-mare serdar” cu 30 de călăreți, menționat ulterior în sursele istorice ca Ștefan-serdar [20, p. 5]. Acest Ștefan-serdar a participat și la executarea ordinului lui Va-

sile Lupu (1653) în vederea curmării încercărilor unor negustori greci de a aduce în țară blănuri rusești fără a plăti vamă și în legătură cu pregătirea loviturii de stat din același an a lui Gheorghe Ștefan [19, p. 201-203]. Așadar, timp de doi ani, una și aceeași persoană este menționată ca serdar, cel puțin de două ori, deci funcția e confirmată ca permanentă.

Inițial, sub autoritatea serdarului se aflau cetele înarmate din cele două ținuturi vecine, Lăpușna și Orhei. Miron Costin relatează că de partea lui Gheorghe Ștefan erau, în primul rând, orheienii care, probabil, se aflau în directă subordonare a serdarului Ștefan. Aflând Vasile Lupu despre aderarea acestuia la complot, „la mai mare grijă au stăut Vasile vodă de serdariul, fiind atâtea oști pe aceia vreme și marginea toată pre seama lui” [19, p. 203]. Aici, probabil, sub margine cronicarului avea în vedere ceea ce a rămas din ținutul Lăpușna la care se adăuga Orheiul. Mai târziu, în „Cronica polonă”, Miron Costin avea să precizeze că serdarul e al doilea hatman al Țării Moldovei (similar cu hatmanul polonez de câmp), aflat în ținuturile Orhei și Lăpușna pentru a preveni pericolul tătar [21, p. 239]. Probabil, în caz de pericol din partea nogailor și turcilor, călărașii ținutului Lăpușna blocau principalele căi de acces din direcția câmpiei de la sud de Valul Traian de Sus și Tighinei, iar întru întărirea lor se trimiteau slujitori din Orhei. Uneori, funcția de serdar o îndeplinea comandantul forțelor unite ale ținuturilor Lăpușna și Orhei. Prin urmare, pentru a spori coeziunea și operativitatea forțelor militare unite ale ținuturilor Lăpușna și Orhei funcția de hatman a țării în teritoriul menționat a fost parțial transmisă serdarului din această zonă.

Deoarece nogaii înaintau tot mai mult în câmpia de la sud de Valul Traian de Sus, numită ulterior Bugeac, au fost schimbate și căile de comunicație. Pentru a nu fi jefuit de nomazi, călătorul din Iași, pornit spre Cetatea Albă, a abandonat calea din lungul Botnei și a început să se deplaseze pe malul Bâcului, spre Tighina, apoi spre portul de la limanul Nistrului. Pe același drum a trecut în 1665 și faimosul călător turc Evlia Celebi, care nota: „Despre Chișinău. Și aici stăpânește un boier aparte cu îndatoriri (din partea conducerii centrale a țării-n.n.)... Este un oraș foarte bogat ca și cum ar fi un oraș înfloritor. Are șaptesprezece biserici, dar e fără mănăstiri; prăvăliile sunt mai numeroase. Toate casele sunt acoperite cu trestie. Chiar și în grădinile și viile lor sunt construite chioșcuri de lemn” [22, p. 735].

Din însemnările lui Evlia Celebi se poate depista informația că Chișinăul ar fi aparținut unui boier. Aici poate fi vorba despre faptul că, din cauza că Lăpușna s-a pomenit în vecinătate cu nogaii, conducerea ținutului cu același nume a fost nevoită să-și schimbe locația pentru a se afla mai departe de pericol. Din aceeași informație ar decurge că mai întâi la Chișinău s-a transferat un pârcălab al ținutului. Anume, un pârcălab din Lăpușna era acel boier menționat de faimosul călător turc. Anume, pârcălabul venit din Lăpușna era obligat să colaboreze cu serdarul și conducerea de la Orhei în vederea contracarării pericolului din partea nomazilor. Deși casele continuau să fie acoperite cu trestie, dintr-o localitate rurală Chișinăul începe să se transforme în una urbană. Odată cu pârcălabul, la Chișinău a început să se transfere și unii locuitori ai Lăpușnei din tagma meșteșugarilor

și negustorilor, deschizând în noua localitate urbană prăvălioare, chit că localitatea s-a pomenit pe un drum comercial nou. Inițial, unii dintre meșteșugari și negustori se așezau cu traiul pe lângă lăcașurile sfinte locale. Nu-i întâmplător faptul că Evlia Celebi indică în Chișinău un număr exagerat de mare de biserici.

La întărirea Chișinăului ca localitate urbană a contribuit și conducerea centrală a țării. Localitatea a început să se extindă pe timpul îndelungatei domnii a lui Vasile Lupu (1634–1643), drept dovadă servind actul voievodului din 1641, invocat mai sus. O atenție deosebită a acordat Chișinăului domnul Țării Moldovei Eustatie Dabija (1661–1665) care, potrivit unui document din anul 1666, a dat chișinăuienilor moșia Visterniceni. Într-un act a lui Gheorghe Duca se menționa că a venit „boierul nostru Hrisosescu ce-au fost medelnicer și au făcut jalbă... pentru un sat, anume Visterniceni, la ținutul Orheiului carele a fost al său de moșie despre socru-său Ionașcu Fusu, ce-au fost logofăt mare și l-au luat Dabija Vodă, fără voia lui, și l-au dat târgoveților din Chișinău pentru ca să s(e) mărească hotarul tăgului și boierului nostru lui Hrisosescu plată pentru acel sat nu iau făcut” [23, p. 99-100]. Moșia Visterniceni a fost lăsată în continuare chișinăuienilor, boierul Hrisosescu primind o moșie nouă, în altă parte a țării.

Pe timpul lui Eustatie Dabija s-a discutat și dreptul de proprietate asupra satului Buiucani, soluționat mai târziu de domnul Țării Moldovei Gheorghe Duca prin actul din 2 martie 1666: „Domnia mea ne-am milostivit și am dat boierului nostru, lui Toader-postelnicul a sa dreaptă ocină și moșie, satul Buiucani, ce suntu la ținutul Lăpușnei, care sat l-au fostu

pus zălog dreptu niște bani la răposatu Dabija Vodă. Domnia mea... i-am iertat toți banii aceea...” [24, p. 141]. Ca și în cazul precedent, referitor la Visterniceni, Gheorghe Duca îi numește pe chișănăuieni târgoveți: „Cine va ara sau va cosi pe acest hotar al boierului nostru, de mai sus scriem, acei târgoveți de Chișinău ori alți oameni, ca să le ia a zecea (parte) și nime să nu cuteze a ține sau a opri...” [24, p. 141] în continuare dările pentru arendă.

Atât Dabija Vodă, cât și Gheorghe Duca se grăbeau deoarece în 1665–1666, odată cu venirea neamului Or-Mehmed oglu, alături de cel Orac oglu, numărul nogailor din sud-estul spațiului carpato-nistean s-a dublat, ei înaintând adânc în teritoriul Moldovei, ajungând până în apropierea târgului Lăpușna. Anume în 1666 s-a făcut prima încercare de a stabili un hotar între nomazi și teritoriul rămas sub autoritatea domnului Moldovei. Ulterior, el s-a numit „hotarul lui Halil-pașa”, stabilit pe frontiere naturale de pe cursul râului Ialpug (la vest) și Valul Traian de Sus (la nord). Anume, pericolul din parte nomazilor a sporit atenția conducerii centrale a țării în privința întăririi noului sediu, probabil, inițial al unui pârcălab al ținutului, care în continuare mai des se numea Lăpușna.

Așadar, în a doua treime a sec. al XVII-lea, s-a încheiat o etapă importantă din istoria Chișinăului. După două secole de existență ca localitate rurală, Chișinăul a început să obțină conturul unui târg, în primii ani ai domniei lui Vasile Lupu, la Chișinău așezându-se cu traiul călărașii. Aceștia cumulau ocupațiile economice cu unele funcții militare și administrativ-polițienești. Creșterea numărului gospodăriilor din Chișinău, făcea tot mai

oportună necesitatea de sporire a resurselor funciare pentru locuitorii lui. Vecinii, adică țărani dependenti, dar și călărașii încercau să utilizeze și pământurile altor moșii, în primul rand, ale celor din vecinătate – Buiucani și Visterniceni. Eustatia Dabija a încercat chiar să legisfeze acest proces spontan, alipind moșia Visterniceni la Chișinău. Aceeași soartă a avut-o și moșia Buiucani.

Pe timpul lui Eustatie Dabija (1661–1665), Chișinăul obținuse statut de localitate urbană, locuitorii lui fiind numiți târgoveți. Alături de vecini și călărași în târg se stabileau cu traiul meșteșugari și negustori (ceea ce, în fapt, constituie esența unei localități urbane). S-a conturat și direcția de extindere a localității. Drept obiect-cheie în evoluția localității au servit malul Bâcului și drumul din lungul lui, care, la acea vreme, reprezenta deja o cale importantă de comunicare între Iași, pe de o parte, Tighina și Cetatea Albă, pe de altă parte. Din zona izvorului, în apropierea căruia a fost apoi construită biserica Mazarachi, localitatea a evoluat de-a lungul drumului menționat, spre Visterniceni și Buiucani, creându-se impresia că, instinctiv, locuitorii își doreau să se îndepărteze de căile periculoase de acces din direcția Bugeacului ori Tighinei și să se apropie de Iași, care le putea oferi un ajutor real în lupta contra năvălirilor pustii-toare ale turanicilor.

O perioadă de timp, localitatea continua să fie condusă de un vornic, ca șeful administrației locale, într-un zapis de vânzare-cumpărare din 9 februarie 1658, fiind menționat în calitate de martor „Panfil vornicul de Chișinău” [24, p. 205]. În acest document mai sunt menționați Ioradachi armaș și Stratulat

Potlog, pârcălab de Lăpușna ca reprezentant al puterii centrale în teritoriu. Așadar, Chișinăul a devenit și centru al ținutului Lăpușna. Prin hrisovul lui Gheorghe Duca din 24 aprilie 1669, Luca, pârcălab de Lăpușna, este numit și pârcălab de Chișinău [25], iar în luna septembrie a aceluiași an, e menționat al doilea pârcălab – Andronachi [25, p. XVI]. Deoarece nomazii înaintau în direcția Lăpușnei, sediul administrației ținutale a fost transferat la Chișinău, deși localitatea era situată la hotar cu ținutul Orhei. Într-un document emis la Chișinău la 25 aprilie 1670 semnează în calitate de martor un oarecare Gheorghe, pârcălab de Lăpușna. Așadar, fiind amenințate de turanici „structurile administrative ale ținutului (Lăpușna – n.n.) sunt transferate de domnie la Chișinău” [26].

La Chișinău, alături de românii băștinași, se stabileau cu traiul și reprezentanții altor etnii. Într-un raport al misionarului catolic Vitto Piluzzi, adresat, la 14 decembrie 1668, nunțiuului (ambasadorului) papal în Polonia, se menționa că „la Chișinău sunt opt suflete de catolici” [27, p. 81]. Într-o scrisoare către congregație, datată cu 14 decembrie 1668, același misionar Vitto Piluzzi menționa că preotul catolic Benedetto din Galați l-a însoțit până la Chișinău, la hotarul turcilor și tătarilor, ca să-și vândă vinul. Răspunzând la 26 august 1671, la un chestionar al propagandei scaunului apostolic din Roma, Vitto Piluzzi informa că la Chișinău existau 10 catolici [27, p. 83, 90], cu două persoane (eventual, familii) de acest rit mai multe decât cu trei ani mai înainte. În așa mod, ca și în alte cazuri, devenind centru administrativ, Chișinăul atrăgea noi locuitori atât din țară (în primul rand, din Lăpușna rămasă fără reprezentanții puterii

centrale în persoana pârcălabilor), cât și de peste hotare. Locuitorii Chișinăului (ca și cei din alte localități din Moldova), aflat sub stăpânirea unor proprietari laici ori eclesiastici, plăteau dări și îndeplineau diferite prestații în folosul statului. Deseori, numărul și cuantumul prestațiilor creștea din cauza cerințelor excesive ale otomanilor. Solicitățile turanicilor sporeau, cu prioritate, atunci când oștile lor traversau teritoriul Moldovei, lucru întâmplat în special pe timpul marelui vizir Köprülü Mehmed pașa (1658–1661). Marele vizir a promovat o politică energică de revigorare a Imperiului, întreprinzând acțiuni, inclusiv militare, de curmare a intențiilor Țărilor Române de a-și redobândi independența lor de stat deplină [28, p. 43]. Uneori, iernând pe teritoriul Moldovei, oștile turco-tătare cauzau populației românești locale pagube materiale și umane destul de mari. Într-un zapis din 25 aprilie 1670 sunt menționate pagubele suportate de unii locuitori ai Chișinăului în timpul când a iernat Ahmed, pașa de Silistra [29, p. 410]. Dar în pofida tuturor greutăților, Chișinăul își contura structura administrativă și aspectul urban, la 8 ianuarie 1671, la Chișinău, întocmindu-se un document oficial, semnat de Gavril, pârcălab de Chișinău, de vătafii de Boșcană, Micăuți etc. Deci, la Chișinău se afla administrația târgului în frunte cu un șoltuz și cea ținutală, condusă de pârcălabi [30]. Așadar, după anul 1658, când în fruntea Chișinăului a fost menționat vornic, adică capul catului, peste 12 ani aici deja activa un șoltuz, primar de localitate urbană. În cadrul administrației ținutale (ori locale) activa și un diac. Într-un document din 3 mai 1675 se menționa că actul a fost întocmit de „Andronic ot Chișinău”.

Chișinăul dispunea de mai multe imobile, inclusiv unități comerciale (cârciumi, dughene), aflate în stăpânirea unor mănăstiri. Aceste unități comerciale aduceau statului și proprietarilor venituri considerabile. O parte din ele aparțineau persoanelor particulare, care, ulterior, le dăruiau structurilor eclesiastice. În 1676, de exemplu, călugărița Doroftea, care intrase anterior în posesia unor imobile din Chișinău, a dăruit trei dugheni episcopiei din Huși. Documentul din 8 iulie 1676, care consemnează acest fapt, atestă că proprietara Doroftea dăruiește „trei dugheni la Chișinău cu tot venitul ce vor avea pentru sufletul meu și pentru sufletul feciorului meu Toader când s-au îngropat în episcopie. Și zăpisiul s-a făcut pentru acest lucru (ca-n.n.) nime din ruda mea sau din a jupânului meu... să n-aibă a să amestica” [30, p. 129]. Actul reflectă procesul de întărire a proprietății boierești și mănăstirești asupra unui număr mare de dugheni, cârciumi etc. [31, p. 129].

La 27 ianuarie 1680, domnul Gheorghe Duca semna un document prin care cerea lui Năstase, pârălăb de Chișinău, să chestioneze pe răzeșii localnici, pentru a verifica proprietatea din unele sate ale târgului și a unui oarecare bătrân Mihai, menționându-se cu această ocazie, satul Ceucani [32, p. 118-120], unul dintre viitoarele cartiere ale Chișinăului, numit astăzi Ciocana.

Chișinăul e menționat și în opera lui Miron Costin. În 1677, distinsul cărturar, în „Cronica polonă”, a inclus printre orașele Țării de Jos și Chișinăul, iar la 1684, în „Poe-ma polonă”, preciza că în ținutul Lăpușna se află un oraș cu același nume (Lăpușna-n.n.) și „orașelul Chișinău” [21, p. 216, 395]. Așa-

dar, la acea vreme în ținutul Lăpușnei se aflau două așezări urbane: orașul Lăpușna și orașelul (târgul) Chișinău.

Din cele relatate mai sus se vede limpede că pe cursul inferior al râului Bâc, afluent al Nistrului, în prima jumătate a sec. al XIV-lea, lângă un izvor, numit în limbile turanice cișmea, se afla o așezare de iarnă a unui tătar în etate, numit Akbaș (cap sur), nume care ulterior a evoluat în Albaș, apoi Albișoara. După aflarea în perioada caldă a anului în căutarea ierbii mustoase din lungul Bâcului tătarul în etate revenea cu vitele proprii la așezarea de iarnă numită *câșlă* (tur. kış – iarnă). După retragerea persoanelor orientale din stânga Prutului la est de Bug, în această zonă s-a extins autoritatea unor formațiuni statale românești de la est de Carpați. S-au creat condiții favorabile ca în cele mai potrivite locuri, ocupate provizoriu de turanici, să se constituie noi localități populate cu românii băștinași. Și în valea râului Bâc, acolo unde se aflau izvoare cu apă potabilă, s-au așezat cu traiul familii de români, care au numit localitatea nouă Chișinău (localitatea de la cișmea). Timp de circa două secole localitatea avea un caracter rural și intra în ținutul de margine Lăpușna. Dar în a doua treime a sec. al XVII-lea, cea mai mare parte a ținutului Lăpușna a fost ocupată de nogai, care înaintau periculos spre centrul lui administrativ. La fel, din cauza nogailor drumul din Iași care, în mare parte, ducea în lungul Botnei spre Tighina, apoi spre Cetatea Albă s-a transferat mai la nord, șerpuiind deja în lungul râului Bâc. O parte din călărașii ținutului au fost transferați la Chișinău, care avea o poziție defensivă mai favorabilă. De aici călărașii împreună cu alte formațiuni mi-

litare ale țării urmau a participa la respingerea atacurilor turanicilor care tindeau să pătrundă în interiorul țării. Tot aici au apărut mai multe persoane administrative ca reprezentanți ai conducerii centrale în teritoriu. Printre persoanele administrative se aflau și pârcălabii ținutului Lăpușna. Devenind centru administrativ ținutal și aflându-se pe o nouă rută comercială, această localitate bogată în resurse de apă potabilă a început să fie agreată de meșteșugari și negustori, care constituie esența unei localități urbane. La Chișinău au apărut și imigranți din mediul catolic, aflați în căutarea condițiilor favorabile de activitate economică într-o localitate urbană nouă. În așa mod, pe malul Bâcului a apărut un târg și un centru administrativ nou din cadrul ținutului Lăpușnei. Această evoluție ascendentă a fost doar o perioadă de început. La etapele istorice următoare statutul administrativ și economic al Chișinăului treptat va crește.

Referințe bibliografice:

1. Плетнева, С. А. *Кочевники Средневековья. Поиски исторических закономерностей*. Москва: Изд. Наука, 1982.
2. Еремеев, Дм. *Номадизм: истоки и пути развития*. В: Азия и Африка сегодня. 1980, nr 2, c. 61.
3. *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. II. Chișinău, 1978.
4. Chirtoagă, I. *Din istoria Moldovei de sud-est până în anii 30 ai sec. XIX*. Chișinău, 1999.
5. Археологическая карта Молдавской ССР. Вып. II. Chișinău, 1974, p. 41-49.
6. *Documenta Romaniae Historica*. Vol. I. București, 1976.
7. A se vedea: Ciobanu, Șt., *Chișinăul*. Chișinău, 1996, p. 8, 9; Dron I. Cu privire la originea numelui topic Chișinău. În: *Revista de lingvistică și știință literară*, 1995, nr. 3, p. 147-150; Eșanu, A. *Chișinău. File de istorie*. Chișinău, 1998, p. 7-8; Raievschi, N. *Toponimia de origine turanică*. În: *Limba și literatura moldovenească*, 1966, p. 13-15.
8. Stoicescu, N. *Dicționar al marilor dregători în Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*. București, 1971.
9. *Documente privind istoria României. Veac. XVI*. Vol. I. București, 1953.
10. *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. I. Chișinău, 1961.
11. *Documente privind istoria României. Veac. XVII*. Vol. II. București, 1953.
12. *Documente privind istoria României. Veac. XVII*. Vol. IV. București, 1956.
13. Caproșu, I. *Politica internă a lui Radu Mihnea și răscoalele țărănești din prima lui domnie în Moldova (1616-1619)*. În: *Studii și cercetări științifice. Istorie*. 1982, fasc. I.
14. *Documente privind istoria României. Veac. XVII*. Vol. IV.
15. *Documente privind istoria României. Veac. XVII*. Vol. V. București, 1957.
16. *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. IV. Chișinău, 1986.
17. *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Centrală a statului*. Vol. I. București, 1957.
18. *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Centrală a statului*. Vol. III. București, 1968.
19. *Letopisețul Țării Moldovei*. Chișinău, 1990.
20. Boga, D. T. *Documente basarabene*. Vol. IX. Chișinău, 1930.
21. Costin, Miron. *Opere*. București: Ed. P.P. Panaitescu, 1955.
22. *Călători străini despre Țările Române*. Vol. VI. București, 1976.
23. Sava, A. *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușna*. București, 1937.
24. *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. V. Chișinău, 1987.

25. Deja în anii 50 ai sec. al XVII-lea, fiind pârcălab de Lăpușna, provizoriu a fost destituit de G. Gica (A se vedea: A. Sava. Op. cit., p. 75, 107).
26. Eșanu, A.; Eșanu, V. *Lăpușna medievală în secolele XIV-XVIII*. În: Lăpușna. Studii de istorie și arheologie, Chișinău, 2015, p. 39, 51. Ulterior, autorii își vor modifica opinia referitoare la timpul strămutării sediului pârcălabiei din Lăpușna în Chișinău. Drept motiv se invocă faptul că ținutul în continuare se numea Lăpușna. Dar de ce timp de câteva decenii Lăpușna din localitate urbană s-a transformat în una rurală, iar Chișinăul – invers?
27. *Călători străini despre Țările Române*. Vol. VII. București, 1980.
28. Soreanu, M. *Marii viziri Köprülü (1856–1710)*. București, 2002.
29. *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Centrală a statului. Vol. III (1653–1675)*. București, 1968.
30. Sava, A. *Documente privitoare la târgul și ținutul Orhei*. București, 1944; Idem, *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*.
31. Cocârlă, P. *Târgurile sau orașele Moldovei în epoca feudală sec. XV–XVIII*. Chișinău, 1991.
32. *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. VI. Chișinău, 1992.

Chișinăul la prima etapă de existență

Rezumat. Articolul prezintă istoria Chișinăului de la prima lui etapă de existență ca localitate rurală în preajma unei câșle tătarești și până la cea de târg în ținutul Lăpușna. Un subiect de clarificare constituie etimologia toponimului „Chișinău”. Se trec în revistă primele consemnări documentare ale moșiei, apoi ale satului, ale târgului cu primele mutații economice și sociale. La întărirea Chișinăului ca localitate urbană a contribuit și conducerea centrală a Țării Moldovei, mai ales în perioadele de domnie ale lui Vasile Lupu și Eustatie Dabija. În 1677, Chișinăul este menționat și în opera lui Miron Costin, „Cronica polonă”, și, în 1684, în „Poema polonă”, ca fiind un orașel din ținutul Lăpușna. La etapele istorice următoare statutul administrativ și economic al Chișinăului va crește treptat.

Cuvinte-cheie: Chișinău, Bâc, sat, moșie, târg, orașel.

The Chișinău in the first stage of existence

Abstract. The article presents the history of Chișinău from its first stage of existence as a rural locality near a tatar camp and to the fair in Lăpușna. A subject of clarification is the etymology of the toponym “Chișinău”. The first documentary records of the estate, then of the village, of the fair with the first economic and social mutations are reviewed. The central leadership of Moldova also contributed to the strengthening of Chișinău as an urban locality, especially during the reigns of Vasile Lupu and Eustatie Dabija. In 1677, Chișinău is also mentioned in Miron Costin’s work, “Polish Chronicle”, and in 1684, in “Polish Poem”, as a small town in the land of Lăpușna. In the next historical stages, the administrative and economic status of Chișinău will gradually increase.

Keywords: Chișinău, Bac, village, estate, fair, town.

Șlapac MARIANA

Membru corespondent al Academiei de Științe a Moldovei, doctor habilitat în studiul artelor, cercetător științific principal, Universitatea de Stat din Moldova.

Domeniile de preocupare: istoria și teoria arhitecturii, istoria urbanismului, istoria și teoria artelor plastice, istoria științei, heraldica, epigrafica.

Cărți publicate: *Cetatea Albă. Studiu de arhitectură medievală militară*. Chișinău: ARC, 1998; *Cetăți medievale din Moldova (mijlocul secolului al XIV-lea – mijlocul secolului al XVI-lea)*. Chișinău: ARC, 2004; *Arta urbanismului în Republica Moldova*. Chișinău, 2008; *Comparative Castellogy. Discipline „In Statu Nascendi”*. Saarbrücken: LAMBERT Academic Publishing, 2012; *Cetățile bastionare din Moldova (sfârșitul secolului al XVII-lea – mijlocul secolului al XIX-lea)*. Chișinău: ARC, 2016; *Castelologia comparată. Arhitectura de apărare a Țării Moldovei între Occident și Orient*. Chișinău: ARC, 2020 ș.a.

ARHITECTURA CHIȘINĂULUI INTERBELIC

La 27 martie/ 9 aprilie 1918 Sfatul Țării a votat unirea Basarabiei cu Regatul României. Ulterior, are loc unirea altor provincii istorice locuite de români, astfel spre sfârșitul anului 1918 fiind constituită România Mare.

În perioada interbelică Chișinăul, al doilea oraș românesc după mărime și importanță, devine centrul județului Lăpușna. În 1929 este emisă „Legea pentru organizarea administrației locale”, care prevede obligativitatea orașelor de a-și întocmi în termen de zece ani planuri de sistematizare. Se elaborează documentația urbanistică pentru mai multe localități din România: București, Cluj, Craiova, Brașov, Bacău, Câmpulung ș.a.

Chișinăul se integrează treptat în viața economică, politică și culturală a țării întregite. În oraș funcționează Moara mecanizată a lui Kogan, fabrica de pâine „Brutăria Românească”, fabrica de mezeluri, fabrica de bomboane, fabrica de blănuri „G. Lefterescu”, fa-

bricile de încălțăminte, de tricotaje, mai multe bănci ș.a. [1, p. 23]. Din instituțiile culturale fac parte Teatrul Național, Teatrul Rus al lui Vasile Vronski, o serie de cinematografe, muzee ș.a. În 1934 este fondată Universitatea Populară Moldovenească. Funcționează Școala normală de învățători „Mihai Viteazul”, Școala de contabilitate, Facultatea Agricolă din Chișinău, Conservatorul Național, Conservatorul Municipal, Conservatorul „Unirea”, Școala normală eparhială și Seminarul de Teologie, trei gimnazii, 11 licee, mai multe școli de fete și băieți, nouă școli evreiești ș.a. [2, p. 23].

În 1921, un grup de oameni de creație din domeniul artelor plastice și arhitecturii, printre care Alexandru Plămădeală, Auguste Baillyre, Vladimir Doncev ș.a., având în frunte pe deputatul Sfatului Țării Vasile Cijevski, întemeiază la Chișinău Societatea Artelor Frumoase, care se ocupă de cercetarea și protejarea monumentelor de valoare [3, p. 166].

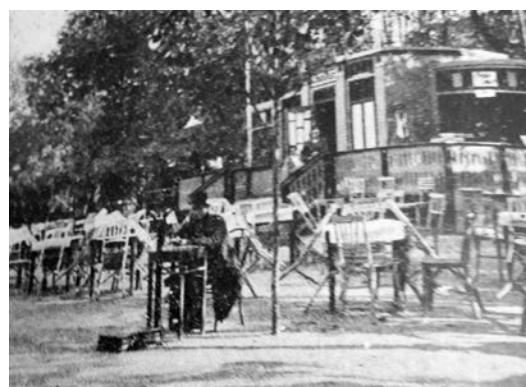
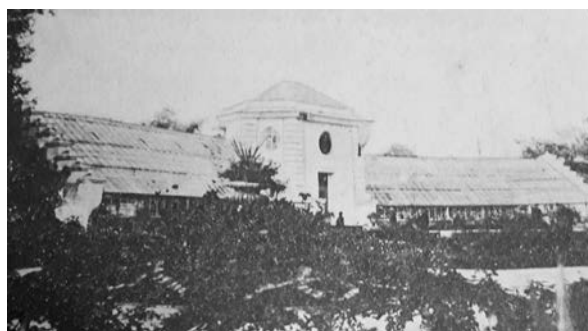
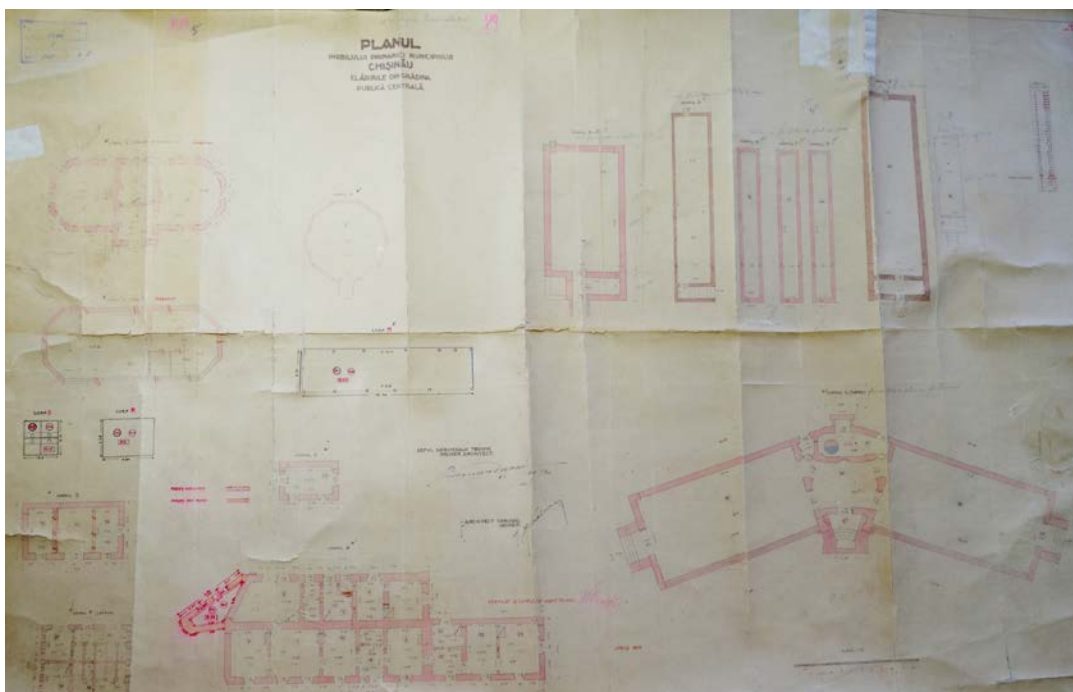

Fig. 1. Grădina publică centrală: a) planul clădirilor, 1930 (ANRM); b) sera principală, 1937 (ANRM); c) pavilionul pentru ape minerale și cura de must și struguri, 1937 (ANRM).

O activitate prodigioasă în acest sens desfășoară și Comisiunea Monumentelor Istorice din Basarabia, creată la 1919.

În „Harta hipsometrică a orașului Chișinău cu împrejurimile sale” realizată în varianta color de N. Hocop la 1920 [4, p. 29] pot fi văzute arterele de circulație de interes orașenesc și interurbane, unele edificii de importanță majoră, cimitirele ș.a. Se observă clar că partea medievală a urbei s-a constituit spontan pe malul râului Bâc, iar partea nouă, cea din secolul al XIX-lea, propune o organizare „hippodamică”, conform unui concept strict ge-

ometric. „Planul orașului Chișinău” elaborat de V. Brăiescu în același an [5, p. 490] se concentrează asupra rețelei stradale. Artera principală este Bulevardul Alexandru cel Bun, care din 1931 va fi segmentat în două tronsoane: de la extremitatea sudică până la actuala str. Armenească va rămâne denumirea veche, iar de aici până la extremitatea nordică se va numi Bulevardul Regele Carol al II-lea. Alte străzi din zona centrală a urbei sunt str. Ștefan cel Mare, str. Pușkin, str. Gogol, str. Regina Maria, str. Mihai Viteazul ș.a. Pe document sunt indicate obiectivele de cult, piețele, cimitirele,

unele clădiri mai importante ș. a. Un alt plan al Chișinăului a fost anexat ghidului oficial al României editat la 1932 [6, p. 31]. Aici apar denumirile unor străzi, piețe și edificii de interes orășenesc, cimitirele, linia de cale ferată ș. a. Planuri ale Chișinăului au fost întocmite în 1940 [7, p. 282] și în 1942 [8, p. 144], autor Octav Doicescu. Ambele prezintă, în detaliu, situația topografică a orașului interbelic.

Autoritățile municipale realizează o serie de lucrări edilitare și de amenajare urbană. Sunt elaborate câteva proiecte privind construcția apeductelor, în special de alimentare cu apă din râul Nistru; în zona centrală a orașului este dată în exploatare o fântâna arteziană. Sunt amenajate piețele de comerț (Bazarul Vechi, strada-piață Sf. Ilie, Bazarul de Vite) și reparate unele artere de circulație. Transportul urban include un parc de tramvaie, care circulă pe patru rute cu o întindere de circa 14 km: de la gara feroviară până la spitalul orășenesc; pe actuala str. Pușkin, pe actuala str. Armenească și de la gara feroviară până la cimitirul evreiesc. Funcționează și transportul cu automobile. Modernizarea tehnică se extinde și asupra comunicațiilor: în 1938 este dată în exploatare stația de telefoane, iar în 1939 este terminată construcția clădirii Radio.

În 1928, la inițiativa chișinăuienilor, lângă Grădina publică centrală (astăzi Grădina publică „Ștefan cel Mare și Sfânt”), este inaugurat monumentul lui Ștefan cel Mare (sculptor Alexandru Plămădeală), dezvelit cu ocazia celei de-a 10-a aniversări a hotărârii Sfatului Țării privind unirea Basarabiei cu România. Alte monumente înălțate la Chișinău în perioada interbelică sunt monumentul în cinstea lui Simion Murafa, Alexei Mateevici și Andrei

Hodorogea (sculptor Vasile Ionescu-Varo), monumentul regelui Ferdinand I al României (sculptor Oscar Han), monumentul latinității – Lupoica (sculptorul copiei Ettore Ferrari, autorul soclului E. Bernardazzi) ș.a.

În Arhiva Națională a Republicii Moldova s-a păstrat un plan al Grădinii publice centrale, întocmit în anul 1930 [9] (Fig. 1a). Pe desen sunt reprezentate principalele construcții care au existat aici la acea vreme: serele [10, p. 101] (Fig. 1b), atelierul de fotografie, clădirile cu funcții administrative și comunale, pavilioanele ș. a. Sunt indicate lucrările de demolare și reconstrucție care au avut loc în 1930. Astfel, în acest an a fost demolat atelierul de fotografie, iar corpul administrativ a fost parțial reconstruit. Planul este semnat de șeful Serviciului tehnic municipal, inginerul architect Eugen Bernardazzi. În 1937 în Grădina publică centrală a existat un pavilion pentru ape minerale și cura de must și struguri [11, p. 102] (Fig. 1c).

În perioada interbelică au fost proiectate mai multe clădiri de o arhitectură remarcabilă, unele nefiind terminate integral din cauza crizei economice mondiale din anii '30 ai secolului al XX-lea. Construcția acestora a fost finalizată doar după cel de-al Doilea Război Mondial. În darea de seamă a Uniunii Arhitecților din RSSM din 1947 se menționează că Basarabia „aflată sub jugul boierilor români nu se dezvoltă economic. Simțindu-se temporar pe acest pământ, având grija doar a jefui cât mai mult..., în acest timp n-au fost construite niciun obiectiv mare industrial, nicio clădire obștească de mare importanță... toată arhitectura locativă se rezuma la câteva zeci de vile mici pe cele mai periferice străzi, care

Fig. 2. Cinematograful „Patria”, 1952, fost Teatru Național. Arhitecți V. Voițehovschi, M. Berber (<http://wikimapia.org/7909440/ro/Cinematograful-Patria-27-decembrie-1952>).

n-au influențat aspectul orașelor” [12, p. 54]. Însă aceste informații nu corespund realității.

Un edificiu monumental din Chișinău, ridicat, în mare parte, în perioada de referință, este Palatul Culturii [13, p. 54]. Construcția acestuia a fost începută în anii '30 ai secolului al XX-lea în colțul cartierului rezervat odinioară Pieței Polițienești. Înfațișarea obiectivului este în consonanță cu cea a fostei bănci orășenești, de factură clasicistă, plasată în alt colț al cartierului, simetric față de axa scuarului aflat între aceste două clădiri. Fațada principală este individualizată printr-un portic cu coloane corintice așezat pe un podium înalt cu mai multe trepte. Sala de spec-

tacole, de formă cilindrică, este acoperită cu o cupolă rezemată pe tambur. Construcția edificiului public a fost finalizată în perioada sovietică, acesta fiind destinat Teatrului Muzical Dramatic „Mihai Eminescu” (actualul Teatru Național „Mihai Eminescu”).

O altă operă de valoare datorată arhitecților din perioada interbelică este clădirea Teatrului Național (actualul cinematograful „Patria”), inaugurată în 1921. Aceasta a fost așezată pe fundațiile Clubului nobilimii basarabene, o construcție barocă din secolul al XIX-lea, edificată de arhitectul Henrik von Lonsky. Anumite lucrări de reconstrucție au avut loc în anii 1935–1937 după proiectul arhitectului bucureștean Ernest Doneaud, dar au rămas nefinalizate [14, p. 115]. În perioada sovietică clădirea Teatrului Național a fost adaptată pentru cinematograful „Patria” (arhitecți V. Voițehovschi, M. Berber), conceput în spiritul arhitecturii sovietice din anii 1945–1955, cu împrumuturi din arhitectura Renașterii italiene și ale clasicismului francez (Fig. 2).

O clădire nefinisată în perioada interbelică este Clubul Ofițerilor (viitorul hotel „Moldova”, astăzi sediul principal al băncii „Mobiasbanca”), conceput ca o parte a complexului Cercului Militar ce urma să ocupe un cartier

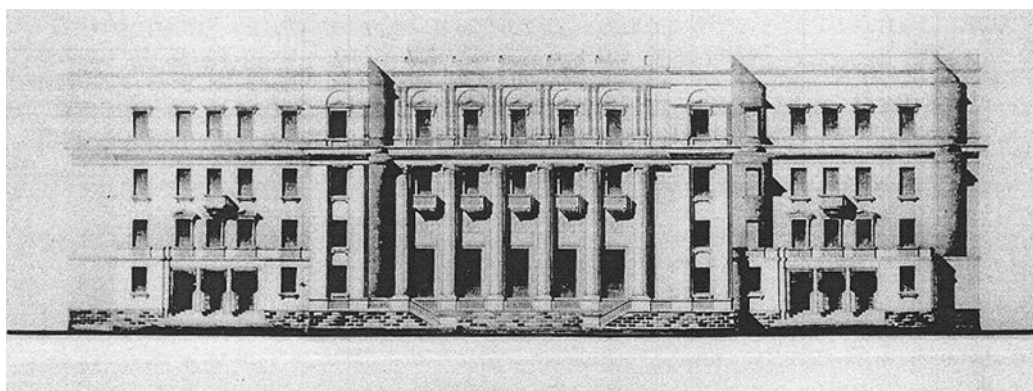

Fig. 3. Hotelul „Moldova”, fost Club al Ofițerilor: a) proiect de reconstrucție, arhitect A. Verighin; b) hotelul „Moldova” reconstruit, anii 1960 (<https://locals.md/2013/fotoarhiv-gostinitisa-moldova-60e-80e>).

Fig. 4. Căminul de ucenici ai feroviarilor, astăzi inexistent (<http://neoromanesc.blogspot.com/2011/11/caminul-de-ucenici-cfr.html>).

întreg. Planul acestui edificiu de orientare funcționalistă publică înscrisa un segment de cerc. Primul nivel era destinat restaurantului, iar etajele – camerelor de hotel. Ulterior, arhitectura originală a fost modificată în corespundere cu exigențele arhitecturii sovietice, autorul proiectului fiind V. Verighin [15, 16, p. 55] (Fig. 3a, b). În anii '90 ai secolului al XX-lea clădirea este reconstruită în spirit postmodern.

Printre edificiile noi apărute la Chișinău în perioada interbelică se numără Uzina de Apă și cazinoul [17, p. 168], clădirea de lângă complexul Mitropoliei [18], căminul de ucenici ai feroviarilor pentru 100 de paturi pus în funcțiune în 1929 [19] (Fig. 4) ș.a.

În 1933 este construită în stil „neoromânesc” clădirea fostei școli-internat pentru copiii feroviarilor (Fig. 5). Acest edificiu, situat la colțul cartierului și aliniat la liniile roșii

Fig. 5. Fosta școală-internat pentru copiii feroviarilor (foto V. Șlapac).

ale actualelor străzi Mitropolitul Dosoftei și Petru Movilă, dispune de un plan asimetric. Accesul se realizează din colțul teșit al clădirii unde se află un hol spațios. Deschiderea ușii de intrare este pusă în valoare de un arc cu bolțari, cu cheia de arc evidențiată. O parte a ferestrelor de la parter sunt arcuite și dispun de arhivolte reliefate cu cheia de arc ieșită în evidență. La etaj, toate ferestrele – monopartite, bipartite și tripartite – au un contur dreptunghiular. Deasupra soclului străpuns de orificii pentru aerisire se află un cordon – element orizontal ce trece prin întreaga clădire, susținut vizual de linia pervazurilor ferestrelor de la parter.

La acea vreme, în oraș apar mai multe vile care aparțin unor personalități și case de raport ale oamenilor înstăriți [20, 21, 22, 23, 24]. Un exemplu de arhitectură „neoromânească” oferă vila urbană de pe actuala str. București, 72, care în 1940 aparținea proprietarei Elena Vais (Fig. 6). Așezată pe un soclu înalt, clădirea este retrasă de la linia străzii. În interior se accede printr-o ușă cu grilaj din fier forjat, orientată diagonal față de principalele axe ale edificiului. Fațada dinspre stradă este determinată de un volum

Fig. 6. Vila urbană de pe str. București, 72 (foto V. Șlapac).

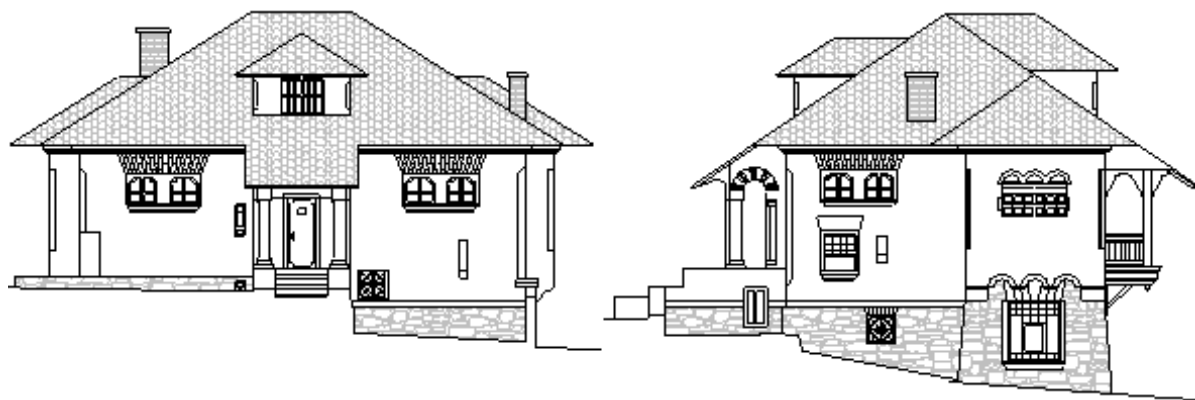

Fig. 7. Vila urbană de pe str. Alexei Mateevici, 119 (<http://monument.sit.md>).

de plan pătrat, decroșat în exterior. Aici o fereastră tripartită, cu golul central arcuit și cele laterale semiarcuite, este inspirată din arhitectura bizantină. Cheia de arc plasată deasupra deschiderii centrale a ferestrei, comasată cu ușa de ieșire la terasă, prezintă o „floare de piatră” stilizată inspirată din arhitectura populară a Moldovei. Paramentul din zidărie aparentă amintește de asemenea de construcțiile bizantine: detaliile proeminente din piatră albă de calcar ce se evidențiază pe fundalul mai închis al pietrei sparte. Edificiul are o învelitoare în pante acoperită cu olane roșii.

O altă vilă urbană, realizată în stil „neoromănesc”, este amplasată pe actuala str. Columna, 131. În clădire se intră printr-o logie laterală, mărginită de doi pilaștri cu părțile superioare ieșite succesiv în exterior, ce servesc drept console pentru balconul acoperit. Mansarda clădirii este luminată printr-o fereastră terminată în arc de cerc. Camera de la parter dispune de o fereastră compusă din trei goluri arcuite, amintind triforiile bizantine. Decorul fațadei poartă amprenta arhitecturii bizantine și celei moderniste.

Vila urbană situată pe actuala str. Alexei Mateevici, 119 se remarcă printr-o arhitectură de calitate, realizată în spiritul arhitecturii „ne-

oromânești”, cu elemente de modern (Fig. 7). Arhitecturii „neoromânești” se conformează și vila urbană, construită în 1937 de arhitectul Nicolae Mertz pe actuala str. Kogălniceanu, 69. Aici accesul se face printr-un foișor, am-

Fig. 8. Vila urbană de pe str. Vlaicu Pârcălab, 39 (foto V. Șlapac).

plasat lateral. Elementele arhitecturale și decorative ale clădirii denotă o anumită influență a arhitecturii brâncovenești: arcul deschiderii intrării așezat pe colonete robuste cu capiteluri, muchiile teșite ale clădirii, brâul în torsadă, friza decorativă cu o suită de romburi, mulurile și detaliile sculptate ale foisorului, acoperișul cu olane ș.a. Principiile arhitecturii „neoromânești” reflectă vtile urbane și casele de raport de pe actuala str. Zamfir Arbore, 4 (arhitect N. Mertz); de pe actuala str. Sfatul Țării, 8; de pe actuala str. Veronica Micle, 5; de pe actuala str. 31 august 1989, 35; de pe actuala str. Vlaicu Pârcălab, 39 (Fig. 8) ș.a.

O serie de construcții interbelice ale Chișinăului marchează extinderea arhitecturii moderniste. Un exemplu semnificativ pentru acest tip de arhitectură prezintă vila urbană situată pe actuala str. Alexandru Bernardazzi, 52, edificată în 1939. Un zid de incintă cu poarta de intrare arcuită este construit în prelungirea peretelui dinspre stradă a clădirii. La parter există un hol de distribuție, invenție a perioadei interbelice, în care stăpânul casei își întâmpina oaspeții. La același nivel se află salonul cu ieșire

spre o terasă deschisă, camerele de locuit, bucătăria și dependințele, iar la etaj – dormitoare. Fațada principală, asimetrică, oferă detalii decorative din vocabularul plastic modernist.

Arhitectura modernului românesc este ilustrată de casele de raport de pe actuala str. Mihai Eminescu, 33 și 36, edificate, respectiv, în 1936 și 1939. Prima clădire, care aparține în 1940 doctorului Volf Cervinschy, reprezintă un imobil cu două niveluri și două apartamente cu intrări separate, izolată de stradă de un gard metalic (Fig. 9). O scară de onoare amenajată în casa scării realizează legătura între parter și etaj. Casa scării, retrasă de la linia fațadei, are deasupra intrării patru goluri înguste și alungite, fragmentate pe verticală în patru segmente egale. Fațada principală a edificiului este dominată de două fâșii orizontale formate din două ferestre mari unite printr-o cornișă comună și un pervaz comun. Spațiul între ferestre, cu striuri orizontale, contrastează prin factură și culoare cu fundalul omogen al pereților. Componentele orizontale ale fațadei principale sunt susținute de acoperișul plat al edificiului. Casa de raport situată pe actuala str.

Fig. 9. Casa de raport de pe str. Mihai Eminescu, 33 (foto V. Șlapac).

Fig. 10. Casa de raport de pe str. Mihai Eminescu, 36 (<http://monument.sit.md>).

Mihai Eminescu, 36, soluționată de asemenea în spiritul modernului românesc, aparținea în 1940 proprietarei Sara Sperberg (Fig. 10). Reprezintă un imobil cu parter și mansardă, izolat de stradă printr-un gard original cu grilaje metalice și stâlpi masivi de piatră. Zona accesului este pusă în evidență de un rezalit dezaxat, la primul nivel aflându-se ușa de intrare în holul clădirii, iar la cel de-al doilea – ferestruica pătrată a mansardei. Tratarea decorativă a paramentului fațadei corespunde cu exigențele stilului modern: alternanța suprafețelor netede, tencuite, cu cele reliefate, obținute cu ajutorul striurilor verticale sau orizontale. Ferestrele camerelor de locuit sunt plasate la colțurile clădirii. Întreaga clădire e dominată de elemente orizontale: cornișele și pervazurile ferestrelor, frizele cu striuri, panourile deasupra accesului, mulurile, parapetele, golul ferestrei dezvoltat pe orizontală din ultimul registru ș. a.

Elementele arhitecturii moderniste pot fi combinate cu cele de proveniență neoclasică (vila urbană de pe actuala str. Sfatul Țării, 55), cu cele de orientare „neoromânească” (vila urbană de pe actuala str. Mihail Kogălniceanu, 50 (arhitect N. Mertz); casa de ra-

port de pe actuala str. Mitropolit Dosoftei, 91 (Fig. 11); vila urbană de pe actuala str. Mihail Kogălniceanu, 50 (arhitect N. Mertz) sau cu detalii din repertoriul Art Nouveau (casa de raport de pe actuala str. Sfatul Țării, 51).

În perioada interbelică, la Chișinău își fac apariția câteva edificii atribuite arhitecturii constructiviste. Acestui stil se conformează vila urbană de pe actuala str. Sfatul Țării, 2, recon-

Fig. 11. Casa de raport de pe str. Mitropolit Dosoftei, 91 (foto V. Șlapac).

Fig. 12. Vila urbană de pe str. Sfatul Țării, 2 (<http://monument.sit.md>).

struită înainte de război (Fig. 12). Clădirea situată la intersecția străzilor Sfatul Țării și Alexei Mateevici reprezintă un volum de plan dreptunghiular cu parter și etaj. Fațadele se remarcă prin dominarea liniilor orizontale și verticale, iar suprafețele netede, tencuite ale pereților sunt individualizate prin panouri rectangulare. Colțul vizibil dinspre stradă al imobilului este rotunjit și pus în evidență de patru lesene. Ferestrele, de configurații diverse, se grupează în conformitate cu procedeele arhitecturii constructiviste. Un gard jos cu profile metalice întregește imaginea fațadei edificiului.

O clădire relevantă pentru arhitectura constructivistă este casa de raport de pe actuala

str. Vlaicu Pârcălab, 57, în două niveluri (Fig. 13). A fost zidită în anii 1939–1940 pe locul unei construcții mai vechi. În centrul fațadei dinspre stradă se află un rezalit, lărgit la nivelul etajului, axa principală a edificiului fiind accentuată de casa scării cu ușa de intrare și trei deschideri înguste paralele ce luminează scara de onoare. Etajul propune o soluție perfect simetrică: ferestrele camerelor de locuit dezvoltate pe orizontală, balcoanele cu panouri și geamurile rotunde de tip „vapor”, destinate aerisirii podului. Simetria parterului este încălcată de un culoar carosabil cu poartă metalică. Arhitectura clădirii este specifică pentru stilul constructivist: dominarea formelor geometri-

Fig. 13. Casa de raport de pe str. Vlaicu Pârcălab, 57 (foto V. Șlapac).

ce, volumele pure, alternanța suprafețelor ieșite și intrate, golurile ferestrelor alungite în sens orizontal sau vertical, acoperișul plat ș.a.

Vila urbană de pe actuala str. Veronica Micle, 4, cu un singur nivel, a fost construită în anii '30 ai secolului al XX-lea, proprietarul acesteia în 1940 fiind Iosif Landau. În arhitectura edificiului surprindem trăsături caracteristice modernismului românesc și constructivismului. Fațada principală propune o compoziție asimetrică – ușa de intrare dispusă axial, flancată de două ferestre mari de dimensiuni diferite. Deasupra ușii se află o copertină din beton continuată deasupra unei ferestre până la colțul clădirii. Din ambele părți ale acestei ferestre pot fi văzute dungi verticale adâncite în parament, mai scurte lângă fereastră și mai lungi lângă ușa de intrare. O mulură subțire aflată în registru superior, sub acoperișul plat, fragmentează clădirea pe orizontală.

Edificiile apărute în perioada interbelică la Chișinău au contribuit la „românizarea” fizionomiei orașului, raliindu-l, în același timp, la modernitatea europeană. Printre cei mai prolifici arhitecți care au adus și au promovat arhitectura „neoromânească” la Chișinău se numără Nicolae Mertz (1890, Herson – 1947, București), absolvent al Colegiului Superior de Arte de pe lângă Academia Imperială de Arte din Sankt Petersburg, director al Colegiului „Technicum” din Chișinău, membru al Corpului Arhitecților din România [25, p. 556; 26] (Fig. 14).

Un alt arhitect care a activat în perioada interbelică la Chișinău a fost Eugen Bernardazzi (1883, Chișinău – 7 aprilie 1931, Chișinău), fiul vestitului arhitect Alexandru Bernardazzi. A absolvit Colegiul Real din Odesa,

Fig. 14. Arhitect Nicolae Mertz (după A. Dabija).

iar mai apoi Academia de Arte din Harkov. Din anii '20 ai secolului al XX-lea până în 1931 a deținut funcția de inginer-arhitect, șef al Serviciului tehnic municipal [27, 28]. Este autorul postamentului monumentului lui Ștefan cel Mare și al pieței alăturate. A efectuat o serie de lucrări constructive și edilitare, inclusiv în Grădina publică centrală.

În perioada interbelică în oraș a lucrat arhitectul Gheorghe Cujbă. Nepotul arhitectului Mitrofan Elladi, el și-a făcut studiile la Universitatea Tehnică din Dresda. În 1931-1936 a ocupat postul de arhitect șef al orașului, iar în 1940 este menționat ca arhitect comunal. A proiectat vile urbane pentru elita chișinăuiană, fiind un exponent al stilului „neoromânesc” [29].

Merită amintit și arhitectul Gheorghe Cupcea care a profesat de asemenea la acea vreme. Originar din Chișinău, el și-a făcut studiile la Sankt Petersburg. Revenind în orașul natal, a ocupat diferite funcții în administrație. Arhitectura sa este tributară, preponderent, stilului Art Nouveau [30].

Următorul architect care s-a remarcat la acea vreme, Nicolae Țăganco, s-a născut la Chișinău în 1882 în familia arhitectului Vladimir Țăganco. După absolvirea Școlii Reale din Chișinău a plecat să studieze arhitectura și ingineria la Institutul Politehnic din Riga. În perioada interbelică a activat ca profesor al Școlii de Arte Frumoase din Chișinău și a proiectat locuințe particulare în stil Art Nouveau [31]. A fost membru al Comisiunii Monumentelor Istorice din România. La imaginea Chișinăului au contribuit, de asemenea, arhitecții Ecaterina Ocușco-Alhazova, Valeriu Ulinici [32], Rudi [33], Țadel Ghingher [34, p. 159] ș.a. În procesul de proiectare și construcție s-au inclus și tinerii specialiști, absolvenți ai școlilor de arhitectură în anii '30 ai secolului al XX-lea: Valentin Mednec, Valentin Voițehovschi, Robert Curț, I. Novitky [35, p. 159] ș.a.

Însă activitatea constructivă desfășurată în perioada interbelică nu poate fi comparată cu cea precedentă, rusească, și cu cea ulterioară, sovietică. Intervalul de timp de doar 22 ani, între cele două războaie mondiale în care Basarabia a revenit în spațiul de cultură și civilizație românească, era, totuși, foarte scurt. S-au făcut resimțite urmările crizei economice care a afectat întreaga țară, anumite greșeli în administrare, pregătirile de război de după 1939, insuficiența documentației urbanistice și a specialiștilor locali ș.a. Nu se compară nici posibilitățile financiare ale României interbelice cu cele ale Imperiului Rus sau ale Uniunii Sovietice, unde forțele promotore centrale controlau până la detaliu urbanizarea „centrelor exemplare” din noile posesiuni teritoriale, utilizând diverse metode autoritare.

Note și referințe bibliografice:

1. Chișinău. *Enciclopedie*. Editor Colesnic, Iu. Chișinău: Museum, 1997.
2. Chișinău. *Enciclopedie*. Editor Colesnic, Iu. Chișinău: Museum, 1997.
3. Șlapac, M. *Arta urbanismului în Republica Moldova. Privire de ansamblu*. Chișinău, 2008.
4. Larsson, B., Skoog, G. *Multi-ethnic built heritage in West Ukraine and Moldova – a Challenge for urban planning and development. Volume V. Moldova: Chișinău, Bălți, Soroca, Căușeni*. Lund University, 2009.
5. Lupașcu, V. *Aspecte urbanistico-arhitecturale ale dezvoltării orașului Chișinău (sec. XVII-XIX)*. În: *Analele Brăilei*. 1. Brăila, 1993.
6. Larsson, B., Skoog, G. *Multi-ethnic built heritage in West Ukraine and Moldova – a Challenge for urban planning and development. Volume V. Moldova: Chișinău, Bălți, Soroca, Căușeni*. Lund University, 2009.
7. Nesterov, T. *Etapele evoluției urbane a Chișinăului*. În: *Historia Urbana*. XIV, 2. Sibiu, 2006.
8. Ciocanu, S. *Orașul Chișinău. Începuturi, dezvoltare urbană, biserici (secolele XV-XIX)*. Chișinău: Cartdidact SRL, 2017.
9. Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare ANRM). F. 1404, inv. 1, d. 1221. Copia acestui document ne-a fost pusă la dispoziție de doamna Alla Ceastina. Îi aducem mulțumirile noastre pentru acest material, dar și pentru alte materiale utilizate în prezentul articol.
10. ANRM. *Activitatea edilitară a Consiliului municipal din Chișinău. Campaniile 1934-1935-1936 sub patronatul d-lui I. T. Costin*. Chișinău, 1937. Copia acestui document ne-a fost pusă la dispoziție de doamna Alla Ceastina.
11. ANRM. *Activitatea edilitară a Consiliului municipal din Chișinău. Campaniile 1934-1935-1936 sub patronatul d-lui I.T. Costin*. Chișinău, 1937. Copia acestui document ne-a fost pusă la dispoziție de doamna Alla Ceastina, p. 102.
12. Nesterov, T. *Monumentele de arhitectură din Chișinău – între autenticitate și improvizare*

- postbelică. În: Arta-2018. Chișinău, 2018, p. 54; apud Задачи архитекторов Молдавской ССР в 4-й сталинской пятилетке. Союз советских архитекторов Молдавской ССР Управление по делам архитектуры при Совете Министров МССР. Бюллетень (на правах рукописи).
13. Nesterov, T. *Monumentele de arhitectură din Chișinău – între autenticitate și improvizare postbelică*. În: Arta-2018. Chișinău, 2018, p. 54; apud Задачи архитекторов Молдавской ССР в 4-й сталинской пятилетке. Союз советских архитекторов Молдавской ССР Управление по делам архитектуры при Совете Министров МССР. Бюллетень (на правах рукописи).
14. Cinematograful „Patria” din Chișinău. *Istoria edificării clădirii*. În: Conferința științifică internațională „Patrimoniul cultural: cercetare, valorificare, promovare. Ed. a XI-a: De la cunoaștere spre salvagardare și conservare”. Programul și rezumatele comunicărilor. Chișinău, 29-31 octombrie 2019.
15. ФОТОАРХИВ: ГОСТИНИЦА “МОЛДОБА” 60Е-80Е. În: <https://locals.md/2013/fo-toarhiv-gostinitsa-moldova-60e-80e/>. [vizitat la: 22.06. 2020].
16. Nesterov, T. *Monumentele de arhitectură din Chișinău – între autenticitate și improvizare postbelică*. În: Arta-2018. Chișinău, 2018.
17. Șlapac, M. *Arta urbanismului în Republica Moldova. Privire de ansamblu*. Chișinău, 2008.
18. *Stilul arhitectural neoromânesc*. În: <http://neoromanesc.blogspot.com/2015/03/chisinau.html>. [vizitat la: 6.07. 2020].
19. *Căminul de ucenici. Stilul Arhitectural Neoromânesc*. În: <http://neoromanesc.blogspot.com/2011/11/caminul-de-ucenici-cfr.html>. [vizitat la: 6.07. 2020].
20. Gangal, B. et al. *Centrul istoric al Chișinăului la începutul secolului al XXI-lea. Repertoriul monumentelor de arhitectură*. Chișinău: ARC, 2010.
21. *Centrul istoric al Chișinăului. Patrimoniul arhitectural al capitalei. Monumente de arhitectură în centrul istoric al Chișinăului*. În: <http://www.monument.sit.md/>. [vizitat la: 15.07. 2020].
22. Nesterov, T. *Studiu privind situația orașelor istorice din Republica Moldova*. Chișinău, 2007.
23. *Turul virtual al Chișinăului interbelic*. În: <https://savechisinau.maps.arcgis.com/apps/MapTour/index.html?appid=f7b9dfa9307b4197866d-9c8cacd51d14>. [vizitat la: 4.05. 2020].
24. Nesterov, T. *Arhitectura perioadei interbelice din Chișinău în căutarea identității artistice*. În: Materialele Conferinței Internaționale „Identitățile Chișinăului”, Ed. a III-a, 1-2 octombrie 2015, Chișinău.
25. Râbalco, E. *Arhitecții Chișinăului. 1804-1940*. În: *Centrul istoric al Chișinăului la începutul secolului al XXI-lea*. Chișinău: ARC, 2010.
26. Dabija, A. *Arhitectul Chișinăului interbelic – Nicolae Mertz*. În: <https://savechisinau.wordpress.com/2016/04/27/arhitectul-chisinaului-interbelic-nicolae-mertz/>. [vizitat la: 4.05. 2020].
27. Бубис, И. *Зодчие Бернардацци*. Кишинев, Luisville, 1997.
28. ANRM, F. 1404, inv. 1, d. 1221.
29. *Cujbă Gheorghe. Fișă arhitect / Un secol de arhitectură românească*. În: <http://www.e-architecture.ro/fisa.php?id=741>. [vizitat la: 18.09. 2020].
30. *Gheorghe Cupcea. Fișă arhitect / Un secol de arhitectură românească*. În: <http://www.e-architecture.ro/fisa.php?id=742>. [vizitat la: 18.09. 2020].
31. *Nicolae Țăganco. Fișă arhitect / Un secol de arhitectură românească*. În: <http://www.e-architecture.ro/fisa.php?id=757>. [vizitat la: 18.09. 2020].
32. Acești doi arhitecți figurează, alături de N. Mertz, Gh. Cupcea și Gh. Cujbă în lista arhitecților inclusă în Anuarul orașului Chișinău din 1940, păstrat în Arhiva Națională a Republicii Moldova. Copia Anuarului ne-a fost pusă la dispoziție de doamna Alla Ceastina.
33. Acest arhitect figurează ca membru al Comisiei pentru construcții și planuri în Catalogul Expoziției generale și al Târgului de mostre din Chișinău, organizate în anul 1925. Copia Catalogului păstrat în Arhiva Națională a Republicii Moldova ne-a fost pusă la dispoziție de doamna Alla Ceastina.

34. Nesterov, T. *Arhitectura perioadei interbelice din Chișinău în căutarea identității artistice*. În: Materialele Conferinței Internaționale „Identitățile Chișinăului”, Ed. a III-a, 1-2 octombrie 2015, Chișinău.

35. Nesterov, T. *Arhitectura perioadei interbelice din Chișinău în căutarea identității artistice*. În: Materialele Conferinței Internaționale „Identitățile Chișinăului”, Ed. a III-a, 1-2 octombrie 2015, Chișinău.

Arhitectura Chișinăului interbelic

Rezumat. În perioada interbelică Chișinăul este al doilea oraș românesc după mărime și importanță. Autoritățile municipale realizează o serie de lucrări edilitare și de amenajare urbană, modernizarea tehnică fiind extinsă asupra rețelei de transport și a comunicațiilor. Se elaborează documentația urbanistică.

La acea vreme au fost proiectate mai multe clădiri de o arhitectură remarcabilă, unele nefiind terminate integral din cauza crizei economice mondiale din anii '30 ai secolului al XX-lea (Palatul Culturii Unirii, actualul Teatru Național „Mihai Eminescu”; Teatrul Național, actualul cinematograful „Patria”; Clubul ofițerilor, actuala „Mobiasbanca”). Printre edificiile noi apărute la Chișinău se numără școala-internat pentru copiii feroviarilor, clădirea de lângă complexul Mitropoliei, cazinoul ș.a. În oraș sunt construite mai multe vile urbane și case de raport ale oamenilor înstăriți. Elementele arhitecturii moderniste pot fi combinate cu cele de proveniență neoclasică, cu cele de orientare „neoromânească” sau cu detalii din repertoriul Art Nouveau. La imaginea Chișinăului interbelic au contribuit arhitecții Nicolae Mertz, Gheorghe Cujbă, Gheorghe Cupcea, Nicolae Țăganco, Eugen Bernardazzi, Ecaterina Ocușco-Alhazova, V. Ulinici, Rudi ș.a.

Cuvinte-cheie: Chișinău, perioada interbelică, arhitectura Chișinăului interbelic, stilul „neoromânesc”, modernismul românesc, Art Nouveau, Nicolae Mertz, Gheorghe Cujbă, Gheorghe Cupcea, Nicolae Țăganco, Eugen Bernardazzi.

The architecture of interwar Chișinău

Summary. In the interwar period Chișinău was the second Romanian city in size and importance. The municipal authorities carried out some series of urban development works, technical modernization extended to the transport structure and communications. The urban planning documentation was elaborated.

At that time, several buildings of remarkable architecture were designed, some of which were not fully completed due to the world economic crisis of the 1930s (the Palace of Culture of the Union, today's National Theater “Mihai Eminescu”; the National Theater, today's cinema “Patria”; the Officers' Club, today's “Mobiasbanca”). Among the new buildings that appeared in Chișinău were the boarding school for the children of the railway workers, the building near the Metropolitan complex, the casino, etc. There were built several personal villas and wealthy houses in the city. The elements of modernist architecture could be combined with those of neoclassical architecture, with those of “neo-Romanian” architecture or with details from the Art Nouveau repertoire. The architects Nicolae Mertz, Gheorghe Cujbă, Gheorghe Cupcea, Nicolae Țăganco, Eugen Bernardazzi, Ecaterina Ocușco-Alhazova, V. Ulinici, Rudi and others contributed to the image of interwar Chișinău.

Keywords: Chișinău, the interwar period, the architecture of the interwar Chișinău, the “neo-Romanian” style, the Romanian modernism, Art Nouveau, Nicolae Mertz, Gheorghe Cujbă, Gheorghe Cupcea, Nicolae Țăganco, Eugen Bernardazzi.

Doctor în studiul artelor, cercetător științific coordonator, Universitatea de Stat din Moldova. Domenii de interes științific: arhitectură, istorie. Cărți publicate: *Архитекторы Бессарабии (первая половина XIX века)*, Chișinău: Garomont Studio, 2018.

Alla CHASTINA

FROM THE HISTORY OF THE ENGLISH CLUB IN CHIȘINĂU

The modern word “Club” sounds in English as “Club”, German as “Klub”, French as “Cercle” and Russian in the 19th century as a “club”. It is known that “Great Britain is the country where a special kind of society, the so-called clubs, first appeared. Initially, the Saxon word “clubbe” meant “stick”, then “clubbing” or “share, which is allocated to each member of a partnership, meeting, and finally, the meeting itself, as well as a building for public meetings” [1, p. 424]. As a rule, members of one social class gathered to communicate with different goals, “starting from pleasures and ending with political, scientific, artistic, literary aspirations” [1, p. 424].

In England, one of the first such clubs was visited by the famous William Shakespeare. In the USA, such clubs were mainly of a political nature, which operated during presidential companies and ended after the election. In France, “Circle” initially gathered princesses and duchesses, later similar circles or clubs were used for conversations between men and women. There were also Catholic

clubs for artisans organized by French clerics, as well as military clubs or clubs for officers. In Germany, clubs were mostly political, often banned, and, like throughout Europe, did not last long. In Austria, such institutions were called parliamentary groups.

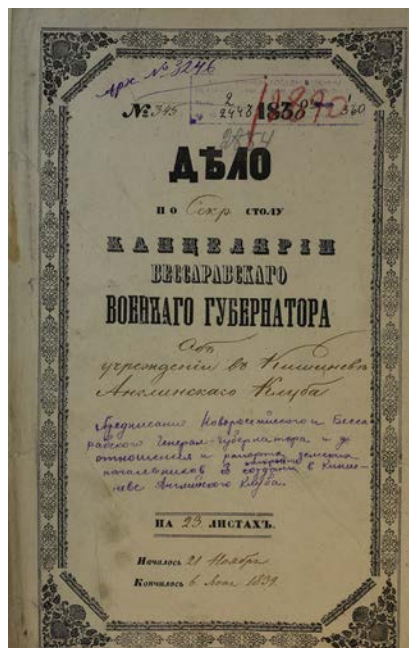
In Russia, officially, clubs were called meetings, the main purpose of which was to “give members the opportunity to have a good time” [1, p. 426]. For this, various games were organized, masquerade balls, dances, musical evenings and dramatic performances. And they also organized readings of newspapers and magazines, which were written out especially for these events. Sometimes charity evenings were held. The very first such club was opened in St. Petersburg at the initiative of foreigners. During the reign of the Russian Empress Catherine II, starting in 1762, mainly the British came to St. Petersburg on issues related to trade. In 1770, “the manufacturer Francis Gardner, invited his associates to establish a club. Thus, the oldest and most fashionable of the Russian clubs was created – the

St. Petersburg English meeting or club” [1, p. 426]. The founders chose the motto: “Concordia et Laetitia”, which means “consent and pleasure” in Latin. By the end of 1771, the number of members of the English club had reached 250, and over the next 10 years there were even more people wishing to join the club. They even had to set the highest rate as 300 people for entry to the club.

Since 1780, English clubs have become popular among the Russian nobility. And then the fashion for visiting such clubs continued to grow. “Being a member of an English club meant having a secular position”. [1, p. 426]. Among the members of the St. Petersburg Club were such creative celebrities as A. S. Pushkin, I. A. Krylov, V. A. Zhukovsky and many others. Also an honorary member of such an English club in 1813 was Commander M. I. Kutuzov and other representatives of the highest nobility.

In Moscow, the English club also appeared under the reign of Catherine II, but at first did not last long, being a temporary institution of the nobility. “Under Alexander I, the English club was restored in 1802, and by the end of that year the number of its members had increased to 600 people” [1, p. 426]. At the same time, a noble or noble Russian assembly arose in Moscow. It is known that A. S. Pushkin was also “in the ward of the English club, P. Ya. Chaadaev; Emperor Nicholas I sometimes asked what they say about this or that government measure in the Moscow English club” [1, p. 427].

Similar English clubs began to be created in many Russian provincial and district cities. At the beginning of October 1838 in Chişinău, such a society also appeared, known as the

Archival documents about the foundation of the English club in Chişinău in 1838-1839.

English Club. “Among some of the most respectable persons that make up this society, people of different ranks and status, such as nobles, citizens, military and civil officials, even artists, are participating” [2, p. 4]. This is documented in the archives “On the Establishment of an English Club in Kishinev”.

The title of archival documents, connected with the creation of English club in Chişinău [2].

On June 6, 1839, the Bessarabian branch of the Chancellery of the Novorossiysk and Bessarabian Governor General sent a request to His Excellency Pavel Feodorov and requested “to inform one of the Charter of the English Club in Chişinău for introduction to the affairs of the Chancellery of the Governor General, adding that the existence of this club was approved by the manager Ministry of the Interior” [2, p. 9-9 inv.]. This decision was based on earlier government legalization of April 11, 1831, when the local authorities were not allowed to independently approve

the rules for the creation of any society or institution. That is why, for the opening of the English Club in Chişinău, a special order of the Ministry of Internal Affairs was necessary.

According to the charter, the English club in Kishinev was established with the aim of “composing a society in which it would be pleasant to spend time engaging in conversation, reading newspapers or permitted games” [2, p. 16]. But it was not so easy to join the club. In addition to a certain status, it was necessary to receive the recommendation of a member of this meeting, who with his signature in a special registration book was to confirm his guarantee. The final decision as to whether or not a candidate is a member of an English club was made during a vote with the mandatory participation of at least one third of all holders of an honorary club membership and all directors. One of them was in charge of the cash register and resolved economic issues, the other two were his assistants. It was one of these club managers who presented the ball to each voter and announced the name of the candidate and his guarantor, while not allowing anything that could affect the benefit or the detriment of the new applicant. Then they brought a box with two compartments. Those who voted in favor of the candidate put balls in the white compartment; balls of those who voted against the new applicant fell into the other section. A candidate was considered elected if more than two-thirds of the club voted for him, and the balls were counted in the presence of one of the directors and all members of the club. “Any business which cannot be resolved otherwise than by ballot should be proposed to the club by directors in writing in Russian and Moldavian languages” [2, p. 17],

was one of the important rules of the English Club in Chişinău was written into the charter.

If one of the members wanted to bring a visitor with him, then he had to write down his name in the so-called “Deliberate book” and verify this with his signature. Moreover, no more than four visitors were allowed daily.

Club members and guests were educated people, “because everyone knows that in the whole society the first rule is to observe all public decencies” [2, p. 17]. Obscene, rude acts, offensive remarks in relation to religions, and rash reasoning against other members of the club were strictly prohibited. Violators were threatened with either reprimand or expulsion, in the opinion of the majority and with notification of this in the government. “To please reading” [2, p. 17], the club’s management wrote out various Russian and foreign newspapers and magazines of their choice of directors. And if someone wanted to offer a periodical of their choice, he had to provide a requirement signed by no less than 20 members. In this case, “directors must respect it” [2, p. 17]. But not one of the members of the club had the right to take newspapers and magazines to their homes earlier than two weeks after receiving new issues. Violators of this rule were charged a fine of “the entire annual price of a prematurely taken magazine or newspaper” [2, p. 17].

“In the reading room, members were not allowed to play any games, speak loudly, or read aloud. The club had billiards, which were paid for by games from parties. The same people were not allowed to play more than three games. And lists of people who wanted to play were posted in advance, and, of course, the people indicated in them got an advan-

tage in the game. Gambling card games were strictly prohibited. But they were allowed to play non-gambling games, as well as checkers, chess, lotto etc.

The English club in Chişinău was open daily, especially on those days when dancing evenings and masquerade balls were held. On those days, the club worked from 9 a.m. until midnight, and at half past twelve, the bell ringed the time. Anyone overstaying the time had to pay a fine starting from 1 ruble, and this amount doubled for every overdue hour.

In the club one could get “pipes, tea, coffee, chocolate, cups and portions, grog, lemonade, ice cream, liquors, different sorts of wines, glasses and bottles, snacks, lunch and dinner” [2, p. 17]. But pipes were allowed for smoking only in specially designated rooms. It was not allowed to enter the club premises in a hood, fur coat, with a head covered, or with a stick or a sword. All these objects and things were left at the entrance, under the gaze of the doorman.

Debts on the game were paid to the club immediately; otherwise lenders were forced to report this to the directors within five days. Those who did not comply with this rule lost the right to complain to management. If after seven days the debt remained unpaid, the director required confirmation in writing or verbally, and after three days, usually the debtors were expelled from the club, and their names appeared on a shameful black board until the debt was fully paid.

From the report on the secret table of the Office of the Bessarabian Military Governor dated November 21, 1838, we learn about the first director of the English club in Chişinău – Mr. Khotyev, as well as about the regional

criminal solicitor who complained to the governor general that he was not accepted into the club without a ballot. He believed, “that it is not indecent for a Russian nobleman and provincial official to run for the ballot of merchants, artists etc.” [2, p. 17], and such rules insulted and degraded the rights of a free citizen. But at the same time everyone knew that no one was allowed to change the conditions in the charter of the English Club, and therefore, without a ballot and recommendations they were not accepted as members of this institution. “Taking into account that Kishinev stands along with other provincial cities of a well-organized Russian state ... the club’s goal was to recognize as necessary ... to support pre-existing meetings in which dancing and playing cards were the only thing ... but to deliver to those wishing to participate in the public circle ... in conversation and reading at the choice of each literary, commercial and other public publications” [2, p. 6-6 inv.].

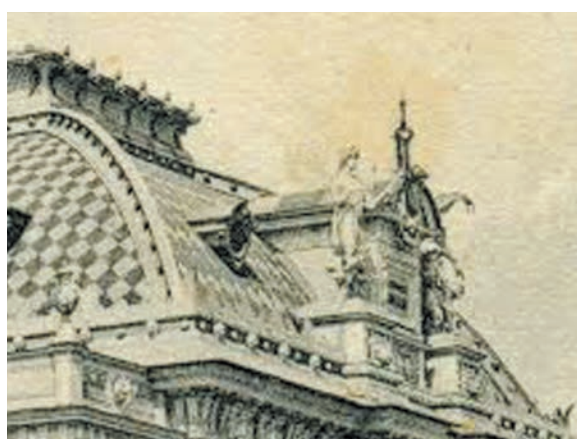
On May 12, 1839, the Ministry of the Interior sent a letter to the Novorossiysk and Bessarabian Governor General about the continuation of the English club in Chişinău, but with the request that the Chişinău police keep secret surveillance, “so that there will not be any disturbances in the aforementioned club” [2, p. 13]. According to later documents, the English club was located in Kishinev, in a public house, and, after a while, the building needed to be repaired. The National Archive of the Republic of Moldova keeps some documents on the reparation of the building of the English Club from 1846–1850 [3]. The documents of this case confirm that the club continued to work. Moreover, in correspondence with the Kishinev City Council, such a name appears

The bulding of Noble Assembly in Chișinău. Arhitect H. Lonsky.

as “clob”. In August 1846, the City Architect Luka Zaushkevich was commissioned to draw up an estimate “for the correction of the town house occupied by the English Klob” [3, p. 6], which was supposed to spend 27 rubles and 35 kopecks in silver. It was about building a new floor in this building. In 1848, the club’s directorate, continuing the protracted repair, “so as not to suspend club meetings, found herself compelled to hire carpenters, buy beams and proceed” [3, p. 98 inv.] to remodel the floor. And in 1849 it was already “necessary to paint the roof on it, fix it with plaster, exterior walls and other spoilage, which, according to the calculation of architect Zaushkevich, required 192 rubles 48 kopecks by silver” [3, p. 90]. In the act of August 9, 1849, after the inspection of the building, it was noted that: “1) the roof painting has completely deteriorated from time to time and therefore it is necessary to repaint it again with oil paint; 2) fix the gutters and drain-pipes” [3, p. 91]; 3) make a frame and a door in the cellar instead of those that have become unusable; 4) in places to fix the plaster of the

walls and whitewash the entire building twice with lime outside. All these recommendations were signed by the city architect Luke Zaushkevich, who was responsible for the repair of this house rented by the Chișinău English Club.

A part of the Noble Assembly’s building.

The building of Noble Assembly in Chișinău [5].

Other archival documents tell about the construction of the English city club in the Chișinău Alexander Garden in 1888–1889. So, the Austrian citizen architect Heinrich Lonsky drafted and estimated the building of the Noble Assembly.

The part of a building of Noble Assembly in Chişinău [5].

It was at the site of the building of the English Club that was burnt down by the fire and a new structure was to appear on the street. Alexandrovskaya. And, as the former governor of Bessarabia, Prince Sergey Dmitrievich Urusov wrote in his book, “the general character of Chişinău society was most clearly reflected in the life of the first local club as the Noble Assembly” [4], which was always filled with regulars and card game lovers.

Bibliographical references:

1. Брокгауз, Ф. А.; Эфрон, И. А. Энциклопедический словарь. С.-Петербург: Семеновская Типо-литография, 1890, Т. 15.
2. NARM, F. 2, inv.1, d. 2890.
3. NARM, F. 75, inv.1, d. 1967.
4. Урусов, С. Д. «Записки губернатора». Текст приводится по оригинальной книге издательства В. М. Саблина, М., 1907.
5. История Кишинёва: Благородное Собрание. <http://locals.md/2014/istoriya-kishinyova-blagorodnoe-sobranie/> (visited 07.10.2020).

From the history of English club in Chişinău

Abstract. This theme is connected with the creation of the Chişinău English Club in 1838–1839. It was a society, consisting of the most respectable persons: nobles, military, civilian officials, artists and other citizens. The club’s building was located in the City Garden. According to the adopted charter of this club, the main goal of its creation was to spend time with benefit: reading newspapers and magazines, organizing interesting conversations or playing various permissible games. It was strictly forbidden to play gambling and card games in the club. The Chişinău English Club was open every day, especially on the days when the dancing evenings and masquerade balls were held there. But the activity of this organization was always followed by the city police. Later, the English Club occupied the building of the Noble Assembly. The National Archives of the Republic of Moldova contains informative documents, confirming the establishment and activities of the English Club in Chişinău in the 19th century.

Key-words: Chişinău English Club, construction, charter, rules, games, building.

Din istoria Clubului englez din Chişinău

Rezumat. Acest studiu relatează despre înfiinţarea Clubului englez de la Chişinău în 1838–1839. Acesta era o societate formată din cele mai respectabile persoane ale nobilimii, militari, oficiali civili, artişti şi alţi cetăţeni. Clădirea clubului era situată în Grădina Orăşănească. Conform statutului adoptat al acestui club, scopul principal al creării sale era de a petrece timpul cu beneficii, citind ziare şi reviste, organizând conversaţii interesante sau jucând diverse jocuri permise. În club erau interzise jocurile de noroc şi cărţile de joc. Clubul englez de la Chişinău era deschis în fiecare zi, mai ales în zilele în care se ţineau seri de dans şi baluri de mascaradă. Dar activităţile acestei organizaţii au fost întotdeauna monitorizate de poliţia oraşului. Mai târziu, Clubul englez a ocupat clădirea Adunării Nobile. Arhiva Naţională a Republicii Moldova conţine documente substanţiale care confirmă înfiinţarea şi activitatea Clubului englez din Chişinău în secolul al XIX-lea.

Cuvinte-cheie: Clubul englez din Chişinău, construcţie, statut, reguli, jocuri, clădire.

Doctor în filologie, conferențiar cercetător, Universitatea de Stat din Moldova. Domenii de preocupare: istorie literatură, teoria literaturii, hyperliteratură, folcloristică, studii culturale. Cărți publicate: *(Auto) ironia și (auto) parodia în „Levantul” de Mircea Cărtărescu*, Chișinău, 2014; *Opera literară în postmodernitate*, Chișinău, 2015.

Ludmila ȘIMANSCHI

SENSUL POLIFONIC AL SPAȚIUL URBAN CHIȘINĂUIAN ÎN CREAȚIA LUI SERGIU MATEI NICA

Scriitorul Sergiu Matei Nica (1917–1973), considerat unul dintre cei mai reprezentativi poeți și publiciști basarabeni, configurează în textele sale un spațiu urban chișinăuian stratificat, mobil, dintr-un continuum eterogen de experiențe, rememorate prin confruntare cu traume istorico-sociale sau politice majore. Radiografia ficțională emoționantă a orașului Chișinău converge spre crearea unor produse nostalgice ale mnemonicii multiplelor experiențe și înțelegerea spațiului urban ca spațiu trăit care modelează imaginile colective.

Multilocalizarea prin analogie cu multivocalitatea exprimă în textele lui Sergiu Matei Nica relația reflexivă cu orașul, experimentarea diferită în funcție de schimbarea identității locului și realitatea complexă istorică: orașul interbelic al amintirilor din tinerețe, al rememorării vieții boemice din toate sectoare capitalei, al tragediei din 28 iunie 1941, *orașul păzit de supraoameni* din poezia publicată în

volum, periodice și inedită, dar și orașul experienței seminariste, orașul năruit, trecut prin pârjol, al amărăciunii ireparabilului, cu o puternică urmă de înstrăinare la revenire, și orașul sovietizat cu suflet schimbat grav din proza scurtă, orașul din vise pline de dor ale osânditului la muncă silnică la Canalul Dunăre-Marea Neagră, al transfugului care trăiește o altă existență interioară din file de jurnal inedit.

În textul poetic *Orașul amintirilor* din volumul *Furtuni pe Nistru* (1943), orașul Chișinău este tropologic reificat din memoria refugiatului, reconstituind liric capitala basarabeană, loc unde efluviile tinerești s-au manifestat din plin: „Arțarii cu frunze galbene ca portocala/ Bat pasul liniștei pe sub portaluri tari ca scala;/ Străzi lungi cu capete-nfipte în grâne...” [1, p 36]. Prezentul plimbării prin spațiul urban într-un cadru nocturn autumnal: „Cristalul lunii fierbe pe cvartaluri în fărâmi”, extins apoi la cel diurn „Oraș bătrân, cu mucegai ascuns și

cu sfârlează,/ Stă într-un cot să prindă soarele în palme la amiază” [1, p. 38], este contrapus temporal nostalgiei, care transpare treptat, devenind în final dominantă textuală și deconspirând finalitatea exprimării durerii îndepărtării de spațiul feeric al tinereții: „Eu, te-am iubit cu lacrimi, Chișinău,/ Pentru viața ta fără istorie [...] Pentru tinerețea mea topită în parc,/ Pentru omenia ta cu vorbă lată, ca niște curcubeie fără arc./ Cine-ți mai desfundă astăzi pânza liniștei?/ Cine-ți smulge lămâița pajiștei?” [1, p. 38]. Parcul chișinăuian este spațiul unde se mai păstrează reminiscența primei iubiri: „Pasul ni l-a sorbit parcul chișinăuian/ Și vorba îi era scumpă ca o încruntare de țarină./ Am încălzit-o în buzunare o jumătate de an./ Pentru ochii ei de sfântă bizantină./ De tăcerea noastră s-a supărat orașul” (Iubire) [2, p. 14]. Realitățile istorice ale Chișinăului interbelic sunt idilic contextualizate în autoficționalizarea propriului destin: toamnele prevestite de lăutari prin parcuri, asfaltul bătut de codreni veniți în oraș la târg, cafenelele – *cuiburi cu pensionari*.

Dar nostalgia obține la Nica nu doar dimensiune temporală, ci și spațială, ea nu rămâne a fi regresivă și iluzorie, ci se transformă în memorie personală productivă, mobilă, și gravitează în jurul spațiului foarte cunoscut, explorând la început identitatea pe scară personală, că să atingă și nivelul reflexiv colectiv, recondiționând ficțiunile dezactivante. Deci spațiul urban chișinăuian devine „terenul amintirii contra timpului” [3, p. 8], își pierde din statutul de loc nostalgic, rememorat cu durere, inautentic și este integrat în experiența trăită creativ, fără sentimentalism exacerb.

În textul *Salcâmii sorb...* orașul adormit este și mai tare plasat în afara istoriei, intrat în

faza inactivității totale, chiar a osteneții: „În palma orașului meu obosit/ De viață sfioasă ca o cățuie” [4, p. 116] și este anulată orice temporalitate: „Stă timpul ucis – cu zborul sfârșit”. Sunt rememorate locații concrete surprinse într-o dioramă largă, care intră în armonia liniștii totale: *firul cvartalelor ascunse-n văi*, „*Alexandru cel Bun*” cu *mahalaua la sân*, *căușul de must*: *Buicanii*, *Grădina Soporului*, dar și în registrul melancoliei apăsătoare: regăsirea spațiului securizant obține contururi aspre, Chișinăul devenind „Oraș, cu cele mai triste amurguri!” și chiar regresează spre morbiditate: „Viorile sufletului par ume-de punți/ Spre piscul tăcerii bolnave./ Surâsul orașului e-nchis în clavir” [4, p. 116].

În creația lui Sergiu Matei Nica se relevă un caz interesant de *tropofilie* [5] *imaginară* cu intenția de a prezenta sistematic relația între spațiu, identitate și mobilitate: dorul dureros al rupturii nu este lăsat să se dezvolte în registrul monoton al tânguiri, ci este dinamic purtat prin multiple locuri, sugerând „pluralitatea, diversitatea și transformarea în relația persoană-loc” [5, p. 131]. În poezia *Zurgălăii* din seria *Versuri natale*, reveria unei evadări zgomotoase a cuplului din Chișinăul mic, hibernal este circumscrisă unei intenții scripturale care remodelează *nebunia basarabeană*, percepută la nivel senzitiv: „Ce vi-s umezi ochii? De răceală, Chișinău trezit, izbit de o scală!” [6, p. 25].

În poezia *Chișinău* mișcarea haotică prin orașul nocturn revelă senzitiv un univers decadent, al durerii totale: „Sună viori noaptea prin acoperișuri/ Și mirosul urii ce ne-a pândit îl simțim./ Bârnelor împung ale beznei desigur” [7, p. 2], durerea este infiltrată în „piatra ce-o calcă talpa grăbită” [7, p. 2], cărămidile,

asfaltul „sărutat de călcâiul celor din sat” [7, p. 2] și produce răni-amintiri ale spațiului care a fost pierdut inevitabil, elocvent fiind plânsul de fluier al țăranilor care au venit „cu moșia-n brațe în oraș” [7, p. 2].

În textul *Ruini* lumina selenară reanimează trecutul tânăr al Chișinăului, care acum este distrus, devastat. Cadrul conotativ al dezastrului este inoculat prin variate nuanțe: vitrine defuncte, dragoste sfărâmată, suflet ucis. Această resuscitare a spiritului de altă data al orașului are sens vindicativ, care comunică o nemulțumire devastatoare: „Ruinele într-o noapte s-au trezit/ Braț la braț cu luna și melancolia,/ Tremurând spasmodic în mânia/ Orașului acesta năruit” [8, p. 2].

În *Jurnalul* pe care l-a ținut în perioada 1968-1973, după grele încercări, ani de reclusiune, când „din scriitor cu temperament receptiv m-am transformat în spărgător de piatră și descărcător de pământ la Canalul Dunăre – Marea Neagră” [9], învingând temerile, mai ales cea de a fi etichetat orice manuscris drept manifest subversiv, și „neputința de a publica și lipsa de obligație în această direcție m-au ținut multă vreme pe loc” [9], mărturisește greutatea reluării îndeletnicirii întrerupte a scrisului după mai mult de douăzeci de ani. În consemnarea de la 16.11.1968 cu titlu *Sursa natală* relevă energiile care i-au susținut individualitatea scrisului, după ce mult timp degetele bătătorite de munca silnică n-au avut putere să apese cuvântul cel mai potrivit și mai deplin: „Ce ar însemna pentru mine dacă m-aș lăsa de sursele literare ale provinciei mele natale și m-aș înhăita în zvârcoleala stearpă și zgomotoasă a marii majorități a literaților contemporani?” [9]. În textele poetice inedite,

care se regăsesc în manuscrisele de la Arhiva Institutului „A. Philippide” din Iași, scrise la 1970-1971, vom descoperi anume acest filon basarabean amplu reluat, care completează seria *Versuri natale* publicată la revista *Viața Basarabiei* în 1941, axat pe radiografierea consistentă a vieții urbane chișinăuiene.

În textul liric 1935 reperele spațiale chișinăiene sunt foarte riguros specificate, descriptivul funcționează ca un generator de atmosferă, prin care se simte respirația și pulsul specific al orașului interbelic. Putem spune că prin acest discurs poetic se încearcă înfiriparea unei sociologii urbane poetice, prin considerarea citadinismului: „nu doar ca spațiu, decor și ambient, ci și ca un spațiu autonom, cu o respirație specifică, generând nu doar o geografie literară, ci mai degrabă o matrice generativă” [10, p. 52]. Orașul e prezent din plin imagistic, ca geografie vizuală panoramică, conturând civilizația urbană modernă a societății românești: „Bulevardul pare Greenwich Avenue din New-York!/ Cafenele, biserici și castani din loc în loc./ Între Universității și Broșteanu,/ Merg în rând boierul și golanul,/ Trece pe aici Gore cel cu pivnițe de „Chianti”/ Alături de Sașa, geambașul cu trei amante./ Se leagănă-n colț Dolenga, un fel de Madame Pompadour/ Lângă ea-i Grușa cu trei roșiori împrejur./ Într-o birje cu cai albi împărătești, Glikman, negustorul,/ Se zice că-și toarnă din aur până și zăvorul” [11]. În viziunea lirică domină ludicul și distanțarea ironică, umanitatea acestei civilizații urbane e urcată pe o imensă scenă, pe care poetul se joacă, propunând personaje pe care le mișcă sub un ochi nonșalant. Învălmășeală serială de personaje urbane, stridente în ostentația lor, divulgă miza textuală

de a prezenta umanitatea ce locuiește Chișinăul, și doar prin ea să transmită pulsul și respirația deosebită ale acelor vremuri pierdute: „La Covalschi se bea traminer cu pahare rotunde,/ În vreme ce muzica din parc pornește să ne inunde,/ Se cântă Monteverdi și Pallestrina,/ Ca pe vremea împărătesei Ecaterina./ La cinematograful „Orpheum” joacă Sonny Boy,/ Pe sub ziduri aleargă niște țărani stropiți cu noroi./ La „Zamfirescu” chiar sub mitropolie, printre flori, / Primarul, prefectul și câțiva lingușitori,/ Își scot manșetele și-și expun fința,/ Își savurează cafeaua și-și oferă elocința” [11]. Spațiul capitalei basarabene se transfigurează scenic, devenind un *theatrum mundi* din care ies și pe care intră actori, reușind să se individualizeze, cu un profil identitar monden bine reliefat în universul citadin de la 1935: „În librăria lui Mecu lângă Vasile Militaru,/ Stă atârând ultimul roman al lui Nicolae Spătaru./ Seara apar poezii Costeneo, Istru, Meniuc și Luțcan/ Înflorați de Apollinaire și Chateaubriand./ O salută pe eleva Magda Isanos,/ Despre care se spune că scrie frumos./ Apoi vine și Nencev, flămând și deștept,/ Țsta plânge când scrie, cu Esenin pe piept./ La hotelul „Londra” a descins dintr-un turism,/ Nicolae Iorga, ca să conferențeze despre patriotism./ E anunțat Teodoreanu, despre Medeleni, cireși și cocori./ I se pregătesc pateuri și două ghirlande cu flori./ Dinspre bustul lui Pușkin vine Halippa, cu figura jovială/ E un fel de Mecena, în toga neagră, medievală. [...] Trece mitropolitul Gurie, cu toți protopopii în frunte,/ În spate Ursache și Cristea, un bas și un tenor cu liturghie/ Așa cum nu se mai află în toată ortodoxia” [11]. În *Notă pentru o biografie literară III*, din 20. 04. 73, scriitorul își autodefiniea original stilul:

„Stilul lingav și concesiv nu mă atrage. Eu sunt legat de stilul dinamic, frenetic și deschis ca o peninsulă în soare” [9]. Anume această mobilitate și vivacitate este debordantă în țesătura lirică care surprinde spațiul chișinăuian cotidian, rememorat în mișcare, promenadă, cu toate realitățile vieții mondene: la Covalschi, la cinematograful „Orpheum”, la „Zamfirescu” chiar sub mitropolie, pe strada Carol, în librăria lui Mecu lângă Vasile Militaru, la hotelul „Londra”, dinspre bustul lui Pușkin, la Mala Malina, la „Picadilly”, jos, la Râșcani. Textul *Boema* se concentrează să modeleze modul de viață a „O sută de poeți fierb neastâmpărul lumii, gălăgioși,/ Nebuni, apolinici, flămânzi și frumoși” [12], care își manifestă exuberant elanul vital în orașul nocturn: „Chiuie noaptea pe Mazarachi, de se trezesc pensionarii” [12].

Continuă seria spațiilor chișinăuene reflectate inedit și cele 3 texte care au intenția să descopere diferența modului de viață în cartiere variate: *Cronică* – La umbra Visternicenilor; *Buicani*; *Mala Malina*. În *Cronică* este topografiată poetic zona care cuprinde casele în *curți de lene* și dughenele în care se ceartă florăresele găgăuze, piața lui Folka, unde „tăietorii de lemne și birjarii/ Se izbesc cu vorbele și-și numără fiecare biștarii” [11], ceainăria lui Șerbu, iatacul lui Cupcea. În textul *Buicani* Sergiu Matei Nica respectă principiul estetic al autenticității de care se conducea: „Îmi place să scriu cu fraze încărcate de sensuri, să supun metafora gradării argumentelor și să iau omul așa cum e, să nu-l zugrăvesc în culori inexistente și să-i atribui gânduri și mișcări ce aparțin altui regim și altei galaxii” [9]. Lumea suspendată „între icoana aurită și beregata spintecată” este prezentată în atmosfera realistă a străzilor perife-

riale, a cazărmilor de călăreți cu vacarmul specific: „Fug păsările în viroage și câinii tremură cumplit,/ Când geana zorilor stârnește trompetele fără sfârșit” [11] și a „dacei” lui Karpușa Murgu, unde „toți bistrioții poposesc” [11].

Malaia Malina reface poetic veritabilul mod de viață de petrecere alcoolizată continua din acest sector: „Întârziații serii se caută-n ferestre/ Răpuși de basamacul cu mlădieri campestre” [11], bairamul nopții și dezmățul total. În *Jurnal* vom găsi un medalion care întregeste acest tablou sociologic poetizat, remarcând o locație renumită – ceainăria lui Ipatiev, din colțul străzii Vâjâda: „Era o periferie celebră a Chișinăului. Nu știu cum s-o fi numit acum, după 25 de ani de reînnoită ocupație rusească, dar între 1930 și 1940 Mala Malina furniza elementele cele mai decavate ale societății, alături de unele inteligențe excepționale. Locuitorii ei erau pe atunci sezonieri în bazarul din Piața Nemțească, geambași pe bariera Sculenilor, muncitori pe la manufactura de tutun din lunca Râșcanilor, chelneri și barmani pe la tractirurile de pe strada Schmidt sau Broșteanu, pensionari din silozurile de cereale și *boemi* pripășiți din înfundăturile Visternicenilor. Cei mai mulți erau hoholi, bulgari și găgăuzi, deși vorbeau intempestiv numai rușeste”. (*Malaia Malina* 5.11.1969) [9].

Poemul *Bâcul* se deschide cu intonații imnace ale reminiscențelor istorice ale râului: „El e corola frunții bătrânului oraș”, „Întâi a fost pârâul și apoi a fost orașul” [11], dar în continuare este urmărită aceeași viața obișnuită a locuitorilor urbei, urmând curgerea lină a apei gălbuie: „În sâmbăta de vară s-adună peonii triști pe pod/ Și cântă în rondeluri dururile ce-i rod/ Pe maluri ici și colo s-ascund

îndrăgostiții,/ Iar noaptea se botează inocențiștii și pocăiții” [11]. Este evocată revărsarea neașteptată a pârâului neînsemnat, ca un fel de revanșă pentru faptul că mereu este neobservat: „Tăcut și nebăgat în seamă, nevăzut și fără valuri,/ În primăvară asta el și-a ieșit din maluri,/ Șuvița adormită, secată pe taluze,/ În care scui-pau moșii semințele din buze,/ S-a prefăcut în mare-n jumătate de oraș/ Neprevăzut pârjol ca umilitul suflet băștinaș/ S-a ridicat pârâul până-n clopotniță” [11].

Invocarea vieții școlare este o temă reverberantă în creația lui Nica. În cazul textului poetic *Dadiani* este configurată viața tumultoasă a reprezentatelor cu spiritul rebel ale școlii de fete *Principesa Natalia Dadiani* din Chișinău, care întreprind o promenadă organizată în parc, venind din jos de strada Hara-lambie: „Fug tinerele fete spre parcu-aglomerat./ Sub streășina barocă, prin asparagus fraged,/ Mărunții pași în iarbă strivesc naivi gardenia/ Dorinți caniculare în pulberea dulceagă./ Prințesa Dadiani le strânge-n cabale și vedenii./ Cu uniformă-n romburi și mișcările cambrate,/ Elevele prințesei întârzie sub castani, emancipate” [11]. În nuvela *Nasturii albi sau seminariștii* se relatează despre participarea băieților de la Seminarul din Chișinău la serbarea organizată de Școala Eparhială de Fete: „Între Seminarul Teologic din Chișinău și Școala Eparhială de fete era o legătură veche, moștenită, ca ceva tradițional. Amândouă erau școli ale eparhiei, caracterizate prin educația profund creștină ce se-ntipărea în sufletele ucenicilor, amândouă erau școli curat ortodoxe, fără elemente străine, ce-ar fi putut diminua caracterul lor, amândouă se deosebeau de celelalte instituții ale orașului.

Băieții și fetele au știut cum să păstreze neștirbită această legătură în decursul timpului, de aceea nu e de mirare de ce pedagogul a spus că din nou sunt invitați seminariștii la serbare, iar Darlea, ca să-l convingă pe Probotă, argumentă că este ceva de neconceput ca un seminarist să nu meargă, în decursul Seminarului, măcar o singură dată la această școală” [13, p. 10]. *Plecarea seminariștilor* redă atmosfera vie a adolescenților zgomotoși, plini de zbucium neînfrânat și de caldă pasiune: „După ce ușa de la intrarea de paradă se trase în urmă lor, seminariștii o luară iute la picior ca să prindă tramvaiul la colțul străzii Regele Carol I. Când s-a oprit tramvaiul toți au început să se împingă într-un fel de exagerată iuțeală, deși în realitate nu era absolut nicio grabă, iar vagonul era aproape gol. Plin de tunici negre și de nasturi albi, tramvaiul gemea mereu sub ploaia râsetelor și a bunei dispoziții” [14, p. 3].

În *Notă pentru o autobiografie literară (III)*, din 20. 04. 73, Sergiu Matei Nica își autocontura formula narativă specifică, pe care și-a propus-o în opoziție cu direcțiile scriitoricești în vogă: „Narațiunea pastelizată și stările sufletești confuze nu mă ispitesc, ba chiar le detest, cu riscul de a părea unora modest în arsenalul analitic al eroilor unei literaturi. Îmi place să scriu cu fraze încărcate de sensuri, să supun metafora gradării argumentelor și să iau omul așa cum e, să nu-l zugrăvesc în culori inexistente și să-i atribui gânduri și mișcări ce aparțin altui regim și altei galaxii” [9]. În două nuvele *Zeița ruinelor* și *Familia Reveveală* sunt revelate momentele dramatice din perioada intrării Armatei Sovietice în Chișinău și sunt amplu prezentate mutațiile grave care intervin în societatea basarabeană din Chișinău.

În *Jurnal* se conțin însemnări ale dezastrelor provocate orașului de către ostașii ruși: „În august 1941, când sovieticii au evacuat Chișinăul, Timoșenco a fost acela care a pus în aplicare, prin geniștii săi, ordinul descreierat al gruzinului schizofrenic și a aruncat în aer toate edificiile și marile bulevarde, ca și când ar fi depus vreo rublă la construirea lor. A târât cu el mii de țărani și de tineri intelectuali, ca să-i înroleze în Armata Roșie, din care cei mai mulți au pierit prin taigaua și stepa rusească” [9].

În nuvela *Zeița ruinelor* transpar referințe autoficționalizate ale momentului revenirii scriitorului în 1941, în Chișinău, de pe front, unde a participat la campania de Răsărit, fiind rănit. *Jurnalul* consemnează acest fapt: „La 22 de ani am făcut opt luni de război în prima linie pe frontul din Basarabia și nordul Odessei, dormind în noroi, învelit cu o jumătate de snop de grâu de pe miriște și mâncând pâine de orz fermentat și evacuându-mă dintre gloanțe printr-o rană de mitralieră la genunchiul stâng” [9].

Personajul central Constantin Bănanu, revenit în Basarabia de pe front, trăiește drama schimbărilor tragice ale spațiului urban chișinăuan, durerea pe care o simte la vederea orașului ruinat de sovietici este amplificată de comparația cu somptuozitatea anterioară și imaginea clădirilor atât de dragi păstrate în memorie: „Venise în Chișinău după un an și jumătate de grele apăsări morale, de dor încrâncenat, de așteptări adânci ca niște liniști prevestitoare de furtuni, iar ruinele somptuoaselor clădiri îi strecuraseră în inimă amărăciunea ireparabilului. Nici în război, când era obosit, murdar și încordat și când flăcările mistuitoare apăreau la orizont, întrecându-se

cu amurgul, nu simțise junghiul părerii de rău pentru ce a fost ca acum, când trecea pe Alexandru cel Bun și cărămizile arse stau resfirate pe asfalt ca niște bucăți de carne însângerată” [15]. Dorința de a cutreiera tot orașul pârjolit e susținută de tendința de a reconstitui în memorie fiecare loc unde s-a simțit bine anterior, de a reface atmosfera pașnică a urbei anterioară retragerii armatei române: cu ropotul birjarilor și cerul fericit care *se îmbrățișa cu flora ogoarelor*. Revederea fostei iubiri Larisa Hatmanu, elevă a Liceului „Regina Maria”, căreia i-a purtat dorul în ani de refugiu complicat, nu este cu bucuria întreagă, fiind umbrită de „molozul răvășit și afumat al fostului Chișinău”. Dar ruinele orașului nu sunt doar ale clădirilor, ci și ale inimilor locuitorilor ei:

„–Ce zici de ruinile de aici? – și Larisa își duse degetul spre inimă. – Așa-i că-ți par schimbată?” [15]. Ea îi relatează tot ce i s-a întâmplat sub ocupația comisarilor, în timp ce se plimbă amândoi prin orașul distrus: „Se însera, așa cum se înserează la sfârșitul lui noiembrie, cu sulii blonde prin copaci răvășiți și cu stoluri de ciori pe frontoane dărâmate. Parcurseseră de trei ori strada Alexandru cel Bun de la Regele Carol până la Armeană, cu pași domoli, explicativi, întârziați și inconștienți aproape, pași ce se mișcă după direcția unei judecăți venite dinlăuntrul omului. La cea de-a treia oprire la colțul străzii Carol, Constantin vru s-o ia înainte pentru a o conduce acasă, știind că vechea și impunătoarea casă a marelui proprietar Diomid Hatmanu e încolo de strada Cuza Vodă” [15]. Constantin află că de acum nu mai există casa Larisei, a fost aruncată în aer, după ce inițial ea și cu tatăl ei au fost forțați să-i acorde trei camere ca

să-și instaleze biroul comisarului Timoșenco, care apoi a adus și vreo patru funcționari, ce au transportat toate bunurile din casă. Încercând să protesteze, au fost forțați să accepte sub amenințări, fiind sfătuiți: „Să fim cuminți, așa cum sunt de cuminți toți cetățenii statului sovietic” [15]. Când tatăl său s-a adresat la sediul poliției lor secrete de pe strada Berthelot, a fost declarat element primejdios statului comunist și deportat împreună cu mama. Cumplitele evenimente prin care a trecut fata nu pot fi înțelese rapid de Constantin, care le consideră schimbări prea fulgerătoare, dar Larisa, maturizată, îi explică calm cauza: „Ai să înțelegi când o să te gândești că ai revenit în orașul natal cu o puternică urmă de înstrăinare, pe care abia acum ți-o spulberi” [15]. Fugită din fața mai multor comisari avizi, s-a retras la niște prieteni de ai tatei între ruinele unei case mândre cândva: „Pe toate laturile se puteau vedea acum pereți stâncoși, știrbiți de explozii, ce au sprijinit cândva balcoane luminoase și camere cu preșuri bogate. Ruini dizgrațioase, hâde prin brâiele negre de fum ale flăcărilor ce le-au mistuit cu frontoane zdrelite ca niște danturi de papuaș australian și cu colțuri gata să se prăvălească în capul oricui la cea mai mică atingere, apăreau din toate ungherele” [15]. Vederea clădirii distruse îl uluiește adânc pe Constantin: „Era atâta spirit distructiv și atâta pustietate în somptuoasele ruini, încât părea că o mână drăcească a strâns în palmă casele acestea și numai ceea ce a țâșnit printre degete a rămas” [15]. El trăiește, amestecate, sentimentele de milă și admirație pentru modestia fetei fostului mare proprietar Diomid Hatmanu, umilința și disprețul pentru tot ce nu bănuise. Constantin o

salvează de la viața în ruine și o aduce în propria casă, făcându-i dreptate.

Nuvela *Familia Reveneală* conține atât istoria tragică a unei familii care nu reușește să fugă din Chișinăul ocupat de sovietici, cât și întreaga poveste a schimbării drastice a spațiului chișinăuian. Incipitul nuvelei surprinde atmosfera fastuoasă a nunții Eugeniei Moșneaga, fiică de preot, și a profesorului Pavel Reveneală, oficierea cununiei la catedrala orașului: „Se adunase lume în biserică, de se golise Bulevardul Alexandru cel Bun. [...] În fața catedralei așteptau vreo douăsprezece mașini pentru a transporta nuntașii la ospățul de la restaurantul *Londra*” [16].

Narațiunea continuă cu prezentarea spiritului casnic fericit: după nouă ani de la ziua nunții, familia Reveneală a fost întregită cu trei copii vioi și isteți, având o casă măreață: „sta mândră pe cea mai nouă stradă a orașului, strada Viilor, dintr-o parte cu toată întinderea orașului la picioare și din altă parte cu farfuria văii Dicescu” [16], profesorul izbutise să ajungă membru în toate societățile culturale.

Ziua căderii Basarabiei distruge toată atmosfera fericită și mulțumirea interioară a locuitorilor Chișinăului, care consumau liniștiți înghețată la cafeneaua „Picadilly”, cumpărau flori de la vânzătoarele din fața magazinului „Ruleta”. Știrea ultimatumului rusesc bulversează societatea: „Publicul din cafenea, în majoritate evrei, păstra un zâmbet sardonice pe obraz și o încrețitură pe frunte, talmăcitoare a unei așteptări sigure. Trecătorii de pe stradă, în schimb, se precipitau în căutarea unei explicații parcă și deși pentru toți vestea aceasta zbierată din fundul rărunchilor ai celor cinci sau șase vânzători de ziare nu era o surpriză,

realitatea ei și necredința certă într-o astfel de realitate constituia o surpriză dureroasă” [16]. Vestea cuprinde tot orașul, cei ce erau hotărâți să nu rămână sub invazia bolșevicilor se precipită să părăsească țara, „țărani sosind întâmplător sau după nevoi la oraș în ziua aceasta blestemată se opreau la colțuri de străzi și cu simțul lor practic înregistrau tulburarea ce se produsese” [16]. Schimbarea bruscă a stării de bine era resimțită de toți: „Dar sufletul orașului, pentru cine avea timpul material și actual băgător de seamă a-l cunoaște, se schimbase grozav” [16].

Profesorul Reveneală simțea că nu poate rămâne sub ocupația bolșevică, deoarece se exprimase în public contra regimului de peste Nistru, scrisese contra lui și apoi nu l-ar putea îndura, ca pe o atmosferă pe care o știa de mai înainte infectată: „Ce se petrecea în orașul acesta? În liniștea aparentă a evreilor de prin restaurante și cafenele, în privirile pline de o intimă și binecamuflată victorie ale precupețelor și oamenilor fără căpătâi, profesorul Reveneală recunoștea apropierea unui duh năprasnic. Deși același la suprafață, orașul în adânc se schimbase grav” [16]. Nu reuși să plece și descoperă uimit trădarea și pericolul morții: „La unele balcoane apăruseră drapelele roșii și pe alocurea se postase mulțimea jidovească în așteptarea trupelor sovietice” [16]. A fost nevoit să îndure și să asiste la întregul spectacol al instalării autorităților sovietice în oraș și la intrarea trupelor în capitala Basarabiei, văzuse „primirea triumfală pe care o făcuseră evreii tanchiștilor bolșevici, îl aiurise vuietul avioanelor răspândite în stoluri alinate pe deasupra orașului, rămăsese năucit de ardoarea cu care evreicele sărutau obrazul

soldaților roșii și se simți ars de privirile sfidătoare ale potentatilor noului regim asiatic” [16]. Într-o zi se treziseră cu ofițeri sovietici la poartă, percheziție prin casă și ducere la același sediu de pe strada G[enera]l Berthelot. După după săptămâni de torturări, a fost deportat, mai târziu soția sa se spânzură: „casa profesorului Reveneală a rămas pustie, ca o biserică a durerilor mute...” [16].

În creația lui Sergiu Matei Nica spațiul chișinăuian este multilocal, în sensul că modelează și exprimă semnificații polifonice ale locului pentru diferite etape ale vieții, schimbarea identității locului este reflectată prin contrastele dintre cunoscut și necunoscut și, cum spunea Margaret C. Rodman în studiul *Empowering Place: Multilocality and Multivocality*, „multilocalitatea transmite ideea că un singur loc poate fi experimentat destul de diferit. Trebuie să recunoaștem și să încercăm să înțelegem realitatea complexă a locurilor” [17, p. 647]. Sensul locului circumscris orașului Chișinău exprimă în textele lui Sergiu Matei Nica această polifonie complicată a relației sale cu locurile: emoții, biografii, imaginație, povești și experiențe personale, dar și conține dimensiuni ale vieții umane care a avut de trăit momente grele: refugierea, răpirea Basarabiei, înstrăinarea și represiile comuniste.

Referințe bibliografice:

1. Nica, Sergiu Matei. *Orașul amintirii*. În: Viața Basarabiei, an. IX, noiembrie-decembrie 1940, nr. 11-12, p. 35-39.
2. Nica, Sergiu Matei. *Iubire*. În: Viața Basarabiei, an. VII, august-septembrie 1938, nr. 8-9, p. 13-14.

3. Laqueur, Thomas. *Introduction. Representations*, 2000.

4. Nica, Sergiu Matei. *Salcâmmii sorb...* În: Viața Basarabiei, an. X, februarie-martie 1941, nr. 2-3, p. 115-118.

5. Anderson, Jon; Erskinea, Kathryn. *Tropophilia: A Study of People, Place and Lifestyle Travel*. In: *Mobilities*, 2014, Vol. 9, No. 1, pp. 130-145. <http://dx.doi.org/10.1080/17450101.2012.743702> (vizitat 10. 10. 2020).

6. Nica, Sergiu Matei. *Zurgălăi*. În: Viața Basarabiei, an. X, aprilie 1941, nr. 4, p. 24-25.

7. Nica, Sergiu Matei. *Chișinău*. În: Raza, an XIII, 14 -21 noiembrie 1943, nr. 687, p. 2.

8. Nica, Sergiu Matei. *Ruini*. În: Raza, an XIII, 6-13 iulie 1943, nr. 665, p. 2.

9. Nica, Sergiu Matei. *Din Jurnal. 1968-1973*. Arhiva Institutului „A. Philippide”, Iași.

10. Truță, Liliana. *An urban mythology in Romanian literature: identity issues and special symbols*. În: I. Boldea, C. Sigmirean, D.-M.Buda. *The challenges of communication. Contexts and Strategies in the World of Globalism*, 2018, p. 52-57.

11. Nica, Sergiu Matei. *Poezii inedite, 1970*. Arhiva Institutului „A. Philippide”, Iași.

12. Nica, Sergiu Matei. *Boemă*. În: *Literatura și arta*, 9 decembrie 1993, nr. 50 (2522).

13. Nica, Sergiu Matei. *Nasturi albi*. În: *Pagini basarabene*, octombrie – noiembrie 1936, nr. 10-11, p. 9-12.

14. Nica, Sergiu Matei. *Plecarea seminariștilor*. În: *Basarabia literară*, an. I, 21 iulie 1942, nr. 4, p. 3.

15. Nica, Sergiu Matei. *Zeița ruinelor*. În: *Basarabia literară*, an. I, 6 aprilie 1942, nr. 2, p. 4-24.

16. Nica, Sergiu Matei. *Familia Reveneală*. În: *Basarabia literară*, an. I, 27 decembrie 1942 și 3 ianuarie 1943, numerele 41 și 42, p. 2.

17. Rodman, Margaret C. *Empowering Place: Multilocality and Multivocality*. In: *American Anthropologist* 94(3), 1995, pp. 640-656.

Sensul polifonic al spațiului urban chișinăuian în creația lui Sergiu Matei Nica

Rezumat. Scriitorul Sergiu Matei Nica (1917–1973), considerat unul dintre cei mai reprezentativi poeți și publiciști basarabeni, configurează în textele sale un spațiu urban chișinăuian stratificat, mobil, dintr-un continuum eterogen de experiențe, rememorate prin confruntare cu traume istorico-sociale sau politice majore. Radiografia ficțională emoționantă a orașului Chișinău converge spre crearea unor produse nostalgice ale mnemonicii multiplelor experiențe și înțelegerea spațiului urban ca spațiu trăit care modelează imaginile colective.

Multilocalizarea prin analogie cu multivocalitatea exprimă în textele lui Sergiu Matei Nica relația reflexivă cu orașul, experimentarea diferită în funcție de schimbarea identității locului și realitatea complexă istorică: orașul interbelic al amintirilor din tinerețe, al rememorării vieții boemice din toate sectoare capitalei, al tragediei din 28 iunie 1941, orașul păzit de supraoameni din poezia publicată în volum, periodice și inedită, dar și orașul experienței seminariste, orașul năruit, trecut prin pârjol, al amărăciunii ireparabilului, cu o puternică urmă de înstrăinare la revenire și orașul sovietizat cu suflet schimbat grav din proza scurtă, orașul din vise pline de dor ale osânditului la muncă silnică la Canalul Dunăre-Marea Neagră, al transfugului care trăiește o altă existență interioară din file de jurnal inedit.

Cuvinte-cheie: sensul locului, complexitate spațială, spațiu stratificat chișinăuian, configurație mobilă urbană, multilocalizare, memorie traumatizată istorico-politică.

The polyphonic meaning of the Chișinău urban space in the creation of Sergiu Matei Nica

Abstract. The writer Sergiu Matei Nica (1917–1973), considered one of the most representative Bessarabian poets and publicists, configures in his texts a stratified, mobile Chișinău urban space from a heterogeneous continuum of experiences, remembered by confrontation with major historical-social or political traumas. The moving fictional radiography of Chișinău converges towards the creation of nostalgic products of the mnemonics of multiple experiences and the understanding of urban space as a living space that shapes collective images. Multilocation by analogy with multivocality expresses in Sergiu Matei Nica's texts the reflective relationship with the city, the different experimentation depending on the change of place identity and the complex historical: the interwar city of youthful memories, of the remembrance of bohemian life in all sectors of the capital, of the tragedy of June 28, 1941; the city guarded by superhumans from poetry published in volumes, periodicals and unpublished, but also the city of seminarian experience, the destroyed city, through the fire, of the bitterness of the irreparable, with a strong trace of alienation on return and the Soviet city with a severely changed soul from short prose, the city of longing dreams of the convict at forced labor at the Danube-Black Sea Canal, of the fugitive who lives another inner existence from original newspaper pages.

Keywords: sense of place, spatial complexity, Chișinău layered space, urban mobile configuration, multilocation, traumatized historical-political memory.

Doctor conferențiar la Catedra de literatură română și universală, Facultatea de Litere, Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți. Domenii de preocupare: filologie, filosofia culturii, științe ale comunicării, sociopsihologie. Cărți publicate: *Urme pe nisip*, Chișinău, 2005; *Cunoaștere și autenticitate*, Timișoara: ArtPress & Augusta, 2008; *Imaginea Iașilor în presa interbelică ieșeană* (antologie), Iași: Junimea, 2016; *Chișinău: evocări interbelice* (antologie), București: Eikon, 2018 etc.

Diana VRABIE

ASPECTE ALE CHIȘINĂULUI ÎN EVOCĂRILE LUI GALA GALACTION

După Marea Unire din 1918, se înregistrează un interes vizibil din partea călătorilor din afara provinciei, îndeosebi românii din vechiul regat, din Ardeal și Bucovina, care au trăit o reală fascinație pentru orașul Chișinău, și, în egală măsură, o dorință sinceră de integrare rapidă a basarabenilor în România Mare. Vizitarea Chișinăului, ca și a altor orașe din Basarabia interbelică, era determinată de curiozitatea lor individuală, dar și de dorința risipirii vălului necunoașterii spațiului de peste Prut și a apropierei malurilor. Ei au simțit necesitatea de a pune în circulație impresiile și informațiile legate de străzile și bulevardele Chișinăului, bisericile și cimitirele, muzeele și școlile, teatrele și parcurile acestuia. Printre intelectualii care au făcut apostolat în Basarabia interbelică se numără Nichifor Crainic, Gala Galaction, Onisifor Ghibu, Ioan Livescu, Aurel Maican, Cardaș Agricola ș.a., cărturari distinși și patrioți autentici.

Născut în județul Teleorman, în familia arendașului Nicolae Pișculescu, scriitorul și

preotul ortodox Gala Galaction (1879–1961) ajunge să cunoască bine realitățile Basarabiei de Sud, mai întâi prin tatăl și bunicul său care dețineau gospodăriile și chiar o casă boierească la Reni, într-o perioadă când rușii sărbătoreau jubilent centenarul anexării Basarabiei. Câțiva ani mai târziu, scriitorul va saluta însuflețit actul unirii a Basarabiei cu România, anunțată în mai multe publicații concomitent. În data de 27 ianuarie 1918, într-un amplu articol de fond, Onisifor Ghibu, de pildă, descria serbarea Unirii propriu-zise la Chișinău: „Orașul încă de dimineață îmbrăcase haină de sărbătoare. Aproape pe toate casele flutura mândrul nostru tricolor românesc, atât de multă vreme surghiunit. Pe uliți mii de oameni, al căror număr sporea mereu. Pe la orele 11 nu se mai putea circula pe bulevardul Alexandru cel Bun. Era doar o zi de sărbătoare îndoită: azi, în anul Domnului 1918, tână republică moldovenească a făcut cel dintâi pas spre unirea mare declarându-și neatârănarea, în aceeași zi în care înainte cu 59 de ani principatele româ-

nești dunărene se uniseră pentru totdeauna în România de azi...” [1, p. 2]. Rezonând îndeaproape cu aceste evenimente, Gala Galaction consemna în paginile sale diaristice: „O veste mare pentru aceste zile triste: Sfatul Țării din Basarabia a proclamat unirea cu România. E un pahar cu apă sfântă și rece dintr-un izvor miraculos, sorbit de o gură arsă de o lungă sete. Basarabia se alipește iubitei Moldove, trunchiul glorios de unde fusese smulsă acum o sută de ani! Dumnezeu fie lăudat de toată limba românească acum și până în timpii cei mai depărtați, cât se va vorbi românește!” [2, p. 4].

La cinci ani după proclamarea unirii, scriitorul va întreprinde prima sa călătorie în Basarabia, alături de alți intelectuali care veneau să susțină o serie de conferințe în mai multe localități basarabene. Este primul contact cu Chișinăul și Gala Galaction va fi profund marcat de realitățile acestuia, manifestându-și dorința, doi ani mai târziu, în 1926, să revină pentru a doua oară, deja ca profesor la Facultatea de Teologie a Universității din Iași, cu sediul la Chișinău, unde va rămâne să profeseze introducerea și exegeza Noului Testament timp de 14 ani, până în 1940, alături de alți teologi de mare prestigiu, majoritatea români din vechiul regat, între care, Vasile Radu, Nichifor Crainic, Toma Bulat, Constantin Tomescu, Ioan Gheorghe Savin, frații Cicerone și Valeriu Iordăchescu, Nicolae Popescu Prahova, Teodor Simensky, arhimandritul Iuliu Scriban. Această perioadă va fi evocată cu multă căldură și tristețe în același timp de Gala Galaction în *Scrisori basarabene*, în 1942: „Nu este prea ușor să pui, față în față, ceea ce odinioară era: surâzător, tihnit și țărnam al visului: cu ceea ce azi a ajuns: tragic, răsturnat și prilej de multă amărăciune. Pe lângă acestea, Basarabia

și îndeosebi Chișinăul aveau, pentru mine, un înțeles înalt: eram, în Basarabia, și în primul loc pentru basarabeni, un tâlcuitor al Sfințelor Scripturi. Facultatea de Teologie din Chișinău era, în provincia dintre Prut și Nistru, un candelabru de spiritualitate și de afirmare națională ... Deși, în aparență, aveam de a face cu o facultate provincială, în fapt de adevăr – după cum s-a și dovedit – era vorba de prima instituție de teologie din țara noastră. Greutățile felurite cu care am dat piept, în decursul celor 14 ani de activitate universitară, n-au abătut drumul nostru rectilin și n-au descurajat inima noastră.” [3, p. 45].

În această perioadă, el va traduce, împreună cu preotul Vasile Radu Biblia, varianta intrată în istorie cu numele *Biblia de la Chișinău*, considerată drept cea mai reușită traducere din punct de vedere artistic. Din 1 martie 1926 și până în 1 martie 1930 va fi decan al Facultății de Teologie din Chișinău, fiind ferm convins de misiunea sa de apostolat, menită să sporească prestigiul de cărturărie a Basarabiei: „Dincolo de sălile de cursuri, Facultatea de Teologie din Chișinău era înconjurată de un amfiteatru imens de ascultători, compus din zeci de sfinte locașuri și de săli profane, din tot cuprinsul Basarabiei. Profesorii facultății noastre erau ascultați din Hotin și până la Cetatea Albă, de mii de auditori care umpleau școlile, teatrele și sălile de cinematograf, ocazional prefăcute în săli academice. Îți dai seama că între Prut și Nistru statornicisem, în inima mea, nu numai provincia colinelor și a heleșteielor, nu numai ținutul mănăstirilor și al străvechii cucernicii moldovenești, dar o regiune spirituală și apostolică ...” [3, p. 45].

În calitate de preot, profesor universitar, avocat și scriitor, Gala Galaction se va lăsa

pătruns indisolubil de esența Chișinăului, dedicându-i numeroase evocări, pline efuziuni lirice, așa cum se poate remarca din paginile următoarelor publicații: *Zile basarabene*, în „Viața Basarabiei”, 1932; *Teatrul Național din Chișinău*, în „Adevărul”, 1933; *Cimitirul din Chișinău*, în „Izbânda”, 1933; *Toamna în Basarabia*, în „Dimineața”, 1934; *Gala Galaction despre Basarabia*, în „Viața Basarabiei”, 1935; *În vacanță*, în „România”, 1938; *Gânduri-gânduri... [despre Basarabia]*, în „Viața Basarabiei”, 1940; *În așteptarea supremei revederi*, în „Viața Basarabiei”, 1941; *Biserica Basarabeană*, în „Viața Basarabiei”, 1941; *Rechemări: [adresare către tineretul basarabean]*, în „Viața Basarabiei”, 1941; *Scrisori basarabene*, în „Viața Basarabiei”, 1942; *Scrisori basarabene*, în „Viața Basarabiei”, 1943 etc. În anul 1993, Editura Știința va edita volumul *Zile basarabene* de Gala Galaction, în colecția „Pagini despre Basarabia”, alcătuitor Gheorghe Cunescu.

Profund ancorat în realitățile Basarabiei, Gala Galaction nu ezită să adopte atitudini tranșante, așa cum se întâmplă în cazul tentativei de desființare a Teatrului Național din Chișinău: „Aud cu mirare că este vorba să se desființeze Teatrul Național din Chișinău. Sărăcia care ne bântuie și crâncenele economii care trebuiesc făcute de jur împrejurul pivotului bugetar, ordonă, zice-se, și suprimarea scenei de la Chișinău. Dacă într-adevăr se va întâmpla atare suprimare, vom agrava situația noastră culturală din astă latură a lumii românești” [4, p. 1].

El se opune vehement acestui proiect care ar periclita atmosfera culturală de simțire românească, abia instituită: „În Chișinău, primul oraș al Basarabiei, cultura și limba românească – și tot ce se cristalizează dincolo de cultură

și de limbă – au nevoie din partea noastră de o luare aminte și de o solitudine excepțională.” [4, p. 1]. Consideră că prin atare măsuri de amputare bugetară se va aduce mai multă pagubă și confuziune în rândul locuitorilor decât beneficii, având în vedere că biruința unificării limbii române s-a realizat prioritar datorită Teatrului Național, iar „această înzecită pierdere nu poate fi totdeauna evaluată în moneda Băncii Naționale românești” [4, p. 1].

Constatări triste răzbat și din articolul *Cimitirul din Chișinău*: „Am văzut miile de morminte din Valea lui Iosofat, am văzut acel loc unic în toată lumea, plin de puzderia lespezilor funerare, dar nu mi s-a părut nici pe departe atât de trist, ca locul de obștească odihnă de pe dealul Chișinăului ...” [5, p. 1]. Descins în cimitirul din Chișinău, scriitorul remarcă cu stupeoare căsuțele de sârmă împletită și cu ușa zăvorâtă deasupra monumentelor: „Născocirea aceasta mi s-a părut deosebit de jalnică. Pentru că ce aceste colivii, menite parcă să prelungească și după moarte nelibertatea celui adormit și frângerea aripilor năzuințelor!... Amar simbol al unor vremuri care nu mai puteau concepe dezrobirea nici pentru cei culcați dincolo de hotarul autocratismului pământesc!” [5, p. 1]. Constată în continuare larghețea cimitirului, cărările despărțitoare care sunt foarte strâmte, biserica cu altar și cu slujbă de obștie, mormintele vechi, „de pe vremea domniilor cu cancelarie grecească și cu protipendadă fanariotă”, sutele de pietre comemorative cu epigrafe numai în rusește, „mormintele celor mulți și aproape fără nume” care curg devale, neîngrijite – și peste toate vâlul tristeții: „Dar pentru ce acest parc de supremă odihnă e atât de trist și pentru ce deasupra acestor pravoslavnici adormiți

din vârful dealului, nu domnește ca în alte cimitire împărăția calmului negrăit?... Acest pământ românesc de la răsăritul Patriei acumulează o tristețe pătrunzătoare și plaiurile lui, fie privite aieva, fie privite în amintire, încovoie inima și înserează cugetul. Și mai multă încovoiere și mai multă inserare simți în această necropolă ortodoxă rusească!...” [5, p. 1]. Scriitorul se lasă împlânzit de soarele „luminos dar rece ca un ochi închizător”, de dealurile viorii și reci „care frâng linia zării dincolo de mohorâtele mahalale înecate în mocirla Bâcului”, de gropițele și adăposturile, „persistente depozite de omăt”, de „aparostogolitoare de sloiuri a Nistrului străbun” peste care se întinde o „pleșuvie incurabilă, o sterpiciune care are parcă ceva din tenacitatea blestemului, care stigmatizează aceste înălțimi – violoncele crivățului stepelor” [5, p. 1].

Aceeași pleșuvie a reliefului este reținută și în reportajul *Toamna în Basarabia*: „Când am văzut întâia oară aceste dealuri lung ondulatoare, era într-o vară de secetă cumplită. Pe aceste culmi basarabene domnește, în general, o curioasă pleșuvie. Uitându-te, de pildă, de pe linia înălțimilor separatoare dintre cele două bazinuri ale Prutului și ale Nistrului – mulțimea colinelor pleșuve îți pare un sobor uriaș de placizi și chei” [6, p. 3]. Pentru Gala Galaction, ca și pentru alți români din regat, Chișinăul se asociază cu anotimpul toamnei în sens de metaforă pentru faza maturității, fiind cea care desăvârșește vara: „Această a zecea lună din calendar – splendid împodobită în țara noastră – anul acesta a trecut peste frunțile și peste ochii noștri cu mângâieri și fericiți îndoite. A fost luna cea mai frumoasă din anul 1933. Dar poate nicăieri frumusețile lui octombrie nu cad atât de pătrunzătoare și de

adecvate, ca în bălțile, în podgoriile și în peisajul basarabean” [6, p. 3]. Chișinăul în toamnă nu poate fi asemănat, în accepția sa, cu niciun oraș din România: „Și pe valea Oltului cade toamna cu prestigiile ei de aur și de purpură, și pe valea Prahovei, și pe valea Mureșului, dar poemul ei de vrajă și de melancolie își păstrează toate strofele lângă vastele lacuri basarabene și pe dealurile dintre Nistru și Prut.” [6, p. 3].

Admirarea peisajului toamnei în Chișinău, cu acea „specială îmbrățișare, dulce și duioasă, între lumina cerului și pământul cu undulații de cosiță” îi inspiră reflecții referitoare la natura basarabenilor („Desigur că sufletul basarabenilor noștri – mai uman, mai naiv și mai curat decât al tuturor celorlalți frați ai lor – înfățișează o misterioasă impregnare din natura molcomă înconjurătoare...” [6, p. 3]), a țăranilor, în mod special: „țărănimea noastră basarabeană, domoală în pas, blajină în vorbă, răbdătoare și filosofă” [6, p. 3], găsind similitudini între natura basarabenilor și cea a oltenilor: „Este evident că între acești oameni iubitori de pace și inflexibili tradiționaliști și noi cei ce venim de pe valea Oltului, există oarecare deosebire de ritm și de temperatură sufletească.” [6, p. 3].

Cu ochi de artist Gala Galaction descrie Chișinăul, cu tot ceea ce presupune relieful acestuia, reductibil la trestile de pe Bâc, cu culmile unitare, cu podgorii și crânguri, cu vile de sub coaste, cu biserici și clopotnițe, într-o evocare afectivă de intensă expresivitate: „Primul oraș al Basarabiei, dacă ai putea să-l privești numai din sfera dezintereselor supreme și al estetismului glacial, ar face desfătarea și norocul unui pictor mare. Pornind de jos, de la trestile și de la apele putrede lăsate de Bâc în revărsări și trecând în inventar cartierele populare, agățate printre biserici și clopotni-

țe – ca niște funii de zdrențe între niște stâlpi de zidărie – ochiul cunoscător descoperă până sus, unde stau turnurile și crucile marilor catedrale, un pitoresc ciudat, exploatabil în zeci de tablouri. Chișinăul, la prima vedere, dominează pe o culme unitară, vâslind în mlaștinile Bâcului în niște mizerabili galoși suburbani, dar răscumpărându-se pe înălțimi, cu palate, cu grădini și cu mărețe sfinte lăcașuri. Cu cât urci mai sus prin străzile geometrice, cu atât dai de edificii mai impunătoare și de curți mai bogate. Dincolo de linia de sus a frunților arhitectonice, cazi într-un complex de depresiuni, acoperite de podgorii și crânguri. În spatele acestui oraș eteroclit se întind livezi de pomi, hectare de vie, gospodării răzlețe și iarăși fluctuații de văi și de coline, caracteristice întregului ținut. Așezat între punctele sătești depărtate: Suruceni, Cojușna, Budești, Bubueci, Ialoveni..., Chișinăul pare păzit de Goliat, plin de desene în relief și căzut, oblic, dar dominant, în mijlocul oilor lui David.” [6, p. 3].

Deosebit de pitoresc i se pare scriitorului Chișinăul înveșmântat în policromia autumnală: „Acum, în aceste strălucite zile de toamnă, împrejurimile Chișinăului sunt de o fermecătoare policromie” [6, p. 3], așa cum va remarca și scriitorul George Dorul Dumitrescu: „Cu siguranță, tocmai din pricina asta, farmecul Chișinăului e mai turburător toamna. Lumina irizată și galbenul mat, cu o singură nuanță de verde închis din cetina pâlcului de brazi lângă cubul alb și cu ceasornic al bisericii protestante, desfășoară odată cu revărsarea ei de-a lungul străzii Cuza-vodă, colțurile înflorite de la Muzeul Național și cei patru mesteceni din fereastra d-lui Boga, ca fața unei ape tremurătoare, în fund peste „Alexandru cel Bun” și ruina Teatrului Național, până sub

dealul vioriu al Visternicenilor. Drumul toamnei de aici încolo e singuratic, fără prea multă lumină. Împărțit.” [7, p. 8].

Dacă la începutul perioadei interbelice Chișinăul arată ca un oraș somnoros, o „cetate abandonată”, vorba lui Mihail Sadoveanu, după 1930 el se primenește, devenind mult mai dinamic, mai modernizat, grație hotelurilor, prăvăliilor, automobilelor, tot atâtea provocări pentru un sociolog sau un romancier, după cum remarcă Gala Galaction: „Ca să ajungi la gară, trebuie să traversezi Chișinăul, am zice, pe linia ecuatorului. Această excursie pe mine unul mă instruește și mă desfătează totdeauna. Oamenii, prăvăliile, costumele, firmele, semnele de bucurie sau de întristare, din caleașcă, tot și toate sunt vrednice să le aduni în vaste repertorii, fie pentru sociolog, fie pentru istoric, fie pentru romancier. Și mai e loc și interes pentru desenatorul ager, pentru pictorul care ar veni să noteze aceste vaste desfășurări pleșuve, aceste coaste încinse cu case și cu podgorii, aceste dealuri care prelungesc până la Nistru frumusețea pământului moldovenesc. Dar izvorul lui de studiu și de note ar fi tot Chișinăul, cu miile lui de curiozități topografice și antropologice...” [8, p. 3]. Deosebit de atractiv îi apare centrul Chișinăului care nu și-a găsit încă adevărații evocatori, capabili să-i releve farmecul: „Centrul Chișinăului, bogatele și unduioasele lui îl împrejurimi, chiar și periferia lui ... n-au găsit încă printre noi pe marii dăruiți, capabili să ridice, din varietatea și din aspectele vieții, dijmele de aur ale talentului.” [8, p. 3].

Implicat în viața culturală și spirituală a Chișinăului, Gala Galaction va înregistra timp de două decenii fișa de temperatură a acestuia, fiind atent la toate schimbările urbanistice, la toate deciziile politice și economice, radio-

grafiind diversele aspecte ale vieții sociale și culturale și, edificând, în consecință, imaginea polifonică a unui Chișinău marcat de elanuri spectaculoase, dar și de stagnări, frânări, complexe provinciale și de tot ce presupune viața unui oraș la răscruce de drumuri.

Referințe bibliografice:

1. Ghibu, Onisifor. *Serbarea Unirii la Chișinău*. În: România Nouă, Chișinău, anul II, nr. 9, 27 ianuarie 1918.
2. Galaction, Gala. *Pagini interzise din „Jurnalul” lui Gala Galaction*. În: Adevărul literar și artistic, anul. II, nr. 51, 27 ianuarie 1991.
3. Galaction, Gala. *Scrisori basarabene*. În: Viața Basarabiei, Chișinău, anul XI, nr. 8-9, aug.-septembrie 1942.

4. Galaction, Gala. *Teatrul Național din Chișinău*. În: Adevărul. București, anul. XLVII, nr. 10084, 18 martie 1933.

5. Galaction, Gala. *Cimitirul din Chișinău*. În: Izbânda, Chișinău, anul III, nr. 149, 2 mai 1933.

6. Galaction, Gala. *Toamna în Basarabia*. În: Dimineața, București, anul XXIV, nr. 9 634, 22 nov., 1934.

7. Dumitrescu, George Dorul. *Toamna la Chișinău* (fragment dintr-o monografie pitorească a Chișinăului. În: Pagini basarabene, Chișinău, anul I, nr. X-XI, 1936.

8. Galaction, Gala. În vacanță. În România, București, anul I, nr. 68, 14 august 1938.

Aspecte ale Chișinăului în evocările lui Gala Galaction

Rezumat. În prezentul studiu sunt abordate proiecțiile Chișinăului, așa cum rezultă acestea din publicistica lui Gala Galaction, risipită în „Viața Basarabiei”, „Dimineața”, „Izbânda”, „Adevărul”, „România” etc. Sunt surprinse aspectele sociale, culturale, imagologice și prefacerile pe care le-a suportat Chișinăul în cele două decenii interbelice. Este reflectat aspectul urbanistic, relieful marcat de podgorii și costișe, viața culturală și felul de a fi al chișinăuienilor. Publicistul conturează imaginea unui Chișinău heteroclitic, edificat din entuziasm și stagnare, optimism și frânări, ascendență și complexe provinciale. Din toate evocările rezultă însă un puternic atașament și o profundă implicare în viața spirituală a Chișinăului.

Cuvinte-cheie: Chișinău, unire, interbelic, spiritualitate, afirmare națională, topografie, relief.

Aspects of Chișinău in Gala Galaction's Evocations

Abstract. This study touches upon the projections of Chișinău, as these result from Gala Galaction's publicist activity, scattered in “Viața Basarabiei” (Life of Bessarabia), “Dimineața” (Morning), “Izbânda” (Victory), “Adevărul” (Truth), “România” (Romania) etc. The social, cultural, imagological aspects and transformations that Chișinău underwent during the two interwar decades are captured. It reflects the urbanistic aspect, the relief marked by vineyards and coasts, the cultural life and the way of being of Chișinău inhabitants. The publicist outlines the image of a heteroclitic Chișinău, built on enthusiasm and stagnation, optimism and slowdowns, ascendancy and provincial complexes. However, a strong attachment and a deep involvement in the spiritual life of Chișinău results from all the evocations.

Keywords: Chișinău, union, interwar, spirituality, national affirmation, topography, relief.

Aliona GRATI

Doctor habilitat în filologie, conferențiar universitar la Universitatea de Stat din Moldova. Domenii de preocupare: critică, istorie și teorie literară, studii culturale. Cărți publicate: *Magda Isanos. Eseu despre structura imaginarului*, Chișinău: Prut, 2004; *Romanul ca lume postBABELică. Despre dialogism, polifonie, heteroglosie și carnavalesc*, Chișinău: Gunivas, 2009; *Dicționar de teorie literară. 1001 de concepte operaționale și instrumente de analiză a textului literar*, Chișinău: Arc, 2018; *Chișinău. Morile timpului. Eseu de imagologie literară*, Chișinău: Prut Internațional, 2020 etc.

CHIȘINĂUL INTERBELIC – „UN ORAȘ PITORESC, PLIN DE CURIOZITĂȚI PRIN CARE ISTORIA NU A TRECUT FĂRĂ A FI LĂSAT VREO URMĂ”

Sensibil la marea cultură, Carol al II-lea a contribuit definitiv la dezvoltarea artelor și științelor în România. Prin mijlocirea Fundațiilor Regale a înființat școli, biblioteci, muzee, cămine culturale în orașe și la sate. A inaugurat universități, a stimulat dezvoltarea editurilor, apariția publicațiilor, saloanelor literare, târgurilor de carte, dar mai ales a susținut scriitorii. Chișinău a beneficiat neapărat de acest avânt cultural notabil. Atunci când a găzduit „muncitori cu duhul”, cum erau numiți metaforic scriitorii, artiștii, oamenii de cultură pe timpul lui Carol, a câștigat inclusiv imagologic.

În virtutea asumării programului de coeziune națională promovat de autorități pentru Noul Regat, în scrierile celor veniți din Vechiul Regat, prezentările Chișinăului erau cel mai adesea favorabile. Animată de o mentalitate pașoptistă, de făuritori și iubitori de țară, majoritatea înclina spre proiecții idilice, sentimentale, diminuând sau ocolind aspectele dizgrațioase. Pentru că înregimen-

tarea totală a spiritelor artistice și a talentelor autentice nu e posibilă în fond, erau destui care se focalizau pe complexe și frustrările locului. Deosebiri de atitudine, viziune și reprezentare se reliefa și în funcție de opțiunea estetică pentru una din orientările epocii către tradiționalism sau modernism.

George Dorul Dumitrescu a preferat să nu taxeze Chișinăul pentru anacronismele de origine străină, ci să-i estetizeze aspectele chiar și cele mai antipoetice, circumscriindu-le unui prestigiu al specificului. Filonul romantic al scriiturii sale, modul exaltat al narării înzestra cu mister ceea ce cândva părea suspect și speria. Publicată în București la 1944, cartea sa se voia o „recomandare sentimentală a urbei, dar nu mai puțin însuflețită de poezia gravă ce o tulbură și-i adâncește pentru cine a trăit în Chișinău, irezistibilă chemare”. *Orașul din amintire* se prezenta îmblânzit, mai atractiv, mai dezirabil astfel regătenilor:

„Chișinăul este un oraș al depărtărilor, al amintirii, al liniilor drepte și al iremediabilei tristeți. Tăcerile lui sunt mai vaste, depărtările largi, vânturile reci, iernile înverșunate, ecourile încă mai vagi. Cel mai trist oraș din lume, cu deosebire toamna, când lumina aceea mocnită tremură fragil, neliniștită ca o presimțire apăsătoare și se stinge, topindu-se parcă sub alte constelații, stranii și necunoscute” [1, p. 8].

De la *Pribegi în țară răpită* lui Dumitru Moruzi, George Dorul Dumitrescu a creat poate cea mai largă și epatantă panoramă a orașului în spațiul literar. Grație *Chișinăului în amintiri* recuperăm imaginea lui din interbelic cu toate achizițiile urbanistice și culturale, căpătate în mai mult de jumătate de secol sub două regimul politice. Naratorul ne poartă imaginar printr-un spațiu urban reprezentativ al Chișinăului, pe care îl admiră ca Napoleon cândva Orașul Luminilor. Comparația e măgulitoare, or, Bonaparte ar fi zis, la vremea lui, despre capitala Franței că era „nu numai cel mai frumos oraș care există, cel mai frumos care să fi existat, dar încă cel mai frumos oraș care ar putea exista”. Perspectiva pune în valoare liniile de forță ale *orașului de epocă*, tot ce avea mai de preț. Mai rămâneau câțiva ani până când avea să fie dărâmat cu cruzime, iar superbul decor să-i devină Istorie.

Pentru oricine dorește să vadă, această reprezentare literară reconstituie imaginar, asemenea actualelor tehnologii digitale 3D, un veritabil „oraș occidental”. Pe rând, pe măsura înaintării în lectură, prind contururi centrul de o „deosebită strălucire”, bulevardele largi și străzile curate cu copaci și arbori de-a lungul, clădirile masiv construite și grădinile elegante. Dincolo de formele perpendicula-

re și de meticuloasa disciplină rectilină, care exprima dorința de a se impune rapid prin mărime și grandios, arhitectura orașului nu avea nimic din rigiditatea târgurilor ursuze. Eclectismul stilistic al unor case decorate din nenumărate turnulețe, ferestre ogivale, scobituri absurde în ziduri, firide cu butucănoase decorațiuni medievale și creneluri de pușcărie înveselea, dădea culoare peisajului citadin.

Contemplarea îndelungată a peisajului urban scotea la suprafață ceea ce era ascuns în străfunduri, dar omniprezent și iradiant. Interacțiunile cu istoria au transformat orașul în rezervor de memorie. Fiecare stradă, fiecare casă purta „icoana” faptelor importante, erupea din cotloanele trecutului „mărturisiri sacre”. Ici, în strada Viilor, care însemna cu un cordon de frunze proaspete limita de sus a orașului, se afla Piața Nemțească, unde, la 13 ianuarie 1918, orașenii se luau de mâini și dansau spectacular Hora Unirii în bucuria comună că oastea generalului Broșteanu a intrat în oraș. Colo, după Liceul „Alec Donici”, având în spate grădina lui cu arbori și tufărișuri de soc, se aliniau impetuos ca niște hieroglife ale istoriei sediul Fundațiilor Regale, casa Inculeț și Liceul pentru băieți „Mihai Eminescu”. Pentru că somptuosul și statuarul palat al Facultății de Agronomie a fost sediul Sfatului Țării, unde s-a votat actul de la 27 martie 1918, era „cea mai distinsă clădire din oraș”. Pâlcul brazilor ținea imobilul masiv într-o solemnă și emoționantă izolare.

În dreptul Liceului Alecu Donici se întindea strada Universității cu Turnul de apă la un capăt și maidanul din preajmă pe care se jucau liceenii chiulangii. Dacă observatorul o lua la vale, dădea în strada Mihail Kogălniceanu

Vedere generală spre Seminarul Teologic. Sursa: RTR Moldova

care îl ducea, în funcție de o lua la stânga sau la dreapta, spre parcul Carol I sau, respectiv, spre bizara închisoare cu turnuri crenelate în stil genovez, proiectată de arhitectul din Odessa, George Toricelli. Traversând-o, mai jos, la câteva zeci de metri distanță, găsea clădirea sobră, spoită monahal a Seminarului Teologic, unde a învățat Alexei Mateevici și din ale cărui ferestre străbăteau sunetele cântecelor liturgice. Smerită și retrasă în interiorul curții, se arăta capela seminarului „Înălțarea Domnului”, adăpostind o colecție inestimabilă de icoane vechi. Vizavi de capelă se afla Prefectura, o clădire elegantă cu două etaje și niște scări monumentale din marmoră neagră. Nu departe de seminar, peste drum de Grădina Orășenească, se înfățișa prețios Liceul „Iulia Hasdeu”, care părea mai degrabă o vilă aristocratică, avându-i cândva elevi pe Bogdan Petriceicu Hasdeu și Zamfir Arbore.

Printre clădirile elegante cu etaje, se adăposteau mici case cu un etaj, acoperite cu obloane în roșu aprins, din curțile cărora răz băteau coroanele copacilor și tufele de flori albe, umbrind caldarâmul gălbior și amețind

trecătorii cu miresme suave de flori. Totul armoniza în acest cadru pictural de idilă sărbătorind arome, culori, stări, senzații.

Orașul întreg era un splendid peisaj cu arbori „în roiuri dese” legănându-se în ritmurile beatitudinii. Tot felul de soiuri: arțari, tei, castani, mesteceni îmbietori, sălcioare mirositoare, paltini cenușii și pufosi dădeau spațiului culoarea „verdelui dominator”, răcoarea pădurii și aroma de crâng. Pe la ferestre, prin uluci și balcoane creșteau plante agățătoare, grase zvâcnind de sevă. Florile își aveau partitura lor cu acorduri de culori delicate: mușcate roșii, verbine, cimbrisor, rozete și regina-noptii își arătau frumusețea de prin curțile caselor din piatră spongioasă cu clopoței la ușă. Dedițeei, gura-leului și cârciumăresele crețe, punctate cu brumăriu, creșteau pe marginea străzilor în parcelări ordonate. Tumultul verdelui viu străbătea mediul urban liniștit, aerat, natural.

La un moment dat, scriitorul invocă o poveste, potrivit căreia Tudor Arghezi ar fi fost la Chișinău, lăsând și însemnări despre pomii ce i-au atras atenția. Aceasta e atât de surprinzător duioasă, încât orice referință la documente

Alexandru cel Bun în perioada interbelică. Sursa: monument.sit.md

doveditoare devine inutilă. Autorul ne asigură că Tudor Arghezi ar fi scris următoarele:

„*Chișinău*. Pe Bulevardul Alexandru cel Bun, dau o umbră în evantaliu niște pomi ciudați. Ramificația lor de zeci de metri în sus, fără trunchi, începe numaidecât, de la pământ, ca la legume.

– Te rog, poți să-mi spui dumneata, spun, scoțând pălăria unui trecător, întrebarea ce fel de pomi sunt aceștia? Trecătorul e un moldovean cu graiul nespus de dulce. Stă un moment, visând în fundul continentului, și răspunde cu o liniște care mă face să tresar:

– Ce să fie! Plopi de Turkestan!”

Generos în oferirea unei largi perspective vreunui eventual voiajor aflat pentru prima oară la Chișinău, bulevardul central Alexandru cel Bun părea că voia să-i inducă o senzație de singurătate. Însă peste puțin timp, oricine descoperea aici confortul familiar al unui oraș de provincie, suspendat între modernizare și viața patriarhală a celor pentru care timpul avea mereu răbdare. La ieșirea din înalta clădire a gării, unui contemplator subtil i se deschidea în toată splendoarea priveliște

colinei „Muntele Athos”. Acolo, printre mesecenii mlădioși se arătau pereții gravi și maiestuoși ai liceului de fete. Mai sus de ele, turnele aurii ale bisericii Ciuflea reflectau răzleț razele soarelui. Spre centru, călătorul putea lua tramvaiul care, după ce stăruia cu sunet înăbușit să depășească colnicul, îi crea prilejul de a examina bulevardul dintr-un capăt în altul, flancat de case cu unu sau două etaje, de salcâmi, arțari și tei aliniați perfect.

Planul cu dunga pe mijloc de precizie uluitoare, tăiată perpendicular de o mulțime de străzi (Tighina, General Dragalina, Cetatea Albă, General Broșteanu, Mihai Viteazul, Regina Maria, Regele Carol I, Universității, Iașilor, Cuza Vodă, Unirii, Paul Dicescu), dădea centrului „asprimea tipică a așezărilor rusești”. Orașul din această parte avea chipul și asemănarea „negurosului Petersburg”. Masiv și cubic construite, casele justificau parcă „dimensiunile incomensurabile” ale arterei pe care, de dimineață până noaptea târziu încăpea, oricât de mare, tot furnicarul de oameni. La parterul lor, magazinele cu sticlării strălucitoare și de-

Grădina publică în perioada interbelică. Sursa: monument.sit.md

numirile de firme colorate își atrăgeau mușterii cu mărfuri delicate. Cafeneaua Zamfirescu, cafeneaua Picadilly, dar și bodega Kovalschi își aveau scoase mesele pe trotuar sub pălăriile multicolore ale umbrelor din pânză. Clienții lor se desfătau la soare și își satisfăceau mofiturile cu bere blondă Azuga, alune americane, casată siciliană și înghețată de vanilie și sirop de vișine. Lângă cofetăria centrală „Tumanov”, cofetăria „Manicov” oferea gurmanzilor cele mai delicioase dulciuri, cafea și o atmosferă prielnică cozeriilor și relaxării boeme.

Înainte de a pătrunde în Piața Paradelor, la întretăierea bulevardului cu strada Regina Maria se putea admira Banca Orașului, o imitație de templu roman. Pe scările somptuoase stăteau de pază doi lei „năprasnici” de piatră, celebri în toată Basarabia. Pironită în scuarul alăturat, o anticărie expunea pe primul raft coperta cărții cu *Epode* ale lui Horațiu. Prin preajma ei se plimbau fete cu obrazul diafan și inima zvăpăiată în rochii de culori pastelate, pălării din pai cu boruri fluturătoare. Mai pe înserate, zona se umplea de animație. Tineri

și tinere în grupuri dense, perechi conjugale ieșeau în căutarea vreunei distracții. Afluxul principal era în fața cinematografului „Orfeu”.

Inadecvată peisajului se dovedea a fi primăria orașului cu a ei lipsă de exuberanță în linii agasant de uniforme, care ocupa „nesăbuită” limita din fața necuprinsei Grădini a Catedralei. După colțul ei, la dreapta, ceva mai la vale dădeai de eleganta clădire a hotelului „Londra”, cazându-l cândva, pentru o noapte pe Vladimir Maiakovski. Traversând diagonală parcului, aleile duceau la celălalt hotel cu balcon pe centru susținut de câțiva pilaștri. „Suisse” era celebru prin faptul că i-a găzduit în diferite timpuri pe regele Serbiei Milan I, Nicolae Iorga, Constantin Stere, Mihail Sadoveanu, Fiodor Șaliapin și chiar Hristo Botev. Dar până acolo, ochiului se deschidea marea temă vizuală a tuturor mărturiilor lăsate de călători: enorma Catedrală și eleganta ei clopotniță, ambele cuprinse de o pioasă cucernicie în mijlocul scuarului răcoros cu frasin.

În fața hotelului „Suisse” se întindea grădina publică cu ramificații de alei în toate

direcțiile. De altfel, la ea se ajungea „de unde vrei, când vrei, pe unde vrei, neîmpiedicându-te absolut nicio restricție”. Parcul era o gazdă „atotprimitoare, atotștiuntoare, atoateiertătoare”. Toate aleile lui duceau spre careul central unde o fanfară miliară distra trecătorii. Pe bănci, orașenii în costume moderne își citeau gazetele. Unii înși spărgeau semințe. Patroana unui chioșc expunea tăvi cu prăjituri colorate, tot felul de sticle cu sirop, cvas răcoritor și săculețe cu floarea-soarelui. De jur împrejur, pereții chioșcului aveau lipite afișe electorale, de pe care vreun Gură Mare, candidat la deputăție, făcea promisiuni electoratului său. Una din alei ducea spre bustul „cenușiu și îngândurat” al lui Pușkin. De la terasa restaurantului de aici „Londra” se auzeau acordurile unei orchestre, estompând conversațiile politicoase ale mesenilor.

Imediat după grădina publică, se înfățișa Teatrului Național, clădirea ce fusese cândva a Clubului Nobilimii. De pe afișe, Leonard, prințul operetei, își cucerea marele public. Cândva, boierii de viță sau cu titluri obținute de la autorități pentru unele merite mai mult sau mai puțin plătite își toceau aici averile la jocuri de cărți și chefuri cu lăutari. Alteori organizau reuniuni la care își arborau pretențios panșul, nenumăratele titluri, distincții, fastidioase embleme și insigne. Aveau un mareșal al lor și istorici care le monitorizau arborii genealogici, blazoanele și alte titluri închipuite. Acum se intra în clădirea fostului club ca într-un muzeu trist, fasonat după gustul unor megalomani. Aerul epocii țariste răzbea în toate. Pe pereți atârnav stampe și tablouri enorme cu coroane, hlamide, sceptre, pietre scumpe, simboluri ale tenebroasei „încruntări imperiale”, după care

urmas portretele Romanovilor înșiși, ca o slabă amintire a epocii lor demult apuse.

Bulevardul te ducea apoi spre Liceul Militar „Regele Ferdinand I” de băieți și Liceul „Berthelot” de fete. În urmă rămânea frumoasa casă de cândva a boierului Vartolomeu, în care se instalase Comandamentul Corpului de armată II. Verdeța ce înfrumuseța altădată curtea boierului se împletea cu cea a grădinii publice. După Spitalul Central, bulevardul se curma, iar semaforul de lângă liniile de tramvai anunța începutul unei curse noi.

Istoria nu a trecut prin Chișinău fără a lăsa vreo urmă. Lumea celui „mai trist oraș din lume” se compunea dintr-o diversitate surprinzătoare într-un spațiu al amestecului civilizațiilor. Faptul implica variate forme de experiențe de viață și de organizare culturală, constituind un rezervor colosal de inspirație pentru orice artist care știa cum să valorifice acest eclectism babilonic. Orașul „liniilor drepte și a iremediabilei tristeți” își sărbătorea astfel luxurianța pe care acestea o aduceau cu sine:

„La Chișinău totul se confundă sau se suplinește. Rubrica rusească cu sacoul ultramodern de croială impecabil bucureșteană; pălăria, cu căciula fumurie retezată de moț, îngustă și plată ca un ceaun, anume suspendată, nu înțelegi prin ce miracol, în vârful unei hălăciugi de păr, pentru o cât mai evidentă, parcă, punere în valoare și cochetărie a unei foarte complicate frizuri muscălești, numai rotocoale, ondulări și crețuri; pantofi acaju lângă cizme cu carâmburi moi și tocuri înalte, aproape femeiești; armonica și țambalul; palton de biber și șuba largă cât o desetină, mirosind a oaie, a cuptor și a vutcă; semințe de floarea soarelui prăjite și pastile de ciocolată „Urs de Dorna”; vinul Aligote și țuică de Văleni; *Rusoaica* și Gib Mihăiescu și *Ana Karenina* (...) obrazuri rase curat englezește, alături de bărbi pravoslavnic

rusești, amintindu-ne îndeosebi nouă regătenilor, figura lui Ivan cel Groaznic din cinematograf sau, și mai bine, portretul lui Tolstoi din vechea editură Șaraga; trăsuri de un singur cal și un singur loc, mici cât un ghem, cu jugul înflorat și sunător al clopoțelilor, lângă mașini „Lincoln” model 1937; cântece cu nostalgii de stepă și vocea cu virtuozități de local a Miei Braia; cvas și limonadă, mămăligă și «blânii», Mărioara și Marusia; Gogu «șmecheru la dame» lângă Vasea nefericitul...”

O mulțime fremătoare și pestriță alcătuia aglomerația urbană a Chișinăului interbelic, un adevărat ospăț cultural pentru orice vizitator în căutarea exoticii. La o scară mai mică decât, spre exemplu, Odessa sau București, orașul era totuși o lume a sudului, cu o populație pestriță sub raport etnic și de aceea colorată în vestimentație și obiceiuri, schimbătoare, pitorească, plină de curiozități. Dar oare nu prezența unui spațiu al contactelor reciproce ale civilizațiilor legitimează modernitatea, cosmopolitismul unui oraș cu o geografie europeană? Pe Alexandrovskaja ritmul vieții avea un caracter mai palpitant decât pe alte străzi. În zilele de sărbătoare, orașenii cu stări sociale și economice diferite veneau aici pentru promenadă. În acest puhoi al diversității, scriitorul puncta ipostazele etnice suprapuse în portretizări pitorești:

„Și cum spuneam, toate graiurile pământului își dau întâlnire aici. Alexandrovskaja, în zilele de sărbătoare, pe porțiunea dintre Grădina Publică și colțul străzii Armenești, ridică, din cel puțin șapte idiomuri, asurzitoare larmă. O mie de culori, din bluze căzăcești, sumane moldovenești, cațaveicile lipovencelor și bărbile lipovenilor, caftane ovreiești, jachete de modă veche și pălării mari de pai cu o grădină de fructe deasupra, ca pe timpul lui Alexandru I; din prospețimea a o sută de sorturi de struguri, până la violetul gustosului „Ceaus”,

pere „prăsade”, nuci cât pumnul. Se plimbă molcom, dar discută viforos, ovrei în caftan unsuros, cu perciuni fluturători deasupra urechilor clăpăuge; au ținutru înalt, limbă mult ascuțită și pe buze, gata oricând, în românește: „așa să trăiesc eu!”. Lipovenii sunt cu totul roșii: bărbi, obrazuri, mustăți, dinți, cămăși, cizme, șepci. Rușii, pasivi și ușor de tras pe sfoară; nemți masivi și taciturni; bulgari în zeghe de dimie groasă de care nu se despart nici în iulie; polonezi subțiri și eleganți, pășind ca la bal; țăranul nostru, mergând agale și cuminte, cu femeia la trei pași în urmă. Graiul lor „oblu”, dulce „moldovinesc”, te face să respiri ușurat și să-ți aduci aminte că nu ești în țară străină...”

Bazarul din Chișinău accentua tabloul varietății balcanice, specific târgurilor moldovenești vechi, în care viermuiala și talmeș-balmeșul gălăgios nici nu mira, nici nu supăra pe nimeni. Târgul păstra și matca levantină a spațiilor influențate de o lungă dependență turcească. Se vedeau în vânzoleala negotului indivizi de tot neamul și locul, vorbind în limbi diferite. Toată seminția pe care istoria a adus-o și a așezat-o pe acest pământ își căuta în buricul târgului, printre prăvălii și căruțe, rostul și profitul. Descrierea scriitorului devenea brusc pamfletară atunci când crea greșilor un dizgrațios portret, prin care își afișa eminescian un anti-fanariotism pronunțat față de acești implantați constantinopolitani:

„Piața împeștișată cum nu se află, prin care mișună toate noroadele pământului. O mie de culori de straie, caftane, jachete, rubașcă, zăbune, cațaveicile lipovencelor, sumane, surtucuriși câte o pălărie de cucoană stil 1800, susținând pe ea grădina de fructe date în pârg, ca pe timpul lui Pasvante Chiorul. Cel puținșapte idiomuri mult prea diferite învălmășesc rumoare stridentă încât dangătul clopotului nu-i poate ține piept. Lipovenii roșii parcă ar arde în foc sau parcă ar fi dați cu chino-

roz. Nemți masivi și taciturni. Bulgari în zeghe de dimie groasă, vânăță, pe care nu o dezbracă nici în iulie. Polonezi subțiri pășesc în piață ca la sindrofie. Ovrei poartă caftane unsuroase, țilindru înalt, subsuoară baston cu mânerul cioc de găscă. (...) Cu osebite birbanții palicari, porniți cum le este năravul, într-o asurzitoare larmă. Încurcă drumul chiar pe margini de pavă, gâlcevitori, vicleni, fudui din născare și «evghenis din cap până-n picioare». Împăunați, bătându-se cu pumnul în piept, știu toate câte sunt, netăgăduit, mersul lumii, firul vieții, zodia omului. Ghicește-n lună, citește-n stele și întoarce fanariotul mortul de la groapă, nu-i vorbă, pentru cine are vreme să-l asculte.”

Dominant era, totuși, graiul „oblu, dulce moldovinesc” al țăranilor din satele din preajmă. Pe fundalul acestei îngrămădiri de ciudățenii străine, totuși, portretul moldoveanului apărea în mod evident favorizat: „munte de om, inimă vitează, zdravăn la minte și la pumn, mugi (întocmai așa) și-și făcu, înghiontind, până la urechea palicarului”. În manieră sămănătoristă, scriitorul scoate în evidență o lume patriarhală, populată de moldoveni bonomi, joviali, cheflii, aidoma personajelor lui Creangă sau Păstorel Teodoreanu, femei cuvioase și copii zglobii. Gore Gavrilovici era un răzeș iubitor de vin, mereu sub vița de vie, pe care o iubea cu patimă ca pe o femeie, cu un pahar de vin în mână și deschis la vorbă. Iată cuplul chișinăuian amintind de Ion Creangă și Tinca lui:

„Când râde prietenul meu, mai întâi răsună văile; face ochii mici, ochi de viorea ori, l-am întrebata odată – ochi de domnișoară, Gore Gavrilovici. Apoi, stolul porumbeilor din cuibul ca o vilă elvețiană în miniatură suit pe o ramură a dudului, stol cu fâșâi de mătase, își ia zborul gângurind. În același timp, urmând cum se cuvine de

altfel după răsul și îndemnul stăpânului, Profirița bucătăreasa, nume prea de tot tandru pentru rotunjimea gros împlinită a celor nouăzeci de kilograme cât le cântărește, din ținutul ei de tingiri, linguri și oale răspunde ca un ecou, hohotind. (...) Gore Gavrilovici este o carte frumoasă. Cea mai frumoasă și mai înțeleaptă carte. (...) Profirița – umbră, umbră cu tăvi”.

Acestea și alte perle ale pământului popului hudițele Chișinău din partea de jos către valea Bâcului. Hudița strâmbă din dosul bazarului ascundea ochiului comun poezia orașului vechi și îl scufunda pe cel inițiat în viziuni medievale. Cotită, strâmbă, uzată și mucedă, ea stătea sub altă zodie, pregătită fiind în orice moment să-și istorisească poveștile.

În cartea sa generoasă, scriitorul a invocat mai multe teme mitologice de sorginte urbană, inventariindu-le și infiltrându-le în imaginarul despre Chișinău. Tema orașului-creuzet de nații, al spațiului eterogen și pestriț s-a regăsit în povestea arhetipală a Babilonului, primul mare oraș al lumii. Un alt motiv conectat la rețeaua de imagini urbane era al celor șapte coline pe care Chișinău s-ar fi situat și care reitiera modelul Romei cu toate semnificațiile implicite. Descriindu-i în felul acesta structura profundă, căutând eternul în formele constituite, îi crea dovezi de spiritualitate ale lumii străvechi și identitate urbană. Dar orașului îi lipseau scriitorii care să-i creeze poveștile și să-i valorifice personalitatea culturală.

Referințe bibliografice:

1. George Dorul Dumitrescu, *Orașul din amintire*. București: Naționala Gh. Mecu, 1944. Toate citatele lui G.D.D. sunt preluate din această sursă.

Grădina publică în perioada interbelică. Sursa: monument.sit.md

Chișinăul interbelic – „un oraș pitoresc, plin de curiozități prin care istoria nu a trecut fără a fi lăsat vreo urmă”

Rezumatul. Scriitorul român George Dorul Dumitrescu a ajuns la Chișinău în 1933 și a lucrat o vreme în calitate de profesor suplinitor de limba română la Liceul Militar „Regele Ferdinand I”. În 1944, la București a apărut o carte de memorii despre Chișinău, intitulată *Orașul din amintire*. Grație acestei cărți avem posibilitatea să recuperăm imaginea Chișinăului din interbelic cu toate achizițiile urbanistice și culturale, căpătate în mai mult de jumătate de secol sub două regimul politice. Autorul memoriilor ne poartă imaginar printr-un spațiu urban reprezentativ al Chișinăului. Pe rând, pe măsura înaintării în lectură, prind contururi centrul de o „deosebită strălucire”, bulevardele largi și străzile curate cu copaci și arbori de-a lungul, clădirile masiv construite și grădinile elegante. Pentru oricine dorește să vadă, această reprezentare literară reconstituie imaginar, asemenea actualelor tehnologii digitale 3D, un veritabil „oraș occidental”. De la *Pribegi în țară răpită* lui Dumitru Moruzi, George Dorul Dumitrescu a creat poate cea mai largă și epatantă panoramă a orașului în spațiul literar.

Cuvinte-cheie: Chișinău, interbelic, panoramă literară a orașului, memorie urbană.

The interwar Chișinău – „a pictures quecity, full of curiositiest hrough which history has not passed with out a trace”

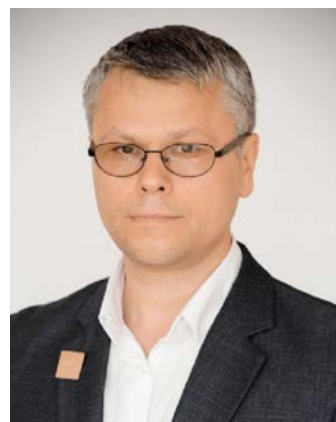
Abstract. The Romanian writer George Dorul Dumitrescu arrived at Chișinău in 1933 and worked for a time as a substitute teacher of Romanian at the „Regele Ferdinand I” Military High School. In 1944, a memoir about Chișinău appeared in Bucharest, entitled *The City of Remembrance*. Thanks to this book, we have the opportunity to recover the image of Chișinău from the interwar period with all the urban and cultural acquisitions, acquired in more than half a century under two political regimes. The author of the memoirs takes us imaginarily through a representative urban space of Chișinău. One by one, as the reading progresses, the center of a „special brilliance”, the wide boulevards and the clean streets with tree salong, the massively built building sand the elegant gardens take shape. For anyone who wants to see this literary representation imaginarily reconstructs, like current digital technologies 3D, a true „western city”. From *The wanderers in thekidnapped land* by Dumitru Moruzi, George Dorul Dumitrescu created perhaps the widestand most amazing panorama of the city in the literary space.

Keywords: Chișinău, interwar, literary panorama of the city, urban memory.

Lidia PRISAC

Doctor în istorie, Institutul Patrimoniului Cultural, Ministerul Educației, Culturii și Cercetării. Domenii de preocupare: istoria recentă a Republicii Moldova, istoria minorităților naționale/etnice, istoria comunității armenice, relații interetnice în spațiul (ex)sovietic; istoria diferendului transnistrean; viața cotidiană în Moldova sovietică, istoria științei și educației. Cărți publicate: *Istoriografia separatismului transnistrean*, Iași: Lumen, 2008; *Arhitectura relațiilor interetnice în spațiul ex-sovietic: Republica Moldova (1991–2014)*, Iași: Lumen, 2015.

Ion XENOFONTOV

Doctor în istorie, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova. Domenii de preocupare: istoria religiei, istorie militară, istoria științei, studii de istorie orală, mentalități colective, izvoare istorice. Cărți publicate: *Războiul din Afghanistan în memoria participanților din Republica Moldova (1979–1989)*. *Realitate istorică și imaginar social*, Iași: Lumen, 2010; *Războiul sovieto-afghan. Studiu de istorie verbală. Percepții. Documente*, Iași: Lumen, 2011; *Complexul monahal Japca. Istorie și spiritualitate*. Iași: Lumen, 2015.

STUDENȚI STRĂINI LA UNIVERSITATEA DE STAT DE MEDICINĂ ȘI FARMACIE „NICOLAE TESTEMIȚANU”: REZULTATE ACADEMICE ȘI ADAPTARE COTIDIANĂ

Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu” din Republica Moldova (infra: USMF „Nicolae Testemițanu”) este o instituție publică de învățământ superior din mun. Chișinău, care are drept scop formarea medicilor și farmaciștilor, în conformitate cu exigențele europene.

Alături de studenți autohtoni la USMF „Nicolae Testemițanu” studiază și cei străini. Primii studenți străini au fost înmatriculați la USMF „Nicolae Testemițanu” începând cu 1 septembrie 1990 [1, p. 1]. Evenimentul și-a găsit reflectare în paginile ziarului universitar *Medicul*: „Institutul și-a deschis ospitalier ușile pentru tinerii și tinerele din alte țări”, încât în primăvara lui 1991 își făceau „studiile 82 de

studenți din Bulgaria și din România” [2, p. 1]. Tot cu referire la acest număr de studenți, într-un alt număr al ziarului, aflăm: „Studenți ca toți studenții, de „aborigeni” se deosebesc doar prin accent...” [3, p. 1]. Din acel an, pe lângă studenții autohtoni și cei din republicile fostei URSS, la USMF „Nicolae Testemițanu” își fac studiile și cetățeni din alte țări: România, Italia, Siria, Sudan, Turcia, Israel, Palestina, Iordan, Maroc [4, p. 10].

De-a lungul anilor, proveniența geografică a studenților străini s-a extins [5, p. 64]. Acest fapt a impus racordarea întregului proces didactic la noile cerințe [5, p. 121]. În anul 1992, în cadrul Universității a fost creată *Secția studenți de peste hotare*, redenumită ulterio-

or în *Secția admitere, documentare și evidență a studenților străini* [6]. Activitatea Secției era orientată spre: selectarea și menținerea contingentului de studenți, inclusiv a auditorilor la secția pregătire preuniversitară și a rezidenților; perfectarea procesului de studii; întărirea disciplinei de muncă; crearea bazei de date a studenților străini etc. [7, ff. 5-6].

În plan cotidian, sarcina principală a Secției se reducea la menținerea numărului existent de studenți și la selectarea unui nou contingent stabil, cu o tendință de creștere din an în an. În acest scop, au fost întreprinse diferite acțiuni de selectarea persoanelor cu o pregătire pe măsură, pentru continuarea studiilor în cadrul USMF „Nicolae Testemițanu” și de stabilire a contactelor de colaborare cu ambasaderele Greciei, Sudanului, Turciei, Marocului, Iordaniei ș.a. [8, f. 86].

Întru gestionarea mai bună a lucrurilor la USMF „Nicolae Testemițanu” a fost instituită o nouă funcție, cea de prorector pentru studenții străini și Secția *Studenți de peste hotare* [6]. În 2010, pentru organizarea procesului didactic în grupele anglofone și pentru documentarea cetățenilor de peste hotare, a fost fondată Facultatea de Medicină nr. 2 [9, f. 4].

Din 2000, în domeniul instruirii studenților străini s-au impus două direcții principale: atragerea la studii a unor candidați cu o pregătire generală și o motivație mai bună de a studia medicina și farmacia și crearea unor condiții optime de instruire a cetățenilor străini orientate la cerințele existente în țările de origine [10, f. 18].

Admiterea la studii în cadrul USMF „Nicolae Testemițanu” a studenților străini a fost reglementată în conformitate cu Hotărârea

Guvernului nr. 746 din 21 iunie 2003, *Cu privire la instruirea cetățenilor străini și apatrizi în instituțiile de învățământ din Republica Moldova*. Din anul 2017 la Universitate a fost aprobată admiterea cetățenilor străini în două reprize – la sesiunile de toamnă și de primăvară [11, f. 9]. Acest mod de admitere a oferit un avantaj nu doar Universității, ci și studenților străini, întrucât s-a reușit atragerea candidaților din țările în care procesul de admitere la universități se încheia târziu.

Întrucât procesul de instruire se confruntă cu dificultăți metodice, pedagogice, educaționale, de comportament și comunicare, pe parcursul anilor, *Regulamentul cu privire la instruirea cetățenilor străini și apatrizi* a fost perfectat cu noi dispoziții, în vederea instruirii studenților străini la toate etapele ei – de la înmatriculare până la absolvire [13, f. 5].

Politicele de instruire a studenților străini au constituit și una dintre direcțiile prioritate ale *Strategiei de Dezvoltare a USMF „Nicolae Testemițanu” din Republica Moldova pentru perioada 2011–2020*. Potrivit acesteia, Universitatea și-a propus să recruteze studenți străini, în special prin intermediul măririi efectivului de cadre didactice certificate lingvistic; a sporirii numărului de surse bibliografice, a manualelor în limbile de circulație internațională; a lărgirii numărului de discipline adiționale destinate studenților străini etc. [14, pp. 13-14].

Numărul studenților străini înmatriculați la USMF „Nicolae Testemițanu” a cunoscut perioade de fluxuri și refluxuri. Inițial, cifra acestora nu a fost una semnificativă, estimându-se la 110 persoane, ponderea fiind asigurată doar de cetățenii veniți din Israel și Bulgaria, ultimii (în proporție de 60-70 la sută), pe

parcursul primului an de învățământ, luând decizia să revină acasă [15, ff. 4-5].

Potrivit Hotărârii Guvernului Republicii Moldova nr. 936 din 12 iulie 2002, *Cu privire la unele măsuri de reglementare a pregătirii medicilor și farmaciștilor în Republica Moldova* [16], se decidea transferarea de la ULIM (infra: Universitatea Liberă Internațională din Moldova) la USMF „Nicolae Testemițanu”, până la 1 septembrie 2002, a studenților și a corpului profesoral-didactic.

Încadrarea studenților de la ULIM în procesul de instruire a anului de învățământ universitar 2002–2003 a fost asigurată de o serie de acțiuni organizatorice. Pentru facilitarea adaptării în cadrul USMF „Nicolae Testemițanu”, a fost păstrată componența grupelor, similară celor existente la ULIM. Pentru încadrarea studenților în noua structură, decanatele și întreg corpul profesoral-didactic s-au mobilizat prin instituirea funcțiilor de decani-coordonatori, în persoana celor care au deținut aceste funcții la ULIM. Studenții au fost transferați cu o situație academică extrem de precară. Circa 65 la sută dintre ei aveau în total 2 387 de restanțe, de la una până la 20 de discipline de studii. Totodată, în planurile și în programele de studii pe facultăți au fost înregistrate diferențe considerabile [17, ff. 2-3].

Întrucât imaginea de promovare a USMF „Nicolae Testemițanu” în plan internațional era în strânsă legătură cu implicarea în procesul de studii și cu performanța studenților străini în domeniul medicinei, în anul 2003, administrația Universității solicita ca decanatele și catedrele să ia măsuri urgente, în special pentru redresarea reușitei și disciplinei studenților străini, la anii I-III de studii [17, f. 3].

În anul 2003, în timpul vizitelor efectuate de conducerea Universității în Siria și Iordania (pe fundalul interdicției de către autoritățile din Iordania ca cetățenii acestei țări să-și facă studiile superioare în instituția medicală din Moldova [18, f. 13-16]), se decidea ca pregătirea specialiștilor medici și farmaciști din țările respective să evolueze. Între anii 1994–2015, numărul total al studenților iordanieni la medicină era de 374 de persoane [19, p. 7].

Atât transferarea studenților de la Departamentul de Medicină al ULIM, cât și adoptarea politicilor de promovare a USMF „Nicolae Testemițanu” în exteriorul țării, au sporit semnificativ ponderea studenților de peste hotare la studiile universitare și postuniversitare medicale de la Chișinău. Numărul optim de cetățeni străini care putea fi antrenat în toate formele de instruire oferite de USMF „Nicolae Testemițanu” se estima la 1200 – 1300 de persoane.

Dacă în anul 2003 în cadrul Universității își făceau studiile 941 de cetățeni din 21 de țări (Bulgaria, Iordania, Siria, Sudan, India, Germania, Italia, Egipt, Yemen, Tunis, Turcia, Israel, Liban, Maroc, Rusia, Ucraina, Lituania, Pakistan, Nigeria, Palestina, Kuweit), inclusiv la studii universitare – 844 (Facultatea Medicină Generală – 451, Facultatea Stomatologie – 178, Facultatea Farmacie – 215) și studii postuniversitare – 97 (Rezidențiat și secundariat clinic – 75, Doctorat – 32, inclusiv staționar – 10) [20, f. 18]; în anul 2007, numărul acestora s-a redus ușor la cifra de 646 de cetățeni din 25 de țări (România, Rusia, Ucraina, Belarus, Kazahstan, Bulgaria, Germania, Marea Britanie, Iordania, Siria, Sudan, India, Iran, Israel, Liban, Maroc, Tunisia, Arabia Saudită, Gana, Argentina, Grecia,

Egipt, Yemen, SUA și Malaysia) [21, f. 4]. Reducerea numărului de studenți înmatriculați în anul universitar 2006–2007 se explica prin noile exigențe la înmatricularea cetățenilor care proveneau din statele arabe, printre care nivelul de pregătire, monitorizarea frecvenței și comportamentul cetățenilor străini [21].

În anul 2010, rectorul USMF „Nicolae Testemițanu”, acad. Ion Ababii, menționa că „în ultimii trei ani numărul studenților de peste hotare, admiși la anul I și la studii pre-universitare, a crescut brusc, numărul studenților înmatriculați la anul I fiind de patru ori mai mare comparativ cu anul universitar 2007–2008”. În anul de învățământ 2010/2011, numărul total al cetățenilor de peste hotare în cadrul Universității a depășit cifra de 1000 de persoane, ceea ce constituia o majorare de 1,6 ori comparativ cu anul universitar 2006–2007 [22, ff. 26-28]. La 1 octombrie 2018 la Universitate își făceau studiile 2 037 de cetățeni străini din 42 de țări [23, ff. 16-17].

Potrivit cercetărilor noastre, cei mai puțini studenți străini (25) au fost înregistrați în anul 1992, iar cei mai mulți în anul 2018. Numărul redus al studenților străini, în anul 1992, s-a datorat, credem, escaladării conflictului armat de pe Nistru (2 martie–21 iulie 1992) [24, pp. 107-134; pp. 134-141; pp. 143-156].

Echivalarea diplomelor de studii universitare, în special în Israel, a creat premise favorabile pentru îmbunătățirea imaginii și creșterea autorității Universității în Israel, Turcia, India și în alte țări. De exemplu, în anul 2017 examenul de echivalare a studiilor în Israel a fost susținut cu succes de cca 77 la sută dintre absolvenții Facultății de Medicină de la USMF „Nicolae Testemițanu” și de

peste 90 la sută dintre absolvenții Facultății de Stomatologie [25, f. 16]. Potrivit datelor publicate de Ministerul Educației din Israel pentru anul 2017, USMF „Nicolae Testemițanu” se plasa pe locul doi, după Iordania, în topul instituțiilor străine care pregătesc medici specialiști pentru această țară. Tinerii din Israel care au studiat în Moldova au susținut din prima examenul de stat, comparativ cu cei care și-au făcut studiile în alte țări, precum Italia, România, Ucraina [26, p. 8].

S-a schimbat și structura contingentului de studenți de peste hotare. În anul 2009, majoritatea proveneau din Israel, România, Turcia și Ucraina. S-a resimțit și o revigorare din partea țărilor arabe. Numărul studenților din Bulgaria era în continuă descreștere, fiind înmatriculați doar 15 cetățeni (în raport cu cei 24 de studenți în anul 2008 și cca 60 în anii precedenți) [27, f. 8].

A crescut numărul de studenți originari din India, primii cinci participând la concursul de admitere în anul 2012 [28, f. 6]. Pentru ca USMF „Nicolae Testemițanu” să devină o destinație atractivă pentru acest segment de studenți, pe parcursul anului de studii 2011–2012 s-au organizat zeci de întruniri, vizite, discuții și deplasări în India [29, f. 8]. Dacă în anul 2016–2017 la Universitate studiau 160 de studenți din această țară, în anul 2017–2018 erau deja 261 [30, f. 16].

În anul de studii 2016–2017 au venit la Universitate 13 persoane din Statele Unite ale Americii, alții patru fiind în așteptarea vizeilor [31, f. 8]. Odată cu acreditarea Facultății de Stomatologie de către Bordul Dental din California, numărul studenților americani a crescut până la 25 de persoane [32, ff. 16-17].

Festivitatea de înmatriculare a studenților străini la USMF „Nicolae Testemițanu”, ca și pentru cei din Republica Moldova, se organizează în toamna fiecărui an. De obicei, în această zi, studenților străini le sunt adresate urări de bun venit în cadrul Universității și mari realizări la studii, fiind îndemnați să pună accent pe studierea activă – „Sunteți tineri, dar nu uitați că ați venit aici să învățați!”, astfel încât cunoștințele acumulate pe parcursul anilor să servească drept bază în formarea lor ca specialiști [33, pp. 1-2]. Spre finele festivității de înmatriculare, potrivit tradiției, studenții anului VI le înmânează celor înmatriculați la anul I *Flacăra cunoștințelor – simbol al înțelepciunii*, ca ulterior, împreună, să depună flori la bustul lui Nicolae Testemițanu. La încheierea ceremonialului se anunță primul sunet al clopoțelului, care este aplaudat de întreaga audiență [33, p. 2].

Aducerea unui număr însemnat de studenți străini pe băncile USMF „Nicolae Testemițanu” se prezenta drept un act vital de supraviețuire a instituției și a contingentului didactic. În unul din rapoartele sale în fața Senatului, rectorul Universității, acad. Ion Ababii, menționa: „importanța studenților de peste hotare e atât de mare, încât îmi permit să amintesc (...) că aceasta este o modalitate care ne permite, la o mare parte dintre noi, să activăm în Universitate, iar pentru toți – este condiția de majorare, (...) destul de simțitoare, a salariului” [34, ff. 13-16]. Potrivit rectorului, studenții străini erau acei care aduceau mai mult de 1/3 din sursele extrabugetare [35, ff. 5-6], resurse care erau canalizate pentru menținerea și perfecționarea cadrelor profesoral-didactice în Universitate, precum și pentru

crearea condițiilor favorabile de instruire la nivelul cerințelor Organizației Mondiale a Sănătății [35, f. 6] și de sporire a imaginii sistemului medical și al Republicii Moldova în exterior [36, ff. 6-8]. Instruirea cetățenilor din alte țări, în accepția administrației USMF „Nicolae Testemițanu”, ar trebui să devină o prioritate în dezvoltarea Republicii Moldova [36, f. 8].

Înceea ce privește limba de instruire a studenților străini, la început, procesul didactic se desfășura în limba rusă și mai puțin în română [37, ff. 5-6], precum și parțial în franceză și în engleză [38, ff. 19-20]. Cu referire la instruirea în limba rusă, în anul 2008, acad. Gh. Ghidirim atrăgea atenția asupra faptului că Republica Moldova este un stat suveran și, prin urmare, procesul de studii al studenților străini ar fi trebuit să decurgă în limba română, și nu în rusă [39, f. 3].

Pentru menținerea prestigiului și a imaginii, administrația Universității a recurs la diversificarea limbilor de instruire. La limba română, rusă și franceză s-a adăugat și limba engleză. Introducerea studiilor în limba engleză la toți anii de studii a fost o măsură impusă de circumstanțele transferului studenților de la ULIM la USMF „Nicolae Testemițanu”, fapt care a determinat multiplicarea a circa 20 de manuale și cursuri în limba engleză cu un tiraj de 10-100 de exemplare [40, ff. 3-4]. Din anul 2009, un număr tot mai mare de studenți străini solicitau învățământul în limba engleză. Condiția era dictată de cei 201 de cetățeni anglofoni, înmatriculați la anul I, din totalul celor 225 de studenți străini înscriși la toate formele de învățământ [41, ff. 7-10]. Începând cu anul universitar 2010–2011, numărul studenților din alte țări,

admiși la studii cu instruire în limba engleză, a crescut de aproape două ori la Facultatea de Stomatologie și de cinci ori la Facultatea de Medicină nr. 2, responsabilă pentru organizarea integrală a procesului de instruire a cetățenilor de peste hotare [43, ff. 26-28]. Către 10 octombrie 2017 își făceau studiile în limba engleză 1 591 de studenți (la Medicină nr. 2 – 1 344, la Stomatologie – 235 și la Farmacie – 12) [44, f. 10]. Repartizarea studenților după structura lingvistică în anul 2018 se prezenta în felul următor: engleză – 1 729; română – 293; rusă – 15 [45, ff. 16-17]. La 5 octombrie 2018, din numărul total de 2 037 de cetățeni străini, în limba engleză își făceau studiile 1 729 de studenți, respectiv pe facultăți: la Medicină nr. 2 – 1 486, la Stomatologie – 233, la Farmacie – 10 [45, ff. 4-5].

La nivelul studiilor preuniversitare, pregătirea lingvistică a studenților străini a reprezentat o altă grilă de acțiuni. Conform evaluării republicane din 2017, Secția Pregătire Preuniversitară este considerată una dintre cele mai bune, comparativ cu alte subdiviziuni similare ale instituțiilor de învățământ din Republica Moldova [46, ff. 5-7]. Începând cu anul universitar 2017-2018, la Centrul de Instruire Preuniversitară a început să se realizeze predarea și în limba engleză [46, f. 10].

În aceste condiții, pregătirea profesoriilor din punctul de vedere al posedării limbilor străine în procesul de instruire a devenit sarcina principală în cadrul USMF „Nicolae Testemițanu” și a demarat în anul 2000, fiind extinsă și la Facultatea de Perfecționare a Medicilor. S-a perfecționat pregătirea lingvistică a profesorilor, la limbile franceză și germană [47, ff. 13-16]. În 2012, șefii de catedră erau

deja obligați să asigure prezența a cel puțin cinci-șase profesori care posedă limba engleză la nivelul necesar, pentru a ține cursuri și seminare [48, ff. 10-11]. Pentru asigurarea calității procesului de instruire, cadrele didactice urmau să fie certificate cu competențe lingvistice în limba engleză la nivelul C1 [48, f. 11].

Deși în anul 2007 activitatea USMF „Nicolae Testemițanu” în domeniul instruirii cetățenilor străini a fost evaluată și apreciată pozitiv de către comisia constituită din specialiștii Ministerului Educației și Tineretului și a serviciilor de documentare a cetățenilor străini, Secția de pregătire a Universității fiind una dintre cele mai bune din republică, la nivelul eforturilor de învățare a limbii engleze de către cadrele didactice ale USMF „Nicolae Testemițanu” s-au înregistrat carențe. În anul 2013, doar 62 la sută din lectorii implicați în procesul de studii în limba engleză susținuseră examenul de certificare pentru competențe lingvistice [49, ff. 6-8]. În anul 2017, 78 de persoane din cele 397 implicate în procesul didactic în limba engleză, de asemenea, nu au susținut examenul de certificare pentru competențe lingvistice [50, ff. 5-7]. În anul 2018, din totalul de 441 de cadre, antrenate în procesul de instruire în limba engleză, doar 248 au fost evaluate. În pofida necesității de minim șase persoane certificate lingvistic în fiecare subdiviziune didactică pentru asigurarea procesului de studii în limba engleză, acest obiectiv a fost atins doar la 47 la sută dintre catedre [51, ff. 19-22].

Activitatea ce ține de studenții străini a solicitat eforturi majore din partea administrației USMF „Nicolae Testemițanu”, în sensul legalizării șederii acestora în republică pe parcursul studiilor, inclusiv colectarea, verifi-

carea și procesarea actelor candidaților străini la studii. Cazurile de înscriere la Universitate cu acte false erau destul de frecvente printre cetățenii de peste hotare [52, ff. 5-6]. La finele anului universitar 2016–2017, Biroul Migrație și Azil al Ministerului Afacerilor Interne a depistat 250 de dosare ale studenților străini cu acte false, posesorii lor urmând să fie exmatriculați [53, f. 12].

Eforturi considerabile implică și cazarea studenților străini. La început, majoritatea dintre ei preferau să locuiască la gazdă, în oraș, deși Universitatea le-a pus la dispoziție un număr însemnat de odăi în Căminul nr. 6 [54, f. 14; 55, f. 15].

Alte acțiuni organizatorice, întreprinse de decanatele Universității, țin de ameliorarea situației academice a studenților străini admiși în anul I. De exemplu, chiar și după prima reexaminare, 1 042 de studenți străini au cel puțin o restanță academică, ceea ce constituie 51 la sută [56, ff. 17-18]. Pentru a ridica nivelul academic, se recurge la consultarea studenților străini în grup și individual; se organizează ore suplimentare la disciplinele la care studenții au înregistrat cunoștințe slabe din start (chimie, fizică, biologie etc.) [56, f. 18].

Potrivit unui student străin „dacă profesorii te văd lenos, atunci nu te vor respecta... și ai putea avea curențe la reușita academică. Cu toate acestea, profesorii sunt foarte deschiși – le poți adresa orice întrebare, iar ei încearcă să-și facă timp pentru toate, sunt foarte dedicați... Avem un contact apropiat cu profesorii – nu avem acest lux în Germania” [57, p. 7].

Decanatele au întreprins un șir de alte măsuri organizatorice care au în vizor creșterea disciplinei de studii a studenților străini,

cum ar fi întrunirea cetățenilor străini în ideea formării unor grupuri mici, precum și promovarea ideii de asociere a studenților străini în organizații sau asociații neguvernamentale. Pe parcursul anilor s-a remarcat Uniunea Studenților Sirieni [58, p. 3], Asociația Studenților Indieni din Moldova DHISHA [59, p. 10].

Evidența reușitei și a absențelor de la ore a studenților străini au devenit măsuri vitale pentru asigurarea reușitei academice și pentru formarea calificată a specialiștilor străini în domeniul medicinei. În urma sporirii rigorilor enunțate, s-a majorat numărul studenților exmatriculați pentru nereușita academică. De exemplu, în anul universitar 2005–2006, au fost exmatriculați 81 de studenți străini, inclusiv 46 de bulgari, care s-au transferat în instituțiile de învățământ din Bulgaria, și 35 studenți din alte țări [60, ff. 13-16]. De la 43 de studenți exmatriculați în 2010, s-a ajuns la 134, în anul universitar 2016–2017 [61, ff. 5-7]. Un alt temei de exmatriculare a studenților străini ține de comportamentul neadecvat al acestora [62, ff. 23-24].

Adaptarea studenților străini la noile realități geografice și culturale presupune un efort nu doar din partea instituției-gazdă, ci și, propriu-zis, din partea celor veniți. Studenții indieni, în primul an de înmatriculare la studiile medicale în Moldova, au adus cu ei propriul bucătar, ca ulterior să deschidă și câteva cantine destinate persoanelor originare din India sau din Orientul Mijlociu [63]. O primă cantină cu specific indian, denumită *Salt N'Pepper*, a fost deschisă în parteneriat cu *Aloha Group*, în 2016. Cantina oferea, la prețuri accesibile, bucate calde, de trei ori pe zi, inclusiv gustări la pachet [64, p. 9]. Cea de-a doua structură

comercială cu specific indian, dar cu denumire hawaiiană a fost inaugurată la 20 octombrie 2017. Denumită *Aloha*, ceea ce înseamnă „salut” în limba hawaiiană, spațiul are o capacitate de 90 de locuri, iar bucatele sunt gătitе de patru bucătari din Moldova și de unul din India [65; p. 11]. Ambele cantine specializate în bucătăria indiană au avut o rezonanță pozitivă în comunitatea studențească [66, f. 48].

Studenții străini sunt implicați activ în viața științifică a Universității. De exemplu, la lucrările Congresului Internațional al Studenților și Tinerilor Medici *MedEspera-2018*, ediția a VII-a, au participat 770 de tineri și tinere din 17 țări [67, f. 5]. Viața culturală a Universității este un alt domeniu în care se implică activ și studenții străini, prin participarea la acțiuni de caritate [68, p. 8], concursuri, festivaluri sau evenimente, de genul celui de creație – *Tezaur* [69, p. 4], inclusiv *Studenți din toate țările, uniți-vă* [70, p. 3].

În iulie 2020, USMF „Nicolae Testemițanu” avea 5800 de studenți din Republica Moldova și din alte 33 de țări ale lumii, 356 de studenți-doctoranzi și 1300 de medici rezidenți [71, p. 1].

Procesul de instruire a cetățenilor străini a fost considerată o direcție strategică și o activitate prioritară pentru toate subdiviziunile USMF „Nicolae Testemițanu”. Internaționalizarea procesului educațional a fost una din cele mai importante reforme în activitatea Universității și corespunde cerințelor Federația Mondială pentru Educație Medicală și ale altor structuri internaționale. Internaționalizarea procesului de studii a fost considerată un obiectiv de care depinde în mare măsură viitorul instituției. Universitatea este lider

printre instituțiile de învățământ superior din Republica Moldova în privința exportului de „materie cenușie” sub formă de instruire a cetățenilor din alte țări.

Referințe bibliografice:

1. *Statutul provizoriu al Universității de Medicină „N.A. Testemițanu” din RSS Moldova*. În: *Medicul*, 1991, nr. 2-3 (796-797).
2. *Alma Mater*. În: *Medicul. Gazeta ISM „Nicolae Testemițanu”*, 1991, nr. 13-14 (807-808), 28 mai.
3. *Rezultatele sesiunii de iarnă*. În: *Medicul*, 1991, nr. 5 (799).
4. Nicolae Ciobanu, Vladimir Safta, Livia Uncu ș.a., *Evoluția învățământului farmaceutic superior în Republica Moldova la 50 ani de la fondarea Facultății de Farmacie*. În: *Materialele conferinței științifice consacrate jubileului de 50 de ani de la fondarea Facultății de Farmacie și 80 de ani de la nașterea patriarhului farmaciei moldave Vasile Procopișin*, nr. 3-4, 2014.
5. *Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu” din Republica Moldova la 60 de ani* / Col. de red.: I. Ababii, N. Eșanu, Chișinău: CEP „Medicina”, 2005, p. 64.
6. *Scurt istoric. Facultatea de Medicină nr. 2*. În: <https://medicina2.usmf.md/ro/despre-facultatea-de-medicina-nr-2/scurt-istoric-facultatea-de-medicina-nr-2> (vizitat la: 06.08.2019).
7. *Arhiva curentă a Senatului USMF „Nicolae Testemițanu”* (infra: ACSUSMF), Darea de seamă a rectorului din 18 octombrie 2000.
8. *Arhiva Universității de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu”* (infra: AUSMF „Nicolae Testemițanu”), I. 1, D. 2796.
9. ACSUSMF, Darea de seamă a rectorului din 17 octombrie 2018.
10. ACSUSMF, Darea de seamă a rectorului USMF „Nicolae Testemițanu” pentru anii 2002–2003.

11. ACSUSMF, Darea de seamă a rectorului din 18 octombrie 2017.
12. Remus Pricopie, Luminița Nicolescu, *Analiza Diagnostic. Universitățile în contextul europenizării și globalizării*. În: <http://www.edu2025.uefiscdi.ro/UserFiles/File/LivrabileR1/Analiza%20diagnostic%20Panel%205%20V5%20revised%2011%20nov.pdf> (vizitat la: 17.08.2019).
13. ACSUSMF, Darea de seamă a rectorului USMF „Nicolae Testemițanu” din 16 octombrie 2007.
14. Ababii I., Gavriluc M., Bețiu M., Grama R., *Internaționalizarea învățământului superior medical în contextul dezvoltării strategice a USMF „Nicolae Testemițanu”*. În: *Analele științifice ale USMF „Nicolae Testemițanu”*, 2013, nr. 1 (14).
15. ACSUSMF, Darea de seamă a rectorului USMF „Nicolae Testemițanu” din 16 octombrie 2007.
16. *Hotărâre cu privire la unele măsuri de reglementare a pregătirii medicilor și farmaciștilor în Republica Moldova nr. 936 din 12.07.2002*. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr.102/996 din 16.07.2002.
17. ACSUSMF, Darea de seamă a rectorului USMF „Nicolae Testemițanu” pentru anii 2002–2003.
18. ACSUSMF, Darea de seamă a rectorului din 18 octombrie 2002.
19. *Intensificarea colaborării cu Iordania*. În: *Medicus*, nr. 1-3 (886-888), 2016.
20. ACSUSMF, Darea de seamă a rectorului USMF „Nicolae Testemițanu” pentru anii 2002–2003.
21. ACSUSMF, Darea de seamă a rectorului din 16 octombrie 2007.
22. ACSUSMF, Darea de seamă din 13 octombrie 2010 cu privire la activitatea USMF.
23. ACSUSMF, Darea de seamă a rectorului din 17 octombrie 2018.
24. Lidia Prisac, *Arhitectura relațiilor interetnice în spațiul ex-sovietic: Republica Moldova (1991–2014)*, Iași: Lumen, 2015.
25. ACSUSMF, Darea de seamă a rectorului din 17 octombrie 2018.
26. Silvia Ciubrei, *Revenit la Alma Mater, un absolvent internațional își exprimă recunoștința față de profesori*. În: *Medicus*, 2017, nr. 11-12 (905-906).
27. ACSUSMF, Raportul rectorului din 21 octombrie 2009.
28. ACSUSMF, Raportul rectorului din 16 octombrie 2013.
29. ACSUSMF, Raportul rectorului din 17 octombrie 2012.
30. ACSUSMF, Darea de seamă a rectorului din 17 octombrie 2018.
31. ACSUSMF, Darea de seamă a rectorului din 18 octombrie 2017.
32. ACSUSMF, Darea de seamă a rectorului din 17 octombrie 2018.
33. *Festivitatea de înmatriculare a studenților străini*. În: *Medicus*, 2013, nr. 9-10 (866-867).
34. ACSUSMF, Darea de seamă a rectorului din 18 octombrie 2002.
35. ACSUSMF, Darea de seamă a rectorului din 18 octombrie 2000.
36. ACSUSMF, Raportul rectorului din 16 octombrie 2013.
37. ACSUSMF, Darea de seamă a rectorului din 18 octombrie 2000.
38. ACSUSMF, Raportul rectorului din 6 octombrie 2005 consacrat aniversării a 60-a a învățământului.
39. ACSUSMF, Proces-verbal nr. 11 din 15 octombrie 2008 a Senatului USMF „Nicolae Testemițanu”.
40. ACSUSMF, Darea de seamă a rectorului din 18 octombrie 2002.

41. ACSUSMF, Raportul rectorului din 21 octombrie 2009.
43. ACSUSMF, Darea de seamă din 13 octombrie 2010 cu privire la activitatea USMF.
44. ACSUSMF, Darea de seamă a rectorului din 18 octombrie 2017 pentru anii 2016–2017.
45. ACSUSMF, Darea de seamă a rectorului din 17 octombrie 2018.
46. ACSUSMF, Darea de seamă a rectorului din 18 octombrie 2017.
47. ACSUSMF, Darea de seamă a rectorului din 18 octombrie 2002.
48. ACSUSMF, Darea de seamă a rectorului din 17 octombrie 2012.
49. ACSUSMF, Raportul rectorului din 16 octombrie 2013.
50. ACSUSMF, Darea de seamă a rectorului din 18 octombrie 2017.
51. ACSUSMF, Darea de seamă a rectorului din 17 octombrie 2018.
52. ACSUSMF, Darea de seamă a rectorului din 18 octombrie 2000.
53. ACSUSMF, Darea de seamă a rectorului din 18 octombrie 2017.
54. ACSUSMF, Darea de seamă a rectorului din 18 octombrie 2000.
55. ACSUSMF, Darea de seamă a rectorului din 18 octombrie 2002.
56. ACSUSMF, Darea de seamă a rectorului din 17 octombrie 2018.
57. Alina Timotin, *Moldova văzută prin ochii unui student străin*. În: *Medicus*, 2016, nr. 9-10 (894-895).
58. *Studentii sirieni își aleg liderii*. În: *Medicus*, 2010, nr. 1-2 (832-833).
59. *DHISHA în sprijinul studenților indieni ai universității noastre*. În: *Medicus*, 2018, nr. 1-3 (907-909).
60. ACSUSMF, Darea de seamă a rectorului din 18 octombrie 2006.
61. ACSUSMF, Darea de seamă a rectorului din 18 octombrie 2017.
62. ACSUSMF, Darea de seamă a rectorului din 17 octombrie 2018.
63. *Informație furnizată de Daniela Știrbu pe data de 02.07.2019*.
64. *Bucătărie indiană la Universitatea noastră!* În: *Medicus*, 2016, nr. 7-8 (892-893).
65. *Cantină cu specific indian, dar denumire hawaiiană. La USMF „Nicolae Testemițanu” a fost inaugurată încă o cantină*. În: <http://tv8.md/2017/10/24/foto-cantina-cu-specific-indian-dar-denumire-hawaiiana-la-usmf-nicolae-testemitanu-a-fost-inaugurata-inca-o-cantina/> (vizitat la: 09.08.2019); *O nouă cantină în Campusul studentesc*, În: *Medicus*, nr. 11-12 (905-906), 2017.
66. ACSUSMF, Raportul de activitate pe anul universitar 2017–2018 al USMF „Nicolae Testemițanu”.
67. ACSUSMF, Darea de seamă a rectorului din 17 octombrie 2018.
68. *Studentii străini au adus zâmbete copiilor orfani*. În: *Medicus*, 2016, nr. 4-6 (889-891).
69. *Viața de student nu e doar prelegeri*. În: *Medicus*. Ediție specială, aprilie 2005; Viorica Chelban, *Un festival al spiritului liber*, În: *Medicus*, 2005, nr. 2 (790).
70. Rodica Grama, *„Studenți din toate țările, uniți-vă!”*. În: *Medicus*, 2005, nr. 5 (793).
71. *Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu” din Republica Moldova în cifre*. În: *Medicus*. Ediție specială, 2020, iulie.

Studenți străini la Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu”: rezultate academice și adaptare cotidiană

Rezumat. În studiu, autorii abordează subiectul studenților străini înmatriculați la Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu” din Republica Moldova. Primii studenți străini au început să-și facă studiile la USMF „Nicolae Testemițanu” începând cu 1 septembrie 1990. Aceștia erau veniți din țări precum Ucraina, Federația Rusă, Azerbaidjan, Belarus, dar și din România, Italia, Siria, Sudan, Turcia, Israel, Palestina, Iordan, Maroc ș.a. Pe parcurs, numărul studenților străini a crescut de la 1 000 la peste 2 000 de persoane. Procesul de instruire a cetățenilor străini a fost considerată o direcție strategică și o activitate prioritară pentru toate subdiviziunile USMF „Nicolae Testemițanu”, obiectiv de care depinde în mare măsură viitorul instituției. Universitatea este lider printre instituțiile de învățământ superior din Republica Moldova în privința exportului de „materie cenușie” sub formă de instruire a cetățenilor din alte țări.

Cuvinte-cheie: studenți străini, Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu” din Republica Moldova, internaționalizarea învățământului superior.

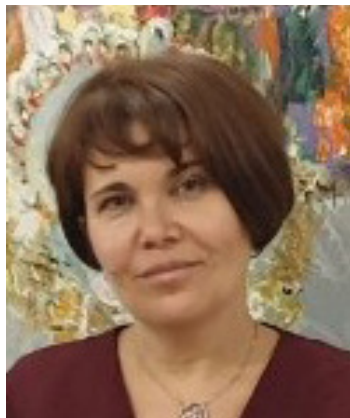
The foreign students at the State University of Medicine and Pharmacy „Nicolae Testemitanu”: academic results and daily adaptation

Abstract. In the study, the authors approach the subject of foreign students enrolled at the Moldavian State University of Medicine and Pharmacy “Nicolae Testemitanu”. The first foreign students started their studies at USMF “Nicolae Testemitanu” on September 1, 1990. They came from countries such as Ukraine, Russian Federation, Azerbaijan, Belarus, and also Romania, Italy, Syria, Sudan, Turkey, Israel, Palestine, Jordan, Morocco, etc. Over time, the number of foreign students has increased from 1,000 to more than 2,000 people. The training process of foreign citizens was considered a strategic direction and a priority activity for all subdivisions of USMF “Nicolae Testemitanu”, an objective on which the future of the institution largely depends. The university is a leader among higher education institutions in the Republic of Moldova in the export of “gray matter” in the form of training of citizens from other countries.

Keywords: foreign students, Moldavian State University of Medicine and Pharmacy “Nicolae Testemitanu”, internationalization of higher education

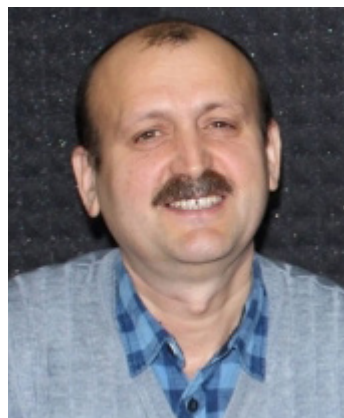
Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu” din Republica Moldova.

Marina MIRON

Doctor în științe istorice, este expert în domeniul turismului și patrimoniului cultural. În 2019 a susținut teza de doctor în științe istorice cu specializare în etnologie.

Doctor în științe economice, este expert în domeniul turismului și gestionării patrimoniului local. În 2004 a susținut teza de doctor în științe economice cu specializare în managementul resurselor turistice.

Viorel MIRON

CHIȘINĂUL ÎN TRASEE TURISTICE: UNELE ASPECTE ISTORICE

În procesul de promovare a imaginii turistice a Republicii Moldova rolul și locul Chișinăului este greu de subestimat. Bineînțeles că nu toate traseele propuse turiștilor și excursioniștilor se încep sau se finalizează în capitala țării. Însă indiscutabil este faptul că, dacă apare cererea pentru tururi ghidate prin oraș, ele trebuie să corespundă așteptărilor oaspeților și vizitatorilor unei capitale.

În acest articol vom încerca să analizăm ponderea tururilor prin Chișinău în perioada sovietică și la etapa actuală, să explorăm tematicile acestor excursii și tururi, nu în ultimul rând, să analizăm calitatea acestora și acele lacune care urmează să fie clarificate în cadrul proiectului „Cultura promovării imaginii orașelor din Republica Moldova prin intermediul artei și mitopoeticii”, realizat de o echipă interdisciplinară.

În perioada sovietică și a economiei planificate, când turismul era pus în serviciul pregătirii militaro-patriotice a întregii populații a

țării, o atenție sporită era acordată procesului de creare a unor trasee turistice unionale și naționale care să corespundă acestui scop. Pentru traseele unionale, Comitetul central pentru turism și excursii edita anual foi turistice și le repartiza prin intermediul sindicatelor. Așadar, în URSS, în anul 1985, funcționau mai bine de 13 mii de trasee turistice unionale și naționale, durata cărora varia de la 6 la 22 zile [1]. Pentru a informa un număr cât mai mare de cetățeni, informația despre traseele turistice unionale era editată sub formă de broșuri, care au avut, pe durata existenței Uniunii Sovietice, 26 de ediții [2, 3, 4, 5]. În unele găsim și descrieri de trasee care includ și teritoriul RSSM. De obicei prin Moldova nu se propuneau trasee separate. În cele mai dese cazuri, acestea erau combinate cu rutele ce includeau teritoriul Ucrainei, ca de exemplu, traseul numărul № 301 – „Prin Ucraina și Moldova” («По Украине и Молдавии») care cuprindea următoarele repere geografice im-

portante: Kiev – Chișinău – Vadul lui Vodă – Tiraspol – Odesa.

În afară de publicații cu trasee unionale, apăreau și ediții specializate despre diferite republici ale Uniunii Sovietice, dar editate la comanda Biroului central de reclamă și informare „Turist”. O asemenea broșură dedicată RSSM a fost editată în 1980 cu denumirea „Moldova turistică”, autorii textelor fiind ghizii din Moldova – N. Hmâz și G. Golubenco. Doamna N. Hmâz, fiind la o vârstă avansată, până acum practică activitatea de ghid de turism. Broșura nu conține propriu-zis trasee turistice, mai degrabă niște descrieri tematice ale obiectivelor turistice din or. Chișinău și ale structurilor de cazare, care puteau găzdui grupuri mari de turiști; principalele atracții ale Moldovei, precum Nistru și Codrii etc. Broșura avea un caracter promoțional și conținea contactele tuturor Birourilor de călătorii și excursii din RSSM, patru la număr, care erau amplasate în Chișinău, Tighina, Tiraspol și Bălți [6].

În anii '80 ai secolului al XX-lea apar și publicații specializate pe domeniul turistic editate la nivel republican. Astfel, în 1981, a ieșit de sub tipar cartea „Traseele turistice ale Moldovei” („Туристические маршруты Молдовии”) semnată de I. Pilat [7]. Autorul propunea turiștilor itinerare pentru mai multe zile și rute turistice de weekend. Traseele cuprind practic întreg teritoriul RSSM, sunt de diverse tipuri, pornind de la modul de deplasare, și propun tematici pentru crearea propriilor itinerare etc. Examinând textele acestei publicații, noi am urmărit scopul de a surprinde locul or. Chișinău în toate aceste trasee turistice și tematicile care erau reflectate de ghizii de pe vremuri în aceste excu-

sii. În cele 10 trasee turistice pedestre [8], doar în trei este inclusă excursia prin Chișinău cu tematici dependente de tematica generală a circuitului turistic. Astfel, traseul „Prin locurile vizitate de Pușkin” cu durata de 6 zile începea cu o excursie prin or. Chișinău. Era propusă pentru vizitare casa-muzeu A. Pușkin din Chișinău, apoi turiștii erau îndreptați spre Dealul lui I. Inzov, unde pe vremuri era amplasată casa închiriată de guvernatorul Basarabiei, generalul I. N. Inzov, în care și a fost cazat, în perioada martie 1821 – noiembrie 1822, poetul rus exilat. Obiectele de patrimoniu arhitectural incluse în acest traseu aveau legătură strânsă cu traseul obișnuit al lui A. Pușkin prin Chișinău: casa lui Mihailachi Cațica, unde se întruneau membrii lojei masonilor din Basarabia „Ovidiu 25” de pe str. O. Koșevoi (actualmente B. P. Hașdeu), conacele lui C. Varfolomei și T. Krupenski de pe str. Frunze, actuala str. Columna, locul fostei biserici Bună Vestire. Cum propunea textul excursiei, ghizii urmau să menționeze că aici, în incinta edificiului de cult, poetul zămislea poemul său „Gavriliada”. Mai departe, pe traseu, se propunea o vizită la casa boierului Petrachi Mavrogheni (str. Mitropolit Dosoftei sau fosta 25 Octombrie), des vizitată de A. Pușkin. Traseul continua spre Parcul central care, în perioada sovietică, purta numele lui A. Pușkin, acum Grădina Publică Ștefan cel Mare. Ultimele două obiective turistice pe acest traseu erau casa lui Varlaam – fosta clădirea Muzeului Național de Arheologie și Etnografie, aflată acum în „restaurare”, amplasată la intersecția străzilor 31 August 1989 și Mitropolit B.-Bodoni (în perioada sovietică str. Kiev și N. Gogol). Traseul se încheia lângă

Teatrul academic muzical-dramatic „A. Pușkin” pe atunci, actualmente edificiul Teatrului Național „M. Eminescu” [7, p. 16-18].

Itinerarul traseului „Prin locurile operațiunii Iași-Chișinău”, cu durata de 12 zile, la fel, pleca din Chișinău cu excursia tematică dedicată acestei operațiuni militare. Excursioniștii vizitau, pe str. Ion Pruncul (fosta Steblețov), locul unde au fost concentrați prizonierii sovietici, Piața Eliberării, Memorialul Gloriei Militare de pe str. Izmail, acum Complexul Memorial „Eternitate” de pe str. P. Halippa. Alte obiective propuse spre vizitare în cadrul acestei excursii prin Chișinău (monumente, muzee) nu aveau legătură directă cu momentele din al Doilea Război Mondial, însă erau menite să sublinieze importanța armatei ruse/sovietice, a militarilor ruși și sovietici în istoria Basarabiei și a RSSM [7, p. 45-47].

Al treilea traseu, care era intitulat „Prin locurile legate de G. Kotovski”, conținea în programul său și o excursie tematică „Prin locurile memorabile ale lui G. Kotovski” prin or. Chișinău. Itinerarul în mare parte este concentrat în centrul orașului, toate obiectivele au legătură directă cu biografia acestui personaj controversat. Vom trece în revistă doar câteva elemente ale traseului: Muzeul Republican al lui G. Kotovski și S. Lazo de pe str. M. Eminescu, fosta Komsomoliskaia, clădirea școlii medii moldovenești nr. 1 de pe str. 31 August 1989, fosta str. Kiev, acum IPLT „Gh. Asachi” și Muzeul de Istorie a Partidului Comunist al RSSM de vizavi, în prezent edificiul Muzeului Național de Artă a Moldovei etc. [7, p. 54-55].

Itinerarele celor 5 *trasee navale* [9] nu presupuneau excursii tematice prin Chișinău. Toate cinci trasee, de fapt, parcurgeau cursul

râului Nistru de la Naslavcea până la Marea Neagră pe segmente. Din cele 4 *trasee cicliste* [10], doar unul intitulat „Prin regiunea partizanilor” pornea din Chișinău. Traseul excursionist prin Chișinău era menit să illustreze perioada Marelui Război pentru Eliberarea Patriei prin vizitarea Complexului Memorial și a mai multor muzee: Muzeul de Istorie al RSSM, actualmente Muzeul Național de Istorie și Arheologie a Moldovei, Muzeul de Istorie a Partidului Comunist al RSSM (în prezent Muzeul Național de Artă a Moldovei) și Muzeul Republican al Prieteniei Popoarelor de pe str. 28 Iunie, acum str. Vl. Pârcălab (cu prăbușirea URSS acest muzeu dispare). Așadar, din cele 19 trasee turistice cuprinse în publicația lui I. Pilat, doar 4 conțineau în sine excursii tematice prin capitala republicii.

Itinerarul de weekend „Or. Chișinău” era recomandat ca o excursie introductivă pentru toate grupurile de turiști, care porneau din capitală spre alte destinații turistice. Turul de oraș avea un caracter puternic ideologizat, scotea în evidență rolul însemnat al Imperiului Rus și apoi al Uniunii Sovietice în dezvoltarea acestui meleag și, în special, a orașului Chișinău. În discursul istoric se pune accentul pe rolul Imperiului Rus în eliberarea Basarabiei de sub Imperiul Otoman, anexarea Basarabiei în 1812 este tratată în textul publicației ca moment de importanță majoră în dezvoltarea or. Chișinău. Puternic pronunțată este ideea precum că, datorită apartenenței la Uniunea Sovietică, RSSM și or. Chișinău se dezvoltau în tempouri rapide. Traseul excursiei era format din două părți: prima secvență pornea de la Gara Feroviară până la Parcul Central de Cultură și Odihnă (în prezent Parcul Valea

Morilor) și de la Parcul Central până la Piața Victoriei (acum Piața Mării Adunări Naționale). Obiectivele incluse în acest itinerar turistic, în mare parte, au fost prezentate în traseele excursioniste analizate mai sus [7, p. 139-141]. Trebuie să constatăm că turul de oraș propus în itinerarul de weekend nu s-a modificat esențial în decursul ultimilor 40 de ani și conține cam aceleași obiective turistice.

În 1985 a fost tipărit un mic îndrumar turistic [11], care includea atât trasee unionale, cât și cele naționale, și care ne permite acum, la distanța de 35 de ani, să determinăm locul RSSM și al capitalei acesteia în numărul vast de trasee unionale, legăturile geografice în cadrul acestor rute turistice și tematicile excursioniste, îndeosebi prin capitala RSS Moldova. Examinând conținutul acestui îndrumar, am reușit să precizăm că, din cele nouă rute turistice unionale în care era inclus teritoriul RSSM, 5 trasee propuneau vizitarea or. Chișinău.

Traseul nr. 300 „Prin Ucraina și Moldova” [12] *linear de vară și de iarnă*, care avea o durată de 20 de zile, presupunea un sejur de 4 zile în Chișinău cu cazare la baza turistică „Doina”. Aceeași durată de ședere la aceeași structură de cazare propunea turiștilor și traseul nr. 302 „De la Podolie până la Marea Neagră” *linear de vară*, cu durata traseului de 20 de zile. Un alt traseu unional nr. 671 „Nistru – Dunărea – Marea Neagră” *linear de vară și de iarnă*, cu durată de 20 de zile, presupunea sejur în Chișinău pentru 5 zile cu cazare la hotelul „Turist”. Alte două trasee *lineare de vară*, precum nr. 222 „Doina” și nr. 775 „Prin Codrii Moldovei”, treceau doar pe teritoriul RSSM fără conexiune cu Ucraina, cu durata de 18 și de 20 de zile, și presupuneau un sejur în Chișinău în decurs de

6 zile cu cazare la hotelul „Turist” și respectiv – la baza turistică „Doina”. În celelalte 4 trasee unionale: nr. 224 „Prin Moldova și Podolia”, nr. 771 „Nistru”, nr. 772 „Lângă Nistru”, nr. 3 „Prin Ucraina spre Marea Neagră cu propriul automobil”, or. Chișinău nu figurează printre destinațiile vizitate [11, p. 89-93].

Unele dintre rutele turistice naționale, unsprezece la număr, la fel recomandau Chișinăul spre vizitare. Aceste trasee erau:

- nr. 961 „Prin Moldova centrală”, cu durata de 20 de zile, dintre care se preconiza un sejur de 8 zile în Chișinău cu cazare la hotelul „Cosmos”;
- nr. 963 „Chișinău – capitala RSSM” – *traseu radial de iarnă*, pentru o durată de 10 zile, cu cazare pentru întreagă perioadă la baza turistică „Doina”;
- nr. 775 „Prin Codrii Moldovei” – *ruta liniară pedestră*, pentru 18 zile, dintre care 6 zile turiștii erau cazați la baza turistică „Doina”;
- nr. 968 „Cântarea viței de vie” – *ruta liniară pedestră*, cu durata de 20 de zile, dintre care în Chișinău a fost prevăzut un sejur pentru 8 zile cu cazare la baza turistică „Doina”;
- nr. 969 „Cosmos” – încă un traseu amplasat doar prin or. Chișinău, cu durata de ședere pentru 10 zile, cu cazare în hotelul „Cosmos”;
- nr. 1930 „Meleagurile Doinei” – *ruta liniară de vară*, cu durata de 18 zile. Pentru or. Chișinău în acest traseu au fost planificate 5 zile de sejur, cu cazare la baza de odihnă „Doina”.

Celelalte 5 trasee din unsprezece nu prevedeau vizitarea or. Chișinău pentru excursii sau pentru sejur complex pe teritoriul urbei [11, p. 94-96].

Turul de oraș care purta denumirea „Floare din piatră” avea același caracter puternic ideologizat, practic repeta cele propuse atenției turistului în conținutul ediției semnate de I. Pilat despre rolul Imperiului Rus și Uniunii Sovietice în dezvoltarea urbei [11, p. 13-14]. Un alt subiect reflectat în detaliu în acest traseu prin Chișinău era perioada de aflare a poetului rus A. S. Pușkin în Chișinău. Pe lângă cele menționate mai sus în analiza publicației semnate de I. Pilat, în această ediție autorii insistau pe influența puternică a poetului rus asupra creației lui C. Stamati și C. Negruzzi, cu care el se cunoscuse suficient de bine. Desigur, publicația recomanda să fie abordate și subiecte dedicate personalităților marcante autohtone, însă toate aceste personalități sunt fie din perioada când Basarabia devine parte Imperiului Rus, fie a URSS [11, p. 15-18].

Un loc aparte în excursiile organizate în perioada sovietică, conform acestui îndrumar, ocupa subiectul revoluției din octombrie 1917 și influenței acesteia în dezvoltarea regiunii. Obiectivul-cheie vizitat pe traseu era casa de pe str. Iskra, actualmente str. București, unde în acea perioadă funcționa tipografia ilegală a ziarului leninist „Iskra”. Vizitarea muzeelor din Chișinău începea cu Muzeul de Istorie a Partidului Comunist al Moldovei de pe str. Kiev, în prezent str. 31 August 1989, unde acum este amplasat Muzeul Național de Artă a Moldovei [11, p. 19-24].

Ideea rolului important al URSS în dezvoltarea social-economică, culturală etc. ca un fir roșu trecea prin textele traseelor turistice prin RSSM și prin or. Chișinău. Perioada până la anexarea Basarabiei practic nu era abordată în conținutul excursiilor din peri-

oada sovietică. Foarte pe scurt se menționau edificiile Bisericilor „Măzărache” și „Sf. Împărați Constantin și Elena”, precum și izvorul în apropierea bisericii „Măzărache”, ca loc de unde localitatea își începe istoria. Perioada interbelică și viața Chișinăului în acea perioadă, din motive ideologice, era un subiect tabu și totalmente lipsea din conținutul excursiilor în perioada sovietică.

Deja pe vremea independenței Republicii Moldova, o analiză scurtă a stării sectorului turistic și a traseelor excursioniste prin capitală se realizează în cadrul studiilor tematice pentru elaborarea Planului Urbanistic General al or. Chișinău (2006–2007), studii în care s-au prezentat atracțiile valorificate turistic, circuitele vizitatorilor și facilitățile accesate cel mai des de excursioniști [13, p. 93-118].

În 2013 a văzut lumina zilei ediția „Ghidul Chișinăului”, semnată de Ion Perojoc [14], unul din cei mai experimentați ghizi din Republica Moldova. Studiul plasat pe paginile broșurii editate în 100 exemplare prezintă informații detaliate și sistematizate ale turului panoramic al or. Chișinău. Autorul propune nu doar o înșiruire de obiecte turistice ce pot fi vizitate într-un tur panoramic prin capitala țării, meritul cercetătorului constă în faptul că, având o experiență vastă, oferă o atenție deosebită factologiei istorice a dezvoltării orașului Chișinău, aduce cititorului informații utile despre locurile ce urmează să fie vizitate. În opinia noastră, este o încercare curajoasă de a pune în valoare, în primul rând, importanța și frumusețea orașului și nu informații axate pe dogme ideologice în jurul cărora era construit și traseul turistic, de a introduce noi obiective turistice, care lipseau cu desăvârșire în textele

excursiilor din perioada precedentă, lărgind mult geografia turistică a Chișinăului. Ediția poate servi drept suport metodologic pentru ghizii de turism, care creează propriile trasee tematice prin Chișinău, deși mai este loc pentru detalieri, informații interesante atât despre obiectele incluse în acest Ghid, cât și despre obiective turistice, care pe bune merită să fie scoase din anonimat și prezentate mai întâi locuitorilor orașului, dar și oaspeților capitalei.

În 2015 o colecție de trasee turistice naționale [15], douăzeci la număr, a fost editată de Agenția Turismului Republicii Moldova – rezultatul muncii a unui grup de specialiști din domeniul turismului și nu doar în decursul anului 2014: cercetători științifici, practicieni, ghizi cu experiență vastă în această activitate. Practic, toate traseele pornesc din Chișinău, îndreptându-se pe urmă în toate direcțiile prin țara noastră. Traseul nr. 20 în totalitate este dedicat or. Chișinău, purtând denumirea „Tur de oraș” și cuprinde 34 de obiective turistice, amplasate în partea centrală a or. Chișinău. Analizele anterioare permit să constatăm că autorii acestui tur de oraș au păstrat acele obiective care erau propuse pe vremurile sovietice, deloc nu au extins nici geografia și nici conținutul acestora.

Pentru a demonstra stringența schimbării abordării excursiilor turistice ghidate prin or. Chișinău am analizat ofertele turistice la cca 10% din agențiile de turism din Republica Moldova [16, 17, 18, 19, 20], în special ale celor care sunt preocupate de dezvoltarea turismului intern. Însă, în majoritatea cazurilor, ofertele acestor companii sunt axate pe vizite în afara Chișinăului, aici propunerile sunt interesante și competitive. Chișinăul, ca destinație turis-

tică, rămâne mult în urma diversității ofertelor pentru restul teritoriului Moldovei. Turul panoramic de oraș, numit ca și în perioada sovietică „Orașul meu, floare de piatră albă” sau „Floare din piatră”, în mare parte, repetă conținutul traseului nr. 20. Însă ar fi incorect să nu remarcăm faptul că, în ultimii 3-5 ani, crește numărul ghizilor de turism, anume în Chișinău, care nu au în bagajul lor profesional experiența ghidajului de pe vremurile sovietice. Tinerii ghizi vin cu excursii de autor cu diverse tematici precum „Pe urmele arhitecților renumiți”, excursii pe bicicletă, excursii în alergare, „Cinci povești de dragoste triste și frumoase”, „Excursie prin Chișinău vitivinicol”, „Cu Chișinăul per «tu»” etc. care au diversificat mult oferta excursionistă a capitalei.

După analiza istoriei dezvoltării interpretării Chișinăului în diverse trasee turistice din perioada sovietică și redarea stării actuale în domeniul calității excursiilor, rămânem pe poziția că este loc pentru munca echipei interramurale a proiectului „Cultura promovării imaginii orașelor din Republica Moldova prin intermediul artei și mitopoeticii” pentru completarea „dosarului turistic” al or. Chișinău cu noi obiecte turistice, cu informații scoase din arhivele naționale, și nu doar, interpretate și redată cu mare drag și pasiune de colegii care posedă măiestria expresiei verbale. Este necesar să conectăm în baza principiului interdisciplinar și să implicăm mai mulți specialiști din diferite domenii, precum istoria, etnologia, economia pentru a extinde conexiunile tematice: monumente de arhitectură dispărute, conexiuni între monumente de arhitectură și personalități de diferite etnii și contribuția lor în istoria Chișinăului (români,

bulgari, găgăuzi, ucraineni, armeni, greci, polonezi etc.), denumiri de străzi și aportul personalităților, al căror nume îl poartă strada, în istoria acestui oraș etc. La fel este necesară argumentarea economică a rentabilității utilizării intensive a patrimoniului orașului în traseele turistice.

Considerăm că ghidul are un rol important în crearea traseelor turistice, însă veridicitatea și calitatea informațiilor interpretate de ghid va servi pentru creșterea calității mesajelor utilizate de ghizi și, respectiv, a nivelului de satisfacție a diferitor categorii de excursioniști și oaspeți ai capitalei.

Referințe bibliografice:

1. Характеристика основных видов туристской деятельности Центрального совета по туризму и экскурсиям ВЦСПС. https://studme.org/335386/turizm/harakteristika_osnovnyh_vidov_turistskoy_deyatelnosti_tsentralnogo_soveta_turizmu_ekskursiyam_vtssps. [vizitat la: 15. 10 2020].
2. Маршруты СССР. https://vk.com/topic-59520469_29020714. [vizitat la: 15. 10 2020].
3. Волков, В. С.; Шаракина, К. Е. Всесоюзные туристские маршруты на 1985 год. ЦСТЭ Туристские маршруты. М.: Профиздат, 1985.
4. Семиволь, Г. Н.; Шаракина, К. Е. Туристские маршруты. М.: Профиздат, 1980, 174 с.
5. Туристские спортивные маршруты: Перечень классифицированных туристских спортивных маршрутов на 1989–1992 гг. М.: Профиздат, 1989, 192 с.
6. Молдавия туристическая. Ярославль, 1980, 64 с.
7. Пилат, И. Туристические маршруты Молдовии. Кишинев: Тимпул, 1981, 192 с.
8. Trasee pedestre: 1) Inelar de Codru; 2) Prin locurile vizitate de Pușkin; 3) Prin valea de

acumulare Costești; 5) Prin pădurile Moldovei de Nord; 6) Prin valea Răutului de Mijloc; 7) La locul săpăturilor de la Orheiul Vechi; 8) Traseu pedestru prin Transnistria de Nord; 9) Prin locurile operațiunii Iași-Chișinău; 10) Prin locurile legate de G. Cotovschi.

9. Trasee navale: De la Naslavcea spre Râbnita; 2) Lacul de acumulare Dubăsari; 3) Capete de pod în foc; 4) Pe Nistru spre Marea Neagră; 5) Pe Turunciuc spre Hidrocentrala Electrică Moldovenească.

10. Trasee cicliste: 1) Prin regiunea partizanilor; 2) Prin steпа de sud; 3) Pe drumuri în foc spre Vest; 4) De-alungul r. Ichel.

11. Голубенко, Г. Б.; Хмыз; Н. П. С туристической путевкой по Молдавии. Кишинев: Тимпул, 1985, 104 с.

12. În unele surse apare sub numărul 301.

13. Miron, V.; Tomița, P. *Managementul resurselor turistice din Republica Moldova*. Chișinău: Tipogr. UASM, 2007, p. 165.

14. Perojoc, Ion. *Ghidul Chișinăului: Republica Moldova*. Chișinău: Elan Poligraf, 2013, 112 p.

15. *Ghidul traseelor turistice din Republica Moldova*. Chișinău: Tipogr. Elan poligraf, 2014, 428 p.

16. Экскурсии по городу Кишиневу. <https://azbuca-travel.md/ru/5688960/> [vizitat la: 15. 10 2020].

17. Русские гиды по Кишиневу. <https://www.bestprivateguides.com/guide-in-moldova/tours-in-city-Chisinau-300/index.php> [vizitat la: 15. 10 2020].

18. *Drag de Moldova*. <https://ilis.md/drag-de-moldova/> [vizitat la: 15. 10 2020].

19. Кишинев – столица Молдовы. <http://www.larbitur.md/hotels/kishinev-stolitsa-moldovy>. [vizitat la: 15. 10 2020].

20. Экскурсии по Кишиневу. <http://www.openarium.ru/%D0%9C%D0%BE%D0%BB%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D>

Chişinăul în trasee turistice: unele aspecte istorice

Rezumat. În promovarea imaginii turistice a Republicii Moldova importanţa Chişinăului este indiscutabilă. De asemenea, tururile de oraş trebuie să fie pe măsura aşteptărilor oaspeţilor capitalei şi să creeze o imagine atractivă. Articolul vine cu analiza ponderii tururilor prin Chişinău în activitatea excursionistă în perioada sovietică şi la etapa actuală, a tematicilor excursiilor şi perceperea calităţii acestora, identificarea acelor lacune care urmează să fie clarificate în cadrul proiectului interdisciplinar. În urma cercetării autorii au reuşit să surprindă, în mare parte, caracterul puternic ideologizat al excursiilor prin Chişinău din perioada sovietică. În perioada actuală excursiile prin capitala ţării au pierdut caracterul puternic ideologizat al perioadei anterioare, însă au păstrat, în mare parte, tematicile excursioniste, în special turul de oraş. Totodată, în ultimii 3-5 ani a apărut generaţia nouă de ghizi care experimentează tematica circuitelor turistice prin Chişinău şi care a diversificat mult oferta excursionistă a capitalei ţării. Considerăm că munca echipei interdisciplinare a proiectului va spori veridicitatea şi calitatea informaţiilor despre obiectivele turistice din oraş ce va schimba esenţial imaginea turistică a or. Chişinău.

Cuvinte-cheie: imagine turistică, trasee turistice, excursii, patrimoniu cultural, obiecte turistice, ghid de turism.

Chişinău in tourist routes: some historical aspects

Abstract. In promoting the tourist image of the Republic of Moldova, the significance of Chişinău is indisputable. Likewise, city tours must be in line with the expectations of the capital's guests and create an attractive image. The article comes with the analysis of the share of tours through Chişinău in the hiking activity during the Soviet period and at the present stage, the themes of the excursions and the perception of their quality and those gaps, which are to be clarified in the interdisciplinary project. Following the research, the authors managed to capture most of the strong ideological character of the trips through Chişinău during the Soviet period. At present, the trips through the country's capital have lost the strong ideological character of the previous period, but they have largely preserved the hiking themes, especially the city tour. At the same time, in the last 3-5 years, a new generation of guides has appeared, experimenting with the theme of tourist circuits through Chişinău and have greatly diversified the excursion offer of the country's capital. We consider that the work of the interdisciplinary team of the project will increase the veracity and quality of the information about the tourist objectives in the city that will essentially change the tourist image of the Chişinău.

Keywords: tourist image, tourist routes, excursions, cultural heritage, main attractions, tour guide.

Lector, Universitatea Tehnică a Moldovei, Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice. Doctorandă, Școala doctorală Științe Umaniste, Universitatea de Stat din Moldova. Domenii de preocupare: arta decorativă, design vestimentar, grafică.

Tatiana BUJOREAN

PRODUCEREA PIESELOR VESTIMENTARE ÎN CHIȘINĂUL POSTBELIC

Aspectul vestimentar a fost analizat de istorici, etnologi și culturologi de regulă cu referire la localitățile din mediul rural. În pofida apariției unor lucrări importante la această temă, vestimentația populației din orașul Chișinău rămâne încă insuficient cercetată. [1, p. 135-162]. Anume acest hiatus ne-am propus să-l acoperim în cercetarea noastră bazată în mare parte pe studiul unei categorii importante de dosare arhivistice, corelate cu rezultatele cercetărilor de teren, datele și observațiile autorului însoțite de interviuri, a căror utilitate este indiscutabilă.

Informatorii intervievați ne-au pus la dispoziție material edificator în acest sens. În primele decenii de după cel de-al doilea Război Mondial, producția vestimentară a urmărit scopul de a acoperi cât mai rapid necesitățile populației. Și dacă la Paris, în anul 1947, celebrul designer de modă Christian Dior lansează prima colecție intitulată „New Look”, întruchiparea eleganței și feminității de care au fost lip-

site doamnele pe timpul conflagrației, în marile orașe din spațiul ex-sovietic, inclusiv în Chișinău, în primele decenii postbelice situația este cu totul alta. Moda occidentală, prezentată ca „patrimoniu” al capitalismului, este văzută ca o amenințare pentru tânăra cultură sovietică.

Estetica perioadei cercetate de autor este definită de realismul socialist și presupune haine confecționate din materiale simple, accesibile, croite după modele similare cu rolul de a „înveșmânta” rapid majoritatea populației. Un loc aparte a fost rezervat doctrinei autorităților centrale și locale de „a elibera” femeile de munca în gospodărie, de necesitatea de a coase, broda sau țese în timpul tradiționalelor șezători, întrucât piesele vestimentare urmau să fie produse centralizat în ateliere și fabrici, să fie comercializate prin magazine ambulante. În acest raționament, prin renunțarea la vestimentația tradițională în folosul celei industriale, produse în serie, este evidentă încercarea de a elimina hotarele dintre mediul urban și cel

rural pentru urbanizarea treptată a satelor.

Urmând această viziune de renunțare la costumul tradițional în favoarea vestimentației de tip urban în perioada postbelică, cele mai importante organizații de profil au fost concentrate în Chișinău, unde a existat o tradiție în acest sens încă în perioada interbelică, când în oraș funcționau ateliere de producere a pieselor vestimentare și accesoriilor [2, p. 140-143], activau modiste (croitorese), care urmau tendințele modei și propuneau clienților articole vestimentare în pas cu moda marilor orașe europene [3, p. 149-154]. Tot aici activau meșteri care confecționau corsete, pălării de diferite tipuri pentru femei și bărbați.

În Chișinăul postbelic, atelierele și fabricile erau subordonate Consiliului industriei moldovenești, îndeplinind diferite comenzi de stat în domeniul producerii vestimentației. Precizăm că pentru perioada 1945–1960 a fost utilizat termenul „artel”, cunoscut în baza dosarelor de arhivă. Aceste uniuni meșteșugărești erau parțial scutite de impozite, condiția principală pentru activitatea lor fiind prețul produselor sau serviciilor prestate care nu trebuia să depășească cu mai mult de 10-13% prețurile oferite de stat la produse și servicii similare [4, p. 83-85]. În 1956, N. Hrușciiov a dispus ca până în anul 1960 toate artelurile să fie transmise în subordinea statului, după care în RSSM atelierele mari au fost reorganizate pentru optimizarea artelurilor existente anterior, eficientizarea lucrului în domeniul servirii populației, pornind de la necesitatea specializării în executarea anumitor operațiuni și segmente înguste de activitate [5, f. 9-10].

Având în vedere complexitatea operațiunilor tehnologice de realizare a pieselor, indus-

tria vestimentară din RSSM s-a axat din start pe relansarea și eficiența unor arteluri mici și ateliere medii, concentrate preponderent în Chișinău, Bălți, Soroca, Tiraspol, Cahul ș.a., fiind constatată lipsa unor fabrici mari de confecții care ar integra majoritatea operațiunilor tehnologice de producere a pieselor vestimentare [6, f. 8]. Totodată, fiecare atelier era orientat spre realizarea integrală a operațiunilor de confecționare a pieselor vestimentare, lucrătorii fiind inițiați în mai multe procedee tehnologice. Potrivit datelor de arhivă, la Chișinău, în iulie 1945, își începe activitatea artelul de producere „28 iunie”, cu sectoare specializate în prelucrarea blănurilor și a pieilor, confecționarea pieselor vestimentare din aceste materii prime, producerea vestimentației pentru diferite categorii de vârstă (paltoane, bluze, costume, pantaloni, chipiuri etc.). Acest atelier avea secții aparte și meșteri care lucrau în domeniul producerii vestimentației de larg consum, secții de croitorie, precum și specialiști în sfera coaserei hainelor după comenzi individuale [7].

Confecționarea acoperămintelor pentru cap și coaserea pieselor vestimentare la comandă individuală a devenit specializarea artelului „8 Martie” din Chișinău. La 1 ianuarie 1945 acesta avea 130 de lucrători dintre care 92 erau meșteri [8, f. 2]. În anul 1950 aici lucrau 190 de profesioniști care pe lângă producerea unui sortiment variat de piese vestimentare deserveau populația în materie de restaurare a lor, în acest sens organizându-se cumpărarea centralizată de la populație a hainelor pentru reparație [9, f. 105]. De altfel, în 1947, pentru atelierul „8 Martie” au fost preconizate 20 mii ruble suplimentare pentru procurarea utilajului necesar funcționării atelierului de modă,

cel de-al doilea atelier fiind deschis tot în anul 1947 în orașul Tighina (Bender).

Tot la Chișinău, pe str. Irinopolskaya, 26, în luna mai 1945, a fost fondat artelul „Krupskaya”, cu sectoare specializate de croitorie. O noutate pentru artel a fost specializarea a cinci meșteri în vopsirea țesăturilor, adică în pictarea artistică a materialelor textile, în 1950 fiind vopsite și pregătite pentru producere cca 653 m.p. de țesătură pictată. În artelul „Octombrie” se produceau articole vestimentare de toate tipurile pentru femei, bărbați și copii [10, f. 245].

În artelul „1 Mai” activau 45 de specialiști, dintre care 30 de meșteri care se ocupau de reparația și confecționarea pieselor vestimentare și a încălțămintei [11, f. 9]. În 1950, a fost fondat un atelier specializat, având misiunea de a produce piese de tricotaj, articole artistice, marame/batiste de lână, inclusiv batiste și basmale pictate [12, f. 163].

Tot la Chișinău, în anul 1947, a fost deschis un atelier de modă, în care se confecționau articole vestimentare conform solicitărilor populației și după tendințele modei sovietice. De-a lungul timpului, acest atelier a suferit mai multe modificări de statut și în denumire, în esență devenind instituția principală responsabilă de elaborarea noilor modele vestimentare și promovarea lor în rândul populației orașenești. De altfel, în perioada sovietică Casele de Modele Republicane erau subordonate Casei Unionale de Modele de la Moscova și erau responsabile de propagarea pe scară largă a conceptelor socialiste în materie de vestimentație. Unul dintre informatorii intervievați își amintește că „Peste tot, în republicile care făceau parte din URSS, se creează Case de Modele care proiectează colecții vestimentare experimenta-

le din materiale textile și tricotate etc.” [13]. Cu referire la anul 1955, în special la funcționarea Casei Republicane de Modele din Chișinău, presa timpului ne informează că „Pe prospectul Lenin din orașul Chișinău nu demult s-a deschis Casa de Modele. Aici se creează modele originale de haine bărbățești și femeiești pentru locuitorimea [locuitorii] de toate vârstele din Moldova” [14]. Casa de Modele din Chișinău (denumită astfel începând cu anul 1957 [15]) era o organizație de proporții reduse din RSSM, cu angajați recrutați din rândurile proiectanților și tehnicienilor. Se elaborau colecții vestimentare nu prea mari, corelate cu tendințele modei postbelice [16]. La sfârșitul anilor 1950 conducător artistic principal al Casei de Mode din Chișinău era L. Ignatova, care specifică moda și gustul ar fi expresia esteticii naționale [17]. La Casa de Modele activau pictorii-modelieri Lyuba Dobrovol'skaya, E. M. Korolik, inginerii Nadezhda Miletina (șefa secției de producere) și A. A. Lavrionova, tehnologul Ekaterina Kharitonova, meșterul M. S. Stratulat [18]. Majoritatea specialiștilor (N. Gorshenyova, I. Kamin, V. Sirotinskaya, E. Yevdokimova, G. Gnezdovskaya, E. Ivanova) și-au făcut studiile la Institutul de Textile din Moscova [13]. Practica de repartizare a specialiștilor în regiunile sovietice, aplicată în URSS, a avut un rol esențial în transmiterea și generalizarea experienței profesionale obținute în instituțiile unionale de învățământ superior direcționate pe programe educaționale orientate, mai curând, spre industrie decât spre artă. Este perioada când la Casa de Mode din Chișinău Tamara Patiyevskaia lucrează asupra modelelor în stil național: rochii cu ornament, costume, cămăși, publicând și o

serie de articole dedicate modei pentru revista *Femeia Moldovei* [19, p. 22]. Tot aici activează Inga Osipova, absolventa Institutului de Artă Aplicată din Moscova, Zhenya Ivanova, absolventa Tehnicumului (Colegiului) Industrii Ușoare din Kiev, Ana Danilova, croitoreasa-Maria Yushkevich, modelierul-constructor Vladimir Zelinskiy [20, p. 16].

Potrivit surselor, în anul 1962, Casa de Modele se afla pe prospectul Lenin, colț cu strada Bulgară. Avea „... vitrine mari, luminoase, zeci de manechine, costume de dame și pentru bărbați, haine de zi, de seară”, de asemenea era dotată cu sală de demonstrare, un spațiu organizat cu scopul de a promova identitatea propriilor produse [20, p. 16]. Consumatorul din Chișinău avea posibilitatea achiziționării unor modele de îmbrăcăminte care să constituie argumente puternice în satisfacerea gustului său estetic. Precizăm că în anul 1962 în URSS erau 36 de Case de Modele [21, p. 14].

Odată cu centralizarea producției modelele vestimentare erau coordonate la nivel local, regional și unional, mai ales piesele de port național scenic care erau folosite de diferite colective artistice și de dansatori pentru promovarea imaginii republicii, astfel creându-se un model stilizat de costum național, unul sintetic, artificial. Colectivele de artiști obișnuiau să poarte costume generalizate, cu caracter eclectic, în care erau îmbinate elemente de port ale altor popoare. Spre exemplu, corul colegiului de comerț din Chișinău a adoptat un costum național scenic format din cămașă de culoare albă cu guler ștei brodat, cu mâneca bufantă cu lungime medie, asortată cu fusta de culoare roșie încrețită în talie decorată la poale cu trei benzi din panglici de culoare verde [22].

La evoluția acestui tip de vestimentație au contribuit colectivele de artiști care participa la Festivalurile internaționale ale perioadei și care purtau costume în stil național proiectate la nivel de stat. Ca exemplu, cel de-al IV-lea Festival Mondial al Tineretului și Studenților, care a avut loc la București în anul 1953, a fost însoțit de activități intense de pregătire și de instituire a anumitor protocoale de conduită. România, în contextul acestui festival proiectat de conducerea de la Moscova, a găzduit circa 30000 de tineri care au evoluat timp de o săptămână pe scenele de la București. Evenimentele au fost reflectate intens în presa de la Chișinău, inclusiv plasând accentul pe laureații festivalului – Ansamblului de dansuri populare al RSSM [23].

În aceeași ordine de idei se înscriu și pregătirile pentru Festivalul Mondial de Tineret, care s-a desfășurat la Moscova, în perioada 28 iulie – 11 august 1957, fiind elaborate o serie de directive în scopul de a eficientiza și monitoriza producerea costumelor naționale moldovenești pentru delegația din partea RSSM [24]. Pentru participanții la Festival, Fabrica de articole meșteșugărești și artistice din Chișinău „Promhudojnik” (întemeiată în anul 1955) a realizat 1500 de costume naționale confecționate din lână naturală și inspirate din piese autentice aflate în custodia Muzeului Ținutului Natal (Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală din Chișinău), astfel fiind soluționate aspectele ce țin de stilizarea costumelor și a broderiei artistice [25, p. 155-162].

De asemenea, pentru Festivalul Mondial al Tineretului din 1957, Casa de Modele din Chișinău elaborat mai multe ținute vestimentare noi. O parte din această colecție a fost iden-

tificată în paginile revistei *Femeia Moldovei*, modelele fiind semnate de T. Patievscia [26]. La 15-21 iulie 1962, la Moscova, a avut loc o expoziție unională de haine, tricotaje și încălțăminte cu participarea tuturor Caselor de Modă din URSS. Cele mai practice și mai elegante au fost recunoscute modelele prezentate de Casele de Mode din Tașkent, Riga și Chișinău. Mulți lucrători au fost menționați cu medalii și diplome [20, p. 16]. Casa de Modele din Chișinău a prezentat la această expoziție 56 de modele care cuprindeau 11 teme [20, p. 16].

Având în vedere mecanismul de organizare a funcționării artelurilor și atelierelor examinate în articol, concluzionăm că schițele propuse din partea pictorilor modelieri îndeplineau funcții legate de punerea la dispoziția atelierelor specializate a suportului vizual care să ocupe o poziție strategică importantă în lupta concurențială cu moda capitalistă. Demersul vizual, într-o astfel de situație, presupunea un control și o anumită centralizare a deciziilor exercitate de la nivelul organizației exportatoare de idei asupra organizațiilor de exercitare a acestora. Totodată, Casa de modele din RSS Moldovenească a fost doar un element din rețeaua de instituții similare, apărute aproape concomitent, în capitalele republicilor sovietice și în orașele mari de pe teritoriul Rusiei. Asistența oferită de instituție prin extinderea ofertei a contribuit la dezvoltarea sectorului furnizorilor de servicii format din ateliere orientate spre confecționarea hainelor *sur mesure*, de larg consum și a pieselor de costum național.

Referințe bibliografice:

1. Sava, Lucia. *Viața cotidiană în orașul Chișinău la începutul secolului al XX-lea (1900–1918)*.

Chișinău: Pontos, 2010, p. 135-152.

2. Кондратикова, Лилиана. *Деятельность ювелирных мастерских и ателье модной одежды в Молдове в начале века*. În: Материалы международной научной конференции «Пруто-Днестровский регион. Диалог культур» посвященной 650-летию молдавской государственности и 300-летию со дня рождения Антиоха Кантемира, Санкт-Петербург, 2010, p. 140-143.

3. Condaticova, Liliana. *Ateliere de croitorie și bijuterie în Basarabia interbelică: influențe est- și vest-europene*. În: Arta și tradiția în Europa, Studii de specialitate, Festival internațional, Ediția a VI-a, Iași: Casa Corpului Didactic „Spiru Haret”, p. 149-154.

4. Новиков, И. А. «Артель»: этимология слова и термин в русском дореволюционном законодательстве. În: Томский Государственный Университет. История, Томск: 2009, p. 83-85. <http://sun.tsu.ru/mminfo/000063105/327/image/327-083.pdf> (vizitat la:19.06.2020).

5. Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova (AOSPRM). F. 310, inv. 1, d. 469, f. 9-10. Pasporta promarteley Moldpromsoyuza po sostoyaniyu na 1956 g.

6. AOSPRM, F. 3010, inv. 1, d. 5, f. 8.

7. AOSPRM, F. 3010, inv. 1, d. 367.

8. AOSPRM, F. 3010, inv. 1, d. 4, f. 2.

9. AOSPRM, F. 3010, inv. 1, d. 71, f. 105.

10. AOSPRM, F. 3010, inv. 1, d. 50, f. 245.

11. AOSPRM, F. 3010, inv. 1, d. 4, f. 9.

12. AOSPRM, F. 3010, inv. 1, d. 71, f. 163.

13. Arhiva personală a informatorului.

14. Femeia Moldovei. Revista social-politică și artistic-literară. Chișinău, 1955, nr. 2.

15. Femeia Moldovei. Chișinău, 1957, nr. 11.

16. Arhiva personală a informatorului.

17. Femeia Moldovei. Chișinău, 1959, nr. 3.

18. Femeia Moldovei. Chișinău, 1955, nr. 2.

19. *Câteva sfaturi pentru femeile corpolente*. În: Femeia Moldovei. Chișinău, 1960, nr. 7, p. 22.

20. Ruzhine, L. *De la schiță la model*. În: Fe-

meia Moldovei. Chișinău, 1962, nr. 9, p. 16.

21. Zakharova, Larissa. *S'habiller à la soviétique. La mode et le dégel en URSS*, CNRS EDITIONS, Paris, 2011, p. 14.

22. Femeia Moldovei. Chișinău, 1959, nr. 7.

23. Femeia Moldovei, Chișinău, 1953.

24. AOSPRM. F. 3010, inv. 1, d. 597, 116 f.

Materialy po podgotovke k Vsemirnomu festivalu 1957 g.

25. Condraticova, Liliana; Bujorean, Tati-
ana. *Confecționarea costumelor naționale și a
accesoriilor pentru Festivalul Mondial de Tineret
(Moscova, 1957) în cadrul atelierului „Promhu-
dojnik” din Chișinău*. În: Arta. Seria arte vizuale.
Chișinău, 2019, p. 155-162.

26. Femeia Moldovei. Chișinău, 1957, nr. 5.

Producerea pieselor vestimentare în Chișinăul postbelic

Rezumat. Autorul articolului vine cu informații noi selectate din sursele de arhivă și cercetările în teren cu referire la portul vestimentar al populației din Chișinău în primele decenii postbelice. Piese de vestimentare ale acestor vremuri aveau elementarul rol de a „îmbrăca” majoritatea populației pentru a deveni o masă identic înveșmântată. În Chișinău erau concentrate cele mai multe ateliere de confecționare a pieselor vestimentare, tradiție binecunoscută încă în perioada interbelică, activau modiste (croitorese), urmând tendințele modei și propunând clienților piese în vogă, din 1947 se deschide prima Casă de modă din republică. Atelierele și fabricile erau subordonate Consiliului industriei moldovenești, îndeplinind diferite comenzi de stat în domeniul producerii vestimentației. În cadrul unor ateliere specializate se produceau piese de port popular, stilizate, pentru a reprezenta un costum național sintetic, impus de către autorități populației din RSS Moldovenească. În acest context, Casa de modele din RSS Moldovenească a fost doar un element din rețeaua de instituții similare, apărute aproape concomitent, în capitalele republicilor sovietice și în orașele mari de pe teritoriul Rusiei. Asistența oferită de instituție prin extinderea ofertei a contribuit la dezvoltarea sectorului furnizorilor de servicii format din ateliere orientate spre confecționarea hainelor *sur mesure* și a pieselor de costum național.

Cuvinte-cheie: Chișinău, vestimentație, atelier, populație, tendințe artistice, costum popular.

Production of clothing in post-war Chisinau

Summary. The author of the article comes with new information selected from archive sources and field research with reference to the clothing of the population of Chisinau in the first postwar decades. The garments from these times had the elementary role of „dressing” the majority of the population in order for them to become an identically dressed mass. In Chisinau were concentrated most garment workshops, a tradition well known in the interwar period, where tailors were working, following fashion trends and offering customers fashionable pieces. In 1947 opens the first fashion house in the republic. The workshops and factories were subordinated to the Moldovan Industry Council, fulfilling various state orders in the field of clothing production. In specialized workshops, stylized folk costumes were produced to represent a synthetic national costume, imposed by the authorities on the population of the Moldovan SSR. In this context, the Moldovan SSR Clothing House was just one element of the network of similar institutions, which appeared almost simultaneously in the capitals of the Soviet republics and in large cities on Russian territory. The assistance provided by the institution by expanding the offer has contributed to the development of the service providers sector consisting of workshops aimed at making custom-made clothes and national costume pieces.

Keywords: Chisinau, clothing, workshop, population, artistic trends, folk costume.

Doctor în studiul artelor și culturologie, artist plastic, membru al Secției de Științe Sociale, Economice, Umanistice și Arte a Academiei de Științe a Moldovei; cercetător științific cordonator, Centrul de Cercetări Științe Umaniste, USM. Domenii de preocupare: arta decorativă, pictură, design vestimentar. Cărți publicate: *Batik-ul din Moldova*, Chișinău: Balacron, 2017; N. Procop, V. Negru, L. Sîrbu, M. Cercașin, *Terminologie vestimentară. Dicționarul ilustrat român-englez* (Chișinău: Gunivas, 2019).

Natalia PROCOP

BISERICILE ÎN PLAN TRICONC DIN CHIȘINĂU ÎN VIZIUNEA ARTIȘTILOR PLASTICI

Arhitectura bisericească este o temă curentă a artiștilor plastici. Cu toate acestea, subiectul a fost tratat doar tangențial de istoricii de artă, atât numele mai multor autori, cât și lucrările acestora rămân încă nevalorificate. Istoria orașului Chișinău este strâns legată de edificarea primelor lăcașe de cult ale urbei, astfel că cercetările în domeniu nu pot face abstracție de ele. În ceea ce urmează vom reamduce în atenția publicului câteva biserici din Chișinău, construite cu plan triconc, care s-au bucurat de succes în opera artiștilor plastici. Ne vom opri asupra celor câteva biserici de patrimoniu care au supraviețuit modificărilor în arhitectură survenite de-a lungul timpului. Acestea sunt: Biserica cunoscută ca Biserica Mazarache, construită în 1742 cu hramul Sf. Părinți Ioachim și Ana [vezi: 1, p. 140; 2, p. 76], mai târziu (1812) luându-și hramul Aco-perământul Maicii Domnului; Biserica Buna

Vestire, datată cu anul 1810 [6, p. 16]; altele câteva care au fost distruse și nu au ajuns până în zilele noastre, precum Biserica-martir Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil, cunoscută ca „Soborul Vechi” (1747–1962) [7, p. 18], 1806 [6, p. 16] și Biserica Sf. Ilie, datată din 1770 [6, p. 14], 1799 [7, p. 4], 1806 [1, p. 140]. Toate aceste lăcașe de cult au servit subiect de inspirație pentru pictorii autohtoni.

Biserica în plan triconc înscrie trei abside, racordate între ele printr-un dreptunghi. Astfel de biserici se deosebesc prin arhitectonică de lăcașele de cult moldovenești din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și prima jumătate a secolului XVIII-lea, care erau construite din altar, naos, pronaos și pridvor [2, p. 77]. Prima biserică din spațiul moldav, a cărei arhitectonică a creat premisele dezvoltării stilului moldovenesc de arhitectură, este Sfânta Treime din Siret [8, p. 124]

Prima realizare grafică a bisericilor în plan triconc din spațiul actualei Republici Moldova constituie Biserica Măzărache. O găsim în două gravuri publicate de Pompei Batiușkov în „Bessarabija. Istoriceskoe opisanie”, în secolul al XIX-lea [2, p. 76]. Acestea reprezintă un peisaj panoramic al promontoriului cu fântâna de la poalele lui. În ambele gravuri se vede că biserica era înzestrată cu un zid de protecție.

Mai târziu, în perioada interbelică, Biserica Mazarache a fost immortalizată de graficianul Șneer Cogan în lucrarea „Biserica Mazarache” (1935–1936). După cel de-al Doilea Război Mondial, după reconstrucție, aceasta a constituit un subiect pentru picturile artiștilor plastici Simion Moisei („Biserica Măzărache” 1997, ulei, pânză, 500×400 mm, colecția Bibliotecii municipale „B. P. Hasdeu”); Liviu Hâncu („Biserica Măzărache” 2003, ulei, pânză, 720×900 mm, colecție privată); Dumitru Nicolaev („Biserica Măzărache” 2006, ulei, pânză, 300×400 mm, colecție privată); Arcadie Antoseac („Biserica Mazarache” 2006, ulei, carton, 400×470 mm, colecție privată); Veaceslav Ignatenco („Oraș biserică” 2008, ulei, pânză, 600×400 mm; „Biserica Măzărache” 2014, ulei, pânză, 400×470 mm; „Biserica Măzărache” 2017, ulei, pânză, 500×700 mm) ș.a.

Gravura în acvatinta „Biserica Mazarache” realizată de Șneer Cogan dă seama de evoluția în timp a arhitecturii acestei biserici. Pictorul este absolvent al Școlii de Arte Plastice din Odessa și al Academiei Regale Bavareze din Munchen [3, p. 46]. Reprezentând artistic „Biserica Mazarache”, plasticianul a fost preocupat în special de problema compoziției, preciziei elementelor arhitecturale, redarea

Fig. 1. Biserica Măzărache. Vedere, gravură (sec. XIX) [2, p. 75]

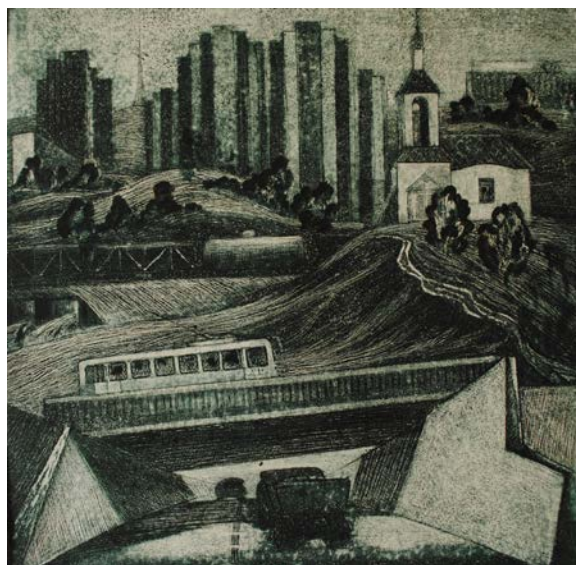

Fig. 2. Grigore Plămădeală, „Seara, după ploaie”, 1983, gravură [4].

spațial-volumetrică a construcției. În gravura lui Șneer Cogan lăcașul de cult este însoțit de un copac solitar, alcătuind împreună o simbolică a eternului.

Grafica lui Grigore Plămădeală, absolvent al Școlii Republicane de Arte Plastice „I. Repin” din Chișinău (1962–1967), reprezintă, ca și gravura lui Șneer Cogan, lăcașul sfânt lipsit de împrejurimi. În ambele lucrări – „Biserica Măzărache. Chișinău” 1982 și „Biserica Mazarache” 1993 – arhitectura bisericii domină compoziția. În ele biserica stă pe un promontoriu, fiindu-i surprinsă fațada.

Bisericile în plan triconc au constituit un subiect de interes și pentru artiștii plastici

Fig. 3. Saul Rabover, „Un colț al Chișinăului străvechi”, sec. XX, ulei, carton, MNAM [5].

care au preferat genul picturii de șevalet. Lucrarea „Un colț al Chișinăului străvechi” (sec. al XX-lea, ulei, carton, 465×670 mm, colecția MNAM) a artistului plastic Saul Rabover integrează bisericile de acest tip într-un peisaj panoramic al părții vechi a orașului. Acestea apar într-un ambient cu drumuri nepavate, dar cu o bogată vegetație umplând promontoriul.

Artistul plastic Alexei Marco, absolvent al Institutului Tehnologico-Industrial din Moscova (1960–1963), specialitatea Prelucrarea artistică a metalului și lemnului [9], a realizat,

Fig. 5. Alexei Marco, plachetă „Biserica Măzărache”, 1988 [9].

Fig. 4. Veaceslav Ignatenco, „Biserica Măzărache”, 2017, ulei, pânză.

în anul 1988, placheta „Biserica Măzărache”. Aceasta se remarcă prin tehnica stilizării decorative care pune în evidență biserica dintr-o perspectivă laterală, cu edificii multietajate pe fundal și o vegetație abundentă în prim-plan. Spre deosebire de redarea spațial-volumetrică a planurilor obținută în gravura lui Cogan și Plămădeală, Marco stilizează formele plate decorative, specifice tehnicii emailului.

Gheorghe Munteanu, absolvent al Școlii de Arte Plastice „I. Repin” (1959) și al Institutului de Stat de Arte din Kiev (1970), a practicat diferite genuri ale picturii: peisaj, natură

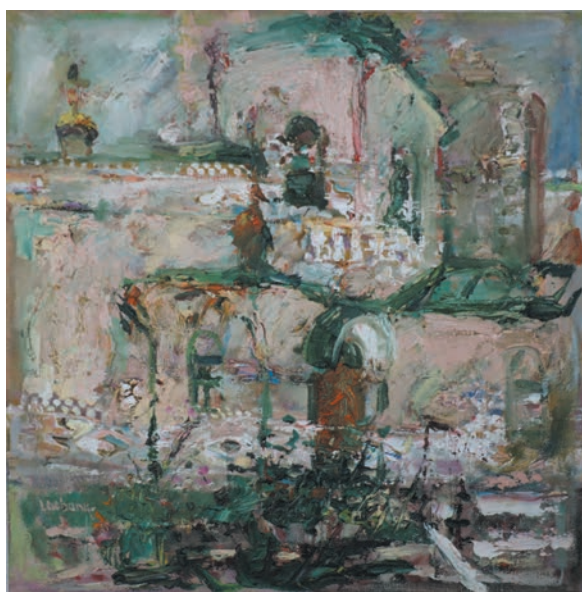

Fig. 6. Iraidă Ciobanu, „După ploaie”, 2009, ulei, pânză.

Fig. 7. Petre Chicicu, „Împrejurimile Soborului Vechi”, 1938 [7, p. 25].

statică, pictură de gen etc., peisajul rămânând unul dintre genurile preferate. Tablourile sale cu peisaje urbane, realizate în manieră realistă, se caracterizează prin monumentalism. Tendința este specifică instituției de învățământ superior din Ucraina. Artistul îi dedică orașului Chișinău o serie de picturi, reprezentând arhitectura și oamenii acestuia. Fiind o fire credincioasă, a pictat biserici urbane. În tabloul „Confruntarea”, datat cu anul 2011 (ulei, pânză, 1000×1500 mm), autorul îmbină în peisajul unei perioade reci a anului motivele vegetale pictate în contrast tonal. La el, simbolul orașului Chișinău – Biserica Măzărache – domină înălțător în vârful dealului.

Un alt artist plastic care a dedicat Chișinăului o bună parte a creației sale este Veaceslav Ignatenco, absolvent al Academiei de Arte Plastice din Minsk (1983). Lucrările „Oraș biserică” (2008), „Oraș cetate” și „Oraș catedrală” fac parte din seria de lucrări cu reprezentări frontale ale vreunui edificiu simbolic al orașului Chișinău înconjurat de casele urbei. „Oraș biserică” este realizată într-o gamă de culori maronii-aurii. Compoziția este predominată de elemente arhitecturale urbane verticale, dar și de cele statice.

În picturile „Biserica Măzărache” din anii 2014 și 2017, autorul redă biserica cu tot cu poarta de intrare în curtea ei, cu gardul din lemn/ piatră, dar și multiplele construcții din jur, ce acoperă pereții lăcașului de cult. Pictorul a pus în evidență elementele care reprezintă diferite perioade ale zilei și anotimpuri. În felul acesta, a urmărit ca picturile sale să comunice variate stări.

În monografia lui Lică Sainciuc „Colina antenelor de bruiaj”, regăsim un alt edificiu de cult, desenul „Împrejurimile Soborului Vechi”, semnat de Petre Chicicu [7, p. 4]. Autorul a prezentat curtea pieței, pe fundal văzându-se cupola Bisericii Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil. În aceeași lucrare găsim și o pictură în acuarelă, datată cu anul 1990, ce reprezintă Biserica Sf. Ilie [7, p. 4].

Biserica Buna Vestire din Chișinău a fost subiectul multiplelor picturi ale artiștilor plastici. Galina Cantor-Molotov a semnat „Catedrala Buna Vestire” (1992, ulei, pânză, 390×400 mm); Veaceslav Ignatenco este autorul lucrărilor „Colina Pușkin. Lângă Biserica Buna Vestire” (2011, ulei, pânză, 500×600 mm), „Strada Buna Vestire” (2013, ulei, pânză, 500×600 mm), „Iarna pe Colina Pușkin” (2017, ulei, pânză, 500×700 mm), „Iarna pe Colina Pușkin” (2017, ulei, pânză, 500×600 mm), „Ger și soare. Str. Buna Vestire” (2017, ulei, pânză, 500×700 mm), „Toamnă caldă. Biserica Buna Vestire” (2015, ulei, pânză, 500×700 mm. Liviu Hâncu a realizat „Biserica din Colina Pușkin” (2001, ulei, pânză, 800×720 mm, colecție privată) ș.a.

Pictorița Galina Cantor-Molotov, absolventa Institutului de Teatru, Muzică și Film din Leningrad (1966–1971), specialitatea re-

Fig. 8. Galina Cantor-Molotov „Catedrala Buna Vestire” 1992.

Fig. 9. Veaceslav Ignatenco, „Ger și soare. Str. Buna Vestire”, 2017, ulei, pânză.

gizor-pictor la teatrul de păpuși, a dedicat bisericilor o bună parte a creației sale. Lucrarea „Catedrala Buna Vestire” (1992, 390×400 mm) prezintă o zi însorită de vară. Pictura emană multă liniște, căldură și pace, deosebindu-se prin armonie, atât din punct de vedere compozițional, cât și cromatic.

Biserica Buna Vestire este un motiv des întâlnit în creația lui Veaceslav Ignatenco, artistul plastic pictând-o în diferite anotimpuri. „Colina Pușkin. Lângă Biserica Buna Vestire” (2011) prezintă lăcașul și împrejurimile în vreme de toamnă devreme cu mult soare și copaci, desfrunziți parțial. În lucrarea „Toamnă caldă. Biserica Buna Vestire” (2015), autorul prezintă un peisaj contrastant dintre albastrul-verde al acoperișului bisericii, oranjul clădirii adiacente și cel al coroanei copacilor. Dintr-un alt racursiu este realizată biserica în lucrarea „Strada Buna Vestire” (2013), de data acesta predominând toamna târzie. Pe drumul din față se văd două siluete.

În „Iarna pe Colina Pușkin” (2017), artistul prezintă o zi tristă și rece de iarnă, iar în „Ger și soare. Str. Buna Vestire”, dimpotrivă, o zi însorită, determinând o compoziție dinamică. În toate lucrările V. Ignatenco reușește

să comunice o stare, o dispoziție, o viziune asupra existenței.

Bisericile au fost mai puțin reprezentate în perioada sovietică. Drept compensație, după anii 2000, numărul picturilor care reprezintă lăcașele de cult ale Chișinăului a fost foarte mare, alcătuind mai cu seamă în colecțiile personale ale artiștilor plastici.

Referințe bibliografice:

1. Brihuneț, Manole. *Cimitirele ortodoxe din Republica Moldova*. Chișinău: Cartdidact, 2019, 392 p.
2. Ciocanu, Sergius. *Considerații privind Biserica Nașterea Maicii Domnului (Măzărache)*. În: *Limba română, Revistă de știință și cultură*, nr. 4-5, Chișinău, p. 74-80.

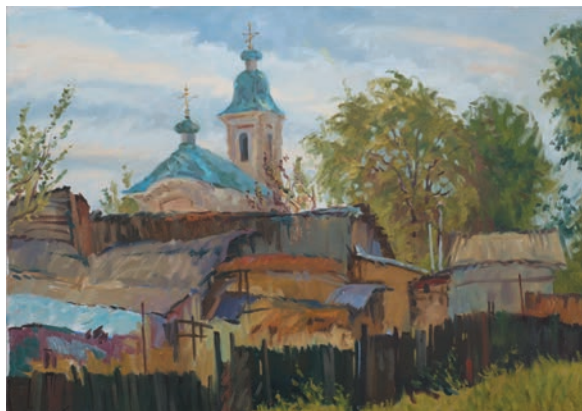

Fig. 10. Veaceslav Ignatenco, „Str. Buna Vestire în anotimpul verii”, 2012, ulei, pânză.

3. Musteață, Elena. *Contribuții la studiul creației graficea lui Șneer Cogan*. În: Revista de etnologie și culturologie, Vol. XV, Chișinău, p. 46-48.
4. Arhiva de voci: volumul 12. Grigore Plămădeală – vocația unui artist: gânduri, speranțe, împliniri. <https://www.youtube.com/watch?v=IZtn1Bfvdh8&fbclid=IwAR2uM6FZhWRcjI80sZxP0WoaT4Fv0GxrRfdtc6aJicVgG8w4ymiHA8TixXc&app=desktop> vizitat la: [21.03.2020].
5. Arhiva MNAM, Secția Pictură. Rabover Saul.
6. Weinberg, A. S. Chișinăul în trecut și prezent. Schiță istorică. 1936. [http://oldchisinau.com/lib/files/WEINBERG-AS-Chisinaul-in-trecut-si-prezent-1936-\(Sergius-Ciocanu-OldChisinau.com\).pdf](http://oldchisinau.com/lib/files/WEINBERG-AS-Chisinaul-in-trecut-si-prezent-1936-(Sergius-Ciocanu-OldChisinau.com).pdf) [vizitat la: 26.08.2020].
7. Sainciuc, Lică. *Colina antenelor de bruiaj*. Chișinău: ediție electronică, 2000, 102 p. + anexe, <https://www.slideshare.net/ghenador/colina-antenelor-de-bruiaj-lica-sainciuc> vizitat la: [21.03.2020].
8. Harea, Gabriel. *Mesajul eshatologic al spațiului liturgic creștin*. https://www.academia.edu/10987522/Biserici_din_Moldova_Arhi-tectur%C4%83_%C8%99i_simbol [vizitat la: 26.08.2020].
9. Condraticova, Liliana. *Destinul giuvaier-ului din Moldova. Alexei Marco*. Chișinău: Noto-graf Prim, 2017, p.
10. Arhiva MNAM, Secția Grafică. Cogan Șneer.

Bisericile în plan triconc din Chișinău în viziunea artiștilor plastici

Rezumat. Studiul aduce în atenția publicului câteva biserici cu plan triconc din Chișinău, care au supraviețuit modificărilor în arhitectură survenite de-a lungul timpului: Biserica cu hramul Acope-rământul Maicii Domnului, cunoscută ca Biserica Mazarache; Biserica Buna Vestire, Biserica-martir Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil, cunoscută ca Soborul Vechi; Biserica Sf. Ilie. Se urmărește felul în care au fost reprezentate acestea de către artiștii plastici Șneer Cogan, Gheorghe Munteanu, Ludmila Țonceva, Veaceslav Ignatenco, Galina Cantor-Molotov ș.a.

Cuvinte cheie: biserică, edificiu de cult, peisaj arhitectural, plan triconc, pictură, gravură.

Triconc churches in Chișinău in the vision of plastic artists

Abstract. The study brings to the attention of the public several churches with a triconch plan in Chișinău, which have survived the changes in architecture that have occurred over time. The Church dedicated to the Assumption of the Blessed Virgin Mary, known as the Mazarache Church; Annunciation Church, the Church-martyr Saints Archangels Michael and Gabriel, known as the Old Council; Church of St. Ilie. We follow the way in which they were represented by the plastic artists Șneer Cogan, Gheorghe Munteanu, Ludmila Țonceva, Veaceslav Ignatenco, Galina Cantor-Molotov and others.

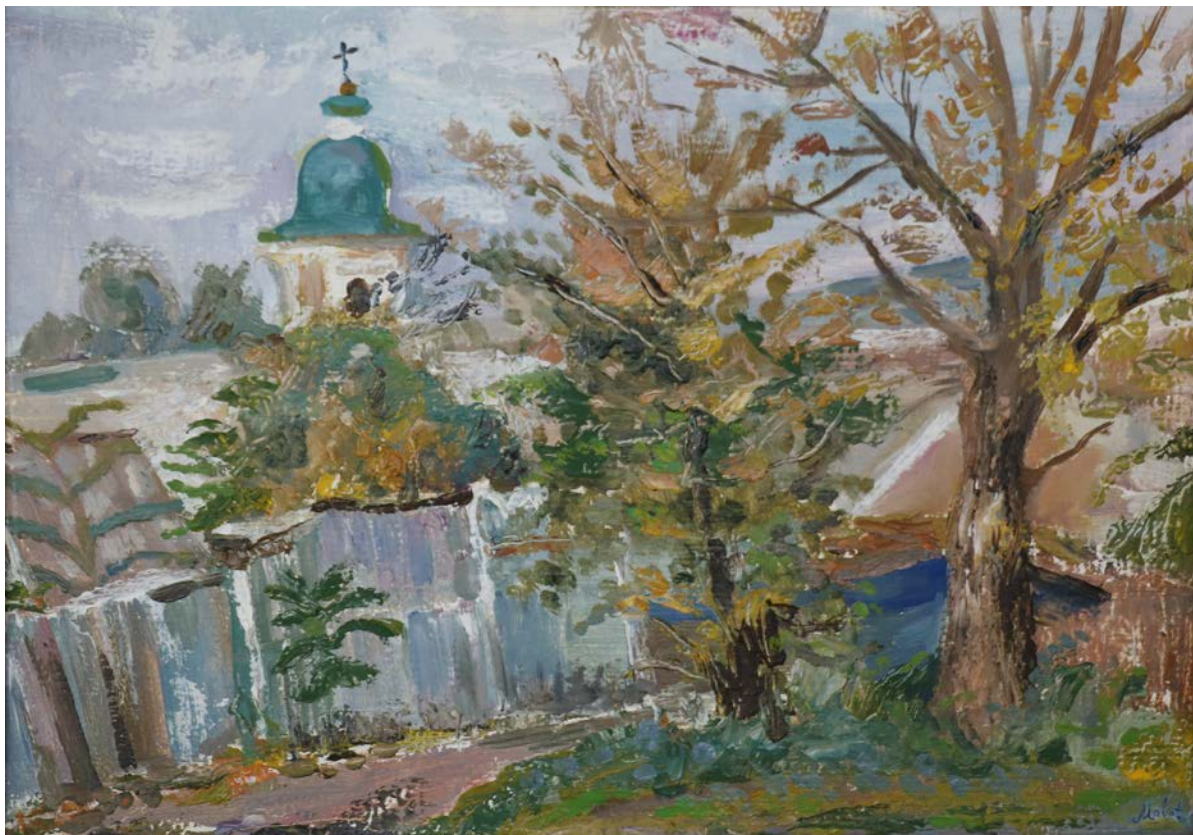
Keywords: church, cult building, architectural landscape, triconch plan, painting, engraving.

Şneer Cogan, *Biserica Mazarache*, 1935–1936 [10].

Veaceslav Ignatenco, *Oraș biserică*, 2008
ulei, pânză, 600×400 mm.

Galina Cantor-Molotov, *Biserica Buna Vestire*, 1998
ulei, pânză, 490×350 mm.

Gheorge Munteanu, *Confruntare*, 2011
ulei, pânză, 1000×1500 mm.

Ludmila Ţoncev, *Biserica Buna Vestire pe Colina Puşkin*, 2009
ulei, pânză, 500×500 mm.

Veaceslav Ignatenco, *Toamnă caldă. Biserica Buna Vestire*, 2015
ulei, pânză, 500×700 mm.

Laureată a concursului național de creație literară „Orașul meu”, Premiul I. Mă numesc Talpa Mihaela, am 17 ani și sunt eleva Centrului de Excelență în Medicină și Farmacie „Raisa Pacalo” din Chișinău. Sunt originară din satul Bălănești, raionul Nisporeni – loc ce mi-a umplut sufletul de iubire, speranță, energie, mi-a creat spiritul iluzionist și mi-a implantat încredere, dorința de a afla și de a munci. Baștina reprezintă muza sufletului meu, este un ecou al inimii ce bate-n unison cu timpul ireversibil. De asemenea, locul natal reprezintă rădăcinile afecțiunii mele pentru umanitate, un refugiu datorită căruia îmi înălțur incertitudinea în luarea unor decizii. Faptul că am ales domeniul medicinei este meritul satului care mi-a format personalitatea. Deși studierea celei mai nobile arte este una destul de complicată, totuși, dragostea față de scriere, de exprimare artistică a sentimentelor rezultă atât din iubirea față de oameni, cât și din pasiunea față de literatură, față de domeniul care-mi dă aripi să visez..

Talpa MIHAELA

MISTERUL PLAIULUI NATAL

Dragă jurnalule,

Niciodată nu ți-am scris cu atâta plăcere, niciodată nu am simțit în această ocupație o emoție atât de dulce și, în același timp, atât de vie. Totul pare să îmi sporească extazul: aerul pe care-l respir vibrează de nerăbdare, chiar și masa pe care scriu devine pentru mine un altar al sentimentelor, dorințelor și gândurilor. Deși doresc cu aviditate să-ți aștern pe inima ta de hârtie soldățeii galanți de cerneală ce ar putea să-ți destăinuie ceea ce mi se întâmplă, constat că, deodată, toate gândurile îmi sunt cuprinse de o neliniște febrilă, încep să alerge în toate părțile, se vânzolesc, se sfâșie cu disperare ca niște animale cuprinse de o panică sălbatică: se învârtesc tot mai repede, fără sens, fără scop, apoi se rup în bucăți, în ghemotoace ciudate, ce seamănă cu niște monștri fără formă, fără conținut, ce se unesc într-un buchet imens și-mi apasă craniul.

Mă las ușor pe spate și închid ochii. Trag în piept aerul rece ce străbate prin geamul deschis. Îi redeschid. Îmi dau seama că cerurile au închis demult porțile luminii, iar copacii le-au

pecetluit cu un întuneric beznă. Doar vântul pribeag mai împrăstie spaime despletite prin vârfurile pomilor tăcuți și supuși, revărsându-și greul singurătății pe scândurile gardului, palide și bolnăvicioase, care abia de se mai țin. Printr-o spărtură de nouri a răsărit minunatul astru înghețat, care deapănă raze de aur ce cu greu izbutesc să destrame întunericul de smoală așternut peste plai. Totuși, o rază mai curajoasă reușește să escaladeze tărâmul tenebrei și cu cea mai delicată măiestrie îmi mângâie pleoapele și îmi cerne peste gene pulberi de vise, ce mă îndeamnă la un pui de somn.

Deși senzația este atât de dulce și ispita-i uriașă, eu nu mă las furată de vâlul imaginației și cu o voință de fier îmi iau în frâu memoria – singurul meu frigider de conservare a gândurilor. Cu delicatețe, încep a scormoni printre infinitele maldăre de impresii aranjate în straturi geologice, pe care timpul le depuse pe creierul meu – sticluță după sticluță, cutie cu cutie, cută după cută – încet și neconținut; printre parfumuri și sunete; printre glasurile aspre, adânci și melodioase; lumini intermitente și întunericul

fioros; foșnetul frunzelor și șoaptele vântului, până găsesc ceea ce-mi trebuie.

Mă simt tot mai afundată în acest frunzar de amintiri. Totuși mare îmi este surpriza: am găsit ceea ce căutam. Într-un ungher retras al memorie dau peste un recipient fermecat, cu o soluție incertă în el, presărat cu cenușa timpului. Ce să fie oare acolo, scumpul meu jurnal? Oare bănuiești ceva? Cu siguranță, ți-ai dat seama că acolo se păstrează sentimente criogene. Îmi adun curajul și încerc să îndepărtez dopul. Într-un final am reușit.

Peste gânduri îmi coboară vise vechi cu parfum fin. Îmi amintesc de momentele în care o porțiune din sufletul meu lipsea. Atunci, am început să o caut în jur printre milioane de fețe, de zâmbete, de caractere, de voci, de temperamente, de idei și de sentimente, negăsind bucata aceea de suflet care să-mi întrească ființa. Am căuta-o printre stele, printre adierile filelor din basme, printre săgețile de aur ale soarelui, printre fragmente diforme de nouri, prin miriștea visării, prin deșertul speranței, prin ghetarii uitării, prin valurile tulburi ale vieții... Am căutat-o, am căutat-o cu disperare, cu sete, cu dor, cu pasiune... Am căutat-o până am ajuns la capătul puterilor și, ce crezi că am făcut, scumpule? Ei bine, am înțeles că trăia la mine în suflet încă de la început, că eram modelate în același fel, de același creator, din același praf și poțiune magică. Am conștientizat că, nu era de datoria mea s-o caut și nici a ei să mă găsească. Acesta a fost momentul în care a răsărit din obscuritate bucățița mea de suflet, ea, dragostea pentru plaiul natal.

Astăzi, dimineața, m-a trezit prin dezmierdări voia bună, imediat instalată în suflet, căci împreună cu câteva fete vom escalada un

munte al culturii prin cunoașterea obiectivelor turistice cu care se mândrește atât orașul Nisporeni, cât și noi, sătenii. Bineînțeles, dragă jurnalule, am mers cu transportul public pentru a ajunge la destinație. În oraș, am decis să mergem pentru început la Muzeul de Istorie și Etnografie Nisporeni. Când am ajuns acolo, am observat că parcelele de iarbă păreau a fi într-un permanent conflict cu bucățile de teracotă groasă, care atârnavă cu greutate pe spațele pământului. Dincolo de această panoramă se ivea un edificiu sumbru, îmbrăcat în haine gri, de doliu, parcă suferea de o depresie acută. Oare a pierdut pe cineva? Sigur că nu, el este o restaurare a ceea ce am pierdut noi, poporul român, prin prisma timpului, probabil din această cauză pare atât de anemic. În spațele coloanelor înalte, care au rolul de străjeri în fața timpului, răsare o ușă ce ne invită cu multă ospitalitate. Imediat ce i-am pășit pragul, am avut senzația că m-am teleportat în altă eră, poate cu 400 de ani în urmă, poate cu mai mult... Un sentiment straniu îmi curge prin tot trupul și-n suflet mi se aprinde un curcubeu de gânduri. În fața mea se deschide un univers al vremurilor de altă dată, o restaurare a amintirilor jupuite din trecut: ulcioare frumos ticluite din lut și îmbrăcate cu straie de sărbătoare, parcă pozează pentru reviste de vază, numeroase prosoape frumos ornate ca niște mirese gata de nuntă, pălării, costume populare și, desigur, o expoziție extravagantă de măștișoare, care mai de care, mai deosebite și mai fermecătoare. Totul pare expus precum un iarmaroc. Realitatea, însă, este alta. Privesc la acest maldăr de obiecte aranjate strategic în diferite odăi și imediat constat că, aceste reminiscențe ale trecutului nostru dureros ascund un tenebros cimitir al spiritului românesc,

care a fost pus în jug de rase avare, schingiuit, cotropit, furat și folosit, dar care a rezistat așa rănit și va rezista atâta timp cât în noi va mai trăi mândria de a fi român.

Anume atunci, dragă jurnalule, în sufletul meu s-a aprins o mică scânteie divină, care a fost asemenea scândurilor bărcii ce l-a ajutat pe Cristofor Columb să descopere America. Călătoria noastră a continuat la Crucea Mântuirii Neamului Românesc, cea mai mare cruce a țării noastre, Republica Moldova. Aceasta a fost construită drept dovadă a dorinței de uni-re cu frații noștri de peste Prut, de care am fost destrămați din cauza inamicului roșu. Acest monument impunător mai semnifică faptul că, noi suntem oamenii Tatălui ceresc, creștini ortodocși, cu frica lui Dumnezeu și cu dragoste pentru tot ce ne-a dăruit natura-mamă. Același lucru sugerează și următorul obiectiv turistic pe care l-am vizitat: Mănăstirea Vărzărești. Când am ajuns acolo, frumusețea curții mănăstirii mi-a tăiat respirația, aveam impresia că-mi tremură asfaltul sub picioare. Totul era invadat de miriști de flori ce seduceau ochii vizitatorilor cu gingășia, culorile și parfumul lor, așa precum flăcări cuceresc inimile domnițelor cu suave serenade cântate la ore târzii. La prima vedere – o clădire modestă, dar care ascunde atâta mister, istorie și sacrificii. Imediat ce-i trecem pragul, suntem îmbătate de o mireasmă firavă de tămâie, care îți gonește toate gândurile rele, ce-ți complică existența. Nu-i greu de observat măiestria pictorului care a depus trup și suflet în arta sa, și a dat viață pereților goi. Picturile enorme înmiresmate de lumânările arse, candelabrul voluminos ce atârna greoi și numeroasele obiecte din lemn, împreună cu icoanele, dau anturajului un aer de mister. Măicuțele ca niște albinuțe zglopii

mereu erau gata să ne destăinuie ceva nou, spre care privești, dar nu vezi deodată. La plecare, în ciuda unei ușoare oboseli, adunasem o droaie de senzații, sentimente, emoții atât de diversificate și neobișnuite, încât nici nu știam cum să le percep. Ne-am pornit acasă. Probabil, scumpul meu jurnal, te-ai gândit că excursia s-a terminat, dar te înșeli amarnic, căci în acel moment ne îndreptam spre cel mai feeric obiectiv turistic și cel mai aproape de sufletul nostru – Dealul Bălănești – cea mai mare altitudine de la noi din țară.

Deși ne-am deplasat cam dificil, privești ce ni s-a deschis în față a meritat toată osteneala noastră, ba chiar mai mult. Când am ajuns, am simțit un freamăt, o înfiorare care mă cuprinse din cap până-n picioare, ca și cum trupul mi-ar fi fost alcătuit din mii de strune, pe care o adiere sau niște degete rătăcitoare s-ar fi apucat să cânte game. Ne aflam pe vârful de deal, spatele nostru era acoperit de o plapumă de pădure, iar în fața noastră se deschisese o imagine de basm. Pe fundalul unor cete de copaci, răsar căsuțe înfipite adânc și hotărât în țărână ca niște sonde ce pompează la lumină bucuria și lacrima din inima pământului. Drumulețe mii aleargă sprinten printre ele, totuși, nu le despart de copacii care, parcă demult, aveau scopul să le ocrotească.

Inspir adânc aerul curat, o rafală de vânt îmi înviează obraji. De undeva, din inima pădurii, aud niște șoapte. Porniră să se balanseze ritmic în mintea mea ca niște valuri și, pe măsură ce se balansau, alte cuvinte asemenea unor luminițe voalate, una roșie, una albastră, iar alta galbenă, începură să reaprindă în întunericul minții mele; părură să se desprindă de pe suportul lor și să zboare de-a lungul și de-a latul, încrucișându-se, strigând și trezind eco-

uri... Era Sufletul Satului. Niciodată nu am văzut o înfățișare mai tristă, adâncită în tenebre, undeva la jumătatea întunericului care duce dinspre clarul zilei spre străfunduri. Poate că s-a cristalizat o lacrimă amară și neagră?! o lacrimă a căzut... pământul și-a deschis brațele, le-a legănat încoace și încolo, a primit-o și le-a închis. Am înțeles că senzațiile de pe parcursul zilei se sintetizează. Aveam impresia că El încearcă să-mi spună ceva... Mă simțeam ca un suflet încă nenăscut, un suflet răpit din trup, clătinându-se pe un pisc bătut de vânturi și expus, fără apărare, tuturor rafalelor îndoii. O adiere de vânt își făcu simțită prezența, astfel încât frunzulițele fragede, măturând cerul, dezgoleau ici-colo câte o stea, iar stelele păreau să tremure și ele, și să-și săgeteze lumina, încercând să-și strecoare lucirile printre golurile dintre frunze. Acest fapt mă trezi la realitate. Se pare că, excursia s-a încheiat și toate trebuia să ne aciuăm pe la casele noastre, nu și eu... În adâncul sufletului, un freamăt mă determina să-l urmez. Nu știam unde trebuie să merg, dar simțeam că e ceva cunoscut.

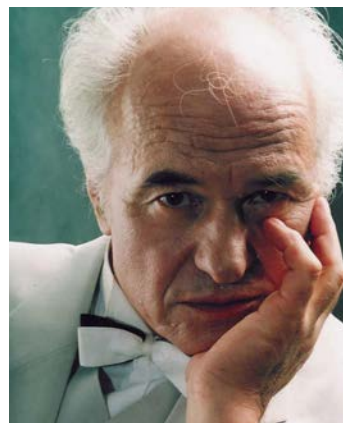
Nici nu mi-am dat seama cum am ajuns acolo. Ceața și ușoarele urme de promoroacă învăluiau atât de bine bătrâna poartă negricioasă a casei, încât se părea că însuși geniul iernii ședea pe prag, înfundat în misterioasele sale gânduri. O deschid. Spre întâmpinare îmi iese, ghici cine, dragă jurnalule? doi ochi ce semănau cu două albastrele presate demult într-un jurnal. Erau ai ei. Mă priviră cu mare surprindere, căci așa de târziu niciodată nu o vizitasem. Era bunica. Deseori aveam senzația că nu e altceva decât un burete îmbibat cu emoții omenești, un paradis de încredere și siguranță ce se deschide înaintea-mi. Mă invită în casă, căci vântul are un fel lugubru de a da

târcoale unei asemenea construcții, gemând prelung și zgâlțâind cu mâna-i nevăzută ferestrele mici, și ușa veche a acesteia, căutând vreo crăpătură pe unde să pătrundă în interior. Casa bunicii... fără bunica nu era decât o îngrămădire de pietre și cărămizi susținute de niște stâlpi de lemn deja putred, dar care a devenit un altar casnic, datorită ei, altarul deasupra căruia a sacrificat în fiecare seară câte ceva, grijă, răbdare, dăruire, putere, pentru a le depune ofrandă Sufletului Satului, un spirit liniștit, încrezător, generos, așa încât fumul care se ridică din soba ei modestă, să se îndrepte spre cer precum un parfum de tămâie, ars în fața celui mai bogat altar, din templele minunate ale acestei lumi. Pereții văruiți, acoperișul deja întunecat de greul anilor, încăperile mari și reci, dar în care ți-ai fi putut lăsa gândurile, oricare ar fi fost ele, să se deschidă ca o frunză în apă; ferestrele vopsite cu grijă și scara din lemn mereu pusă la gura podului împrăștiau un parfum plăcut de ceva vechi, ce ascunde multe povești, ghidușii, jocurile copilăriei, dar care trezeau o tristețe impunătoare, căci, peste ani, vor fi date uitării.

Abia atunci înțelesesem mesajul Lui. Se pare că, sufletul orașelor și al satelor noastre trăiește prin noi, prin atitudinea noastră, prin dragostea noastră pentru tot ce ne aparține. Atâta timp cât în inimile noastre va trăi amintirea pământului, mândria pentru tot ce este românesc și prețuirea colțului de pâine copt de bunicele și mamele noastre în fiecare sâmbătă, noi, românii, vom dăinui în timp. Abia atunci am conștientizat că, în mine trăiește dragostea pentru plaiul natal, căci m-am afundat într-o tristețe abisală, reamintindu-mi de unde am pornit, identitatea mea, copilăria, părinții și tot ce ne este mai drag.

Compozitor, academician, Academia de Științe a Moldovei. Domeniul în care se afirmă cu vigoare și care îi aduce notorietatea internațională este arta componistică. Autor al unor lucrări valoroase în genul muzicii de estradă, de film și de scenă devenite șlagăre. Are la activ mai multe cantate („Curcubeul alb”, „Primăvara omenirii”, „Vocea omenească”); poeme simfonice („Inima veacului”). A compus o simfonie, piese instrumentale de cameră, romanțe, poemul simfonic „Mama”, ciclul pentru orchestra de estradă „Ritmuri citadine”, ciclul coral „Marș gigant”, 4 cvartete de coarde, baletele „Luceafărul” și „Venancia”, cântece de estradă („Codrii mei frumoși”, „Cântec despre orașul meu”, „Cred în ochii tăi”, „Florile dragostei”, „Iubește, iubește” etc.), cântece pentru copii („Imn soarelui”, „Fie soare întruna”, „Moș Crăciun” ș.a.).

A scris muzică la peste 200 de filme: „Se caută un paznic”, „Nunta la palat”, „Singur în fața dragostei”, „Zece ierni pe o vară”, „Casă pentru Serafim”, „Lăutarii”, „Șatra”, „Gingașa și tandra mea fiară”, „Patul lui Procust” etc. A realizat coloana sonoră a peliculelor „Capra cu trei iezi”, „Maria Mirabela”, serialul „Guguță” ș.a; a semnat muzica pentru spectacolele: „Radu Ștefan, întâiul și ultimul”, „Pe un picior de plai”, „Ce frumoasă este viața”, „Păsările tinereții noastre”, „Sfânta sfințelor” ș.a. „Laureat al Premiului de Stat” pe anul 2008, al Ordinului Național „Serviciul Credincios”, în grad de Mare Ofițer în 2014 și al altor distincții de prestigiu.

Eugen DOGA

DIN CULISELE SCRIERII IMNULUI ORAȘULUI CHIȘINĂU

De Ziua orașului sau a Hramului orașului Chișinău, cum obișnuim să spunem, în Piața Marii Adunări Naționale, dar și de la toate posturile Radio/TV răsună Imnul Chișinăului, creat de compozitorul academician Eugen Doga. Iată că anul acesta nu vom mai putea sărbători „orașul nostru alb” așa ca altădată, din cauza pandemiei care ne-a asediat și ne-a izolat. Suntem cu toții în așteptarea veștilor bune, dar până atunci să ne întreținem spiritul, forul interior și să ne salvăm prin ceea ce ne poate marca frumos gândurile, sufletul și simțirea.

Dar ce știm noi, locuitorii urbei, despre cum a apărut acest fermecător cântec care ne umple sufletul de mândrie de fiecare

dată când îl ascultăm. Ne dorim ca locuitorii Chișinăului, și nu numai, să cunoască istoricul apariției Imnului orașului Chișinău. Puțini știu că această frumoasă melodie ce răsună la fiecare oră de pe Turnul cu Ceas al Primăriei municipiului Chișinău a fost scris inițial pentru filmul televizat „Chișinău, Chișinău”. L-am rugat pe compozitorul Eugen Doga, membru titular al Academiei de Științe a Moldovei, să ne vorbească despre istoricul apariției cântecului „Orașul meu”, pentru că, așa cum spuneam mai devreme, acesta a devenit mai târziu, abia în anul 1998, Imn al Chișinăului. Vom afla amănunte și despre colaborarea maestrului Doga cu autorul versurilor, regretatului scriitor Gheorghe Vodă,

Eugen Doga, Sofia Rotaru, Gheorghe Vodă

dar și despre cum a descoperit-o pe Sofia Rotaru în îndepărtatul 1971, faimoasa interpretă a cântecului. Destinul a vrut ca „Orașul meu” să fie cântecul de debut al artistei născute în s. Marșenița, regiunea Cernăuți, Ucraina (nordul Basarabiei, fostul județ Hotin).

Maestre, Vă rugăm să ne faceți câteva mărturisiri despre cum a apărut ideea scrierii cântecului *Orașul meu*, devenit ulterior Imn al Orașului Chișinău? Cu siguranță ceea ce ne veți dezvălui va prezenta un deosebit interes pentru cititorii revistei *Dialogica* și, mai ales, pentru tinerii noștri, studenți, pentru toți admiratorii creației Dumneavoastră.

Era sfârșitul anului 1971. Regizorii Gheorghe Vodă și Ion Mija au realizat la TELEFIM-MOLDOVA un film documentar despre Chișinău. Eu am scris muzica pentru acest film. Comisia l-a primit bine și când colo cineva din Comisie a spus că nu e bine să se facă un film despre Chișinău fără să fie și un cântec despre acest oraș. Vodă și Mija au venit seara la mine să-mi spună acest lucru. Eu le-am zis că textul care era în scenariu era foarte prost. Ei, nu, m-au rugat să le cânt ceea ce mi-a venit să scriu pe aceste cuvinte proaste. Eu simțeam că nu era ceea ce trebuia,

dar, când am auzit din gura regizorilor că era prost, mie nu mi-a plăcut și ca să mă apăr, am zis: „Dați-mi alte cuvinte și eu vă voi face muzica bună”. Măine, după masă, aveam să zbor la Moscova. Cine putea să facă peste noapte alte cuvinte? Și iată că eu încă dormeam, și, cu noapte în cap, veneau Vodă cu Mija și-mi puneau sub nas o foaie cu noul text. Eu, somnoros, m-am întors spre pian, care era lângă patul unde dormeam, am pus foaia cu cuvintele pe pupitru și am început să cânt. Degetele s-au așezat acolo unde trebuia, tonalitatea era perfectă, melodia se desfășura de parcă am cântat-o toată viața. Și brusc am făcut „stop”. „Dar unde-i refrenul?”, le-am zis eu triumfător. „– Păi e bine, e minunat, lasă că pe urmă vom scrie și refrenul”. Eu nu am luat în seamă promisiunile lor și am continuat să cânt mai departe fără cuvinte, doar pe „la-la-la”. Regizorii au rămas foarte mulțumiți și deja nici cuvinte pentru refren nu le mai trebuiau. Așa și a rămas să-l înregistrăm.

Cum a decurs colaborarea cu autorul versurilor, scriitorul Gheorghe Vodă? Bănuiesc, nu a fost una obișnuită, nu orice cântec ajunge, peste ani, Imnul Orașului Chișinău?

Sofia Rotaru, 1973, după Premiul I concurs Bulgaria cu cântecul „Orasul meu”. Arhiva E. Doga.

Și lui Gheorghe Vodă, cred, i-au venit sfinții în ajutor ca să poată ieși cu bine cu aceste cuvinte. Situația era critică. Dacă nu era să fi fost scris cântecul, filmul nu mai era să fie primit, echipa de filmare nu era să-și ridice salariu, televiziunea era să fie și ea sancționată de Moscova. L-a ajutat, probabil, și efortul maxim. Vodă era un mare talent, cu forță creativă și de o cultură rafinată. Noi toți, creatorii, suntem cam leneși și numai dacă ne strânge situația facem lucruri frumoase. Mi-a plăcut metafora unui vers cu „umeri albi de piatră”. De fapt, „ca florile de piatră”, care ar fi fost mai aproape. Dar așa a fost atunci, când nu mă mai interesau amănuntele.

Dar pe Sofia Rotaru, unde și cum ați descoperit-o pentru interpretarea melodiei? Totuși, era un nume necunoscut la acea vreme. V-a recomandat-o cineva sau a fost o preselecție, așa cum se face acum?

Care preselecție? Când era să o facem? Trebuia înregistrat urgent. Iarăși, Gheorghe Vodă și-a amintit că este o fată din Cernăuți care cântă foarte frumos românești. Am găsit-o la Chișinău, găzduită de soră sa. Se pregătea de examenele de iarnă, la conservator, unde învăța prin corespondență la facultatea de dirijori de cor. Era seară târzie. Când ne-a deschis ușa, a refuzat categoric să discute pe tema înregistrării, motivând că ea nu are timp, dar și că ea nu e cântăreață de estradă... Ei, cineăștii sunt mai hotărâți. Au așezat-o în autobuz și – direct în studio! Orchestra era deja imprimată. Și aici, probabil, au lucrat îngerii, fiindcă i s-a potrivit tonalitatea partiturii și caracterul cântecului l-a prins ușor. După primul dublu cântat, noi, cei care ascultam în studio, am invitat-o pe Sofia să asculte. Ea a venit cu pașii nervoși, supărată spre noi. După ce a ascultat ceea ce a cântat, a spus: „Se poate să mai cânt încă o dată?” „– Sigur”, i-am

Sofia Rotaru la începuturile carierei artistice din Moldova. Arhiva E. Doga.

răspuns noi entuziasmați. După studio, încă mult timp am stat cu Sofia la mine acasă și am vorbit despre această prima înregistrare „profesională” a ei. Fiind sentimentală, chiar și o lacrimă i-a venit în ochi.

V-a mărturisit vreodată Sofia Rotaru că, de fapt, aceasta a fost marea ei șansă?

Nicio singură dată. La fel și cântecul, l-a cântat numai de două ori „live”, în aer liber, la Moscova și în cadrul programului TV „Печенья-73”. Și atunci datorită insistenței categorice a marelui muzician Iurii Silantiev, dirijorul Orchestrei Radio.

Dar Dumneavoastră ați intuit atunci că Sofia Rotaru va deveni celebră grație acestei melodii, cu care, ulterior, a cucerit nu doar Uniunea Sovietică, pentru că a fost cântat și în limba rusă, dar și multe țări din Europa?

Cu Europa pe atunci nu era chiar așa de ușor. Și cu România nu era mai bine. Cântecele și până azi nu e cunoscut în original, în limba

română. A fost tradus de Vladimir Lazarev în limba rusă, așa erau pe atunci regulile și așa și a fost imprimat. Cântecele a fost transmis imediat aproape pe toate posturile radio de la Moscova. Au sosit la redacții mii de scrisori cu rugămintea de a-l mai asculta. Dar cunoscută, Sofia a devenit datorită „șlagărelor” pe care a început să le cânte. Au năvălit-o o mulțime de șlagheriști, care îi scriau aceste cântece. O dată ea mi-a spus de ce nu cântă „Orașul meu”: „După acest cântec, eu deja nu aș mai putea să cânt programul”. Pe bună dreptate, aici se cerea efort la maxim. Mai ales de către Sofia slăbuță.

Care a fost reacția Dumneavoastră?

Nu mi-am făcut probleme. Dacă și-a găsit vocația în genul muzicii de comerț, să-i fie de bine și mă bucur pentru ea. Dar și pentru milioanele de ascultători care o solicită.

După mai bine de 40 de ani de la apariție, mai exact din anul 1998, acest cântec a devenit oficial Imnul orașului Chișinău.

Academicianul Eugen Doga. Foto: Eugenia Tofan.

A cui a fost această vrednică idee și cum ați primit vestea?

Desigur că m-am bucurat. Ideea i-a venit lui Serafim Urechean, dacă nu mă înșel, care era pe vremea aceea primarul orașului. Oricum ar fi fost, decizia a adoptat-o Consiliul orașenesc Chișinău.

Știam ca muzica *Orașul meu* răsuna la fiecare oră exactă, pe Turnul cu Ceas al Primăriei mun. Chișinău. Care era și este senzația Dumneavoastră când auziți această muzică din ora în oră, mai ales că locuiți în apropiere de Primărie?

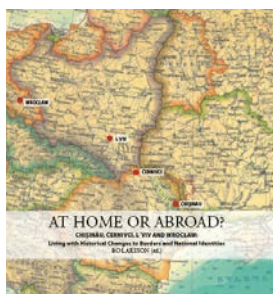
La mine nu ajunge cântarea din cauza clădirilor înalte în cale. Pe cînte, nu mă mișcă acest lucru. Trec liniștit și fără emoții deosebite când se cântă cântecul de pe turnul Primăriei. Îl ascult de parcă acest cântec ar fi al altcuiva. Visul meu rămâne neîmplinit, fiindcă lumea nu cunoaște acest cântec, acest Imn al orașului, în limba română. Nu am putut-o

convinge pe Sofia să-l înregistreze din nou în original. Păcat. Este imprimat de „Brio Sonoris” și destul de bine. Apropos, datorită acestui cântec, Sofiei i-au readus numele în forma lui firească. În loc de ROTAR, după „redactarea” instanțelor respective, ea a devenit ROTARU, cu sprijinul bunului secretar regional Cernăuți pe atunci, dl Decusarov, fost și el cândva român, la cererea mea, când am avut și întâlnire la el în birou. Cu acest nume a cucerit „Orfeul de aur” din Bulgaria, în 1973, și a parcurs strălucita sa cale până în zilele de azi. Să-i dea Domnul mulți ani și multă sănătate.

Maestre Eugen Doga, Vă mulțumim pentru aceste mărturisiri. Vă dorim sănătate bună și să ne oferiți multe momente de revelație prin muzica înălțătoare care ați creat-o pentru noi.

Mulțumesc și eu.

Interviu realizat de Eugenia TOFAN

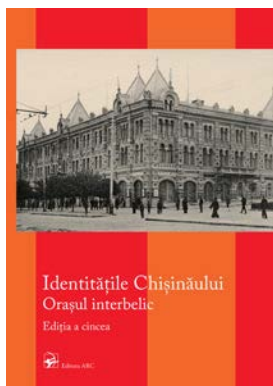
Arhitectul suedez Bo Larsson, fost profesor la Universitatea din Lund, e un cunoscător avizat al Chișinăului, un prieten fidel al orașului și al locuitorilor săi. În anii '70 ai secolului trecut, după absolvirea facultății, întreprinde o călătorie de studii în URSS. I se propunea să viziteze orașe cu o arhitectură impresionantă – Moscova, Leningrad... În mod surprinzător, tânărul arhitect preferă orașe mai mici, de la periferia Uniunii: Odessa, Chișinău, Cernăuți. Cu ajutorul arhitectului Anatolie Gordeev, al regretatului Eugen Bâzgu, Iurie Colesnic ș.a., Bo Larsson cercetează evoluția urbană a capitalei Moldovei, ajungând să o cunoască mai amănunțit decât mulți dintre chișinăuieni. Ne-a vizitat urbea pe parcursul câtorva decenii, implicându-se în proiecte de dezvoltare urbană și de studiere a istoriei orașului. Între anii 2011-2018, coordonează o amplă cercetare a arhitecturii din Chișinău, Cernăuți, Lvov și Wrocław, în relație cu populațiile dispărute din mediul urban. Principalele rezultate ale investigației se regăsesc în culegerea de studii *At Home or Abroad? Chișinău, Černivci, L'viv and Wrocław: Living with Historical Changes to Borders and National Identities* [Acasă ori în străinătate? Chișinău, Cernăuți, Lvov și Wrocław: trăind cu modificările istorice ale frontierelor și identităților naționale] (Riga, Editura Dardedze, 2020, 560 pp.).

Cele patru orașe au în comun un destin istoric zbuciumat. Pe parcursul ultimelor două secole, s-au aflat succesiv în componența câtorva state, cu regimuri politice diferite; au suferit în urma ororilor nazismului și ale comunismului; au făcut parte din lagărul socialist. Aceste procese dramatice au condus la nimicirea ori emigrarea masivă a locuitorilor orașelor, la distrugerea unei părți considerabile din arhitectura urbană. În această ordine de idei, Bo Larsson se întreabă: ce cunosc orașenii de astăzi despre generațiile precedente? În ce măsură clădirile păstrate reflectă societatea și cultura urbană de până la al Doilea Război Mondial? Se regăsește acest patrimoniu arhitectonic în planurile contemporane de dezvoltare urbană? Pentru a afla răspunsuri, a întreprins o cercetare interdisciplinară, comparată, cu participarea mai multor specialiști din

Republica Moldova, Ucraina, Polonia, Suedia, Germania. Dintre autorii de la noi, în volumul de față, au fost incluse doar studiile lui Anatolie Gordeev, Tamara Nesterov și Andrei Vatamaniuc, dedicate proiectelor de amenajare a Chișinăului, în secolele XIX-XX. Una din cele mai consistente și originale secțiuni ale cărții („Viața cotidiană în mediul urban de până la al Doilea Război Mondial”, p. 107-331) e semnată de Bo Larsson. Valorificând publicații de specialitate, materiale de arhivă, amintirile foștilor locuitori și propriile observații, autorul reconstituie aproape exhaustiv topografia centrelor istorice din orașele menționate, în perioada interbelică. Plasează pe hartă clădirile publice și cele private, marcându-le pe cele dispărute. Indică numele fiecărui proprietar de locuință. Doar pentru Chișinău, a alcătuit 24 de hărți ale principalelor străzi și edificiilor aferente! Odată cu schema amplasării clădirilor, reînvie tabloul pestrîț al societății timpului. Un spațiu amplu revine comunității evreilor și patrimoniului său construit, din care s-a păstrat doar o parte. Casele particulare, cu o arhitectură modestă, ne atenționează autorul, „au o importanță majoră pentru istoria orașului și pentru viața urbană, creând o ambianță specială” (p. 508). Arhitectura devine astfel o veritabilă cronică ce relatează destinele individuale și colective ale locuitorilor urbei.

Realitățile socio-culturale de până la al Doilea Război Mondial, în cele patru orașe, nu sunt receptate univoc astăzi. Autorul evidențiază mai multe subiecte sensibile care continuă să alimenteze tensiuni în societatea noastră, precum și în celelalte regiuni investigate. Întrebarea „Acasă ori în străinătate?”, din titlul volumului, exprimă dilema pe care o trăiesc mulți orașeni. Unele clădiri, prin istoria, stilul și menirea lor, ne conferă sentimentul că suntem acasă. Ele reflectă convingerile și valorile pe care le împărtășim. Alte construcții ne par străine, aparținând altor etnii, culturi sau chiar unor regimuri de ocupație. Atitudinea noastră față de patrimoniul arhitectonic, unul divers și contradictoriu, reflectă cât de dispuși suntem să ne asumăm propria istorie, în întreaga sa complexitate, să construim o societate pluralistă și incluzivă. Experiența orașelor Cernăuți, Lvov și Wrocław prezintă mai multe paralele cu Chișinăul. Asemeni nouă, locuitorii lor se confruntă cu dileme identitare, au viziuni divergente față de unele construcții, dar au conștientizat importanța patrimoniului arhitectonic pentru viitorul localității. Cartea editată de Bo Larsson e un îndemn către arhitecți, autoritățile publice și toți chișinăuienii de a păstra și a pune în valoare arhitectura urbană, ca mărturie a destinelor generațiilor de până la noi.

Andrei PROHIN

Identitățile Chișinăului (coord. Sergiu Musteață, Alexandru Corduneanu);

Volumul V „Identitățile Chișinăului. Orașul interbelic” (2020) și Volumul VI „Identitățile Chișinăului: orașul subteran” (2020), coordonate de Sergiu Musteață și Alexandru Corduneanu, reprezintă o bogată și complexă dezvoltare a seriei, ce se completează cu materialele conferinței internaționale edițiile 2018 și 2019. Miza proiectului „Identitățile Chișinăului”, demarat în 2011, este susținută și în recente ediții prin „revelarea trecutului ascuns și scoaterea din ascundere a evenimentelor marcante, a personalităților de vază pentru spiritul locului și al epocii prin discursuri de diverse paliere profesionale– istoric, cultural și spațial-urbanistic”.

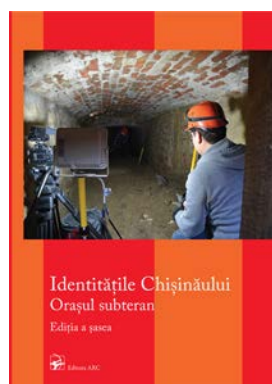
Volumul V conține 28 de studii ale cercetătorilor asidui ai toposului chișinăuian, ce iau în vizorul multiaspectual perioada interbelică cu mișcările politice, cultural-teatrale, dar și generaționist-literare, cu vizunea mitopoetică a vizitatorilor străini și reflectarea vieții orașului și a societății din Chișinău în înscriserile marilor cotidiane din București, istoria construirii clădirilor monumentale, cât și cu manifestările comunităților etnice și religioase. Studiul introductiv, semnat de coordonatori, aduce explicații asupra valențelor sintetice care au fost urmărite în reconsiderarea etapei de renaștere spirituală, socială și economică a urbei și de integrare în aria geografiei culturale românești. Evenimentele social-politice din 1917, care au modificat cursul vieții interne a orașului, dar și a Basarabiei, au fost amplu analizate pentru a descrie procesul, cu documente istorice de arhivă, tumultul mișcărilor revoluționare, demontarea vechiului regim țarist, dar și mișcarea de revendicare a drepturilor naționale ale românilor din Basarabia, soldată cu constituirea Sfatului Țării. Un spațiu considerabil este acordat revelării activității unor personalități notorii care au contribuit la dezvoltarea Chișinăului interbelic: cum ar fi Constantin Stere, care a impulsionat reorientarea spiritului public basarabean spre România alături de patrioții din Sfatul Țării; geograful francez Emmanuel de Martonne, care a realizat un număr impresionat de cercetări geografice ce tratau mediul geografic românesc; rebelul Nicolae Costenco, care a știut să-și asume consecințele mișcării împotriva curentului prin activitatea desfășurată în Chișinăul interbelic în calitate de ziarist, poet și eseist; prof. Constantin N. Tomescu, care se înscrie în pleiada intelectualilor români atât prin activitatea întreprinsă în perioada interbelică în Basarabia, cât

și prin memoriile sale lăsate posterității; arhitectul român Octav Doicescu, care a propus Planul de sistematizare a Chișinăului; compozitorul George Enescu, care a ajutat la dezvoltarea culturii muzicale în Chișinăul interbelic; cântăreața Maria Cebotari, care s-a afirmat splendid în filmul muzical european, plasticianul Alexandru Plămădeală, care a participat la devenirea Școlii de Artă Plastică un centru al vieții artistice din oraș; arhitectul Alexei Șciusev, care a refăcut orașul distrus.

În volumul al VI-lea, coordonatorii s-au concentrat să adune cercetările polivalente ce se încadrează în filonul tematic al patrimoniului subteranelor chișinăuene: „Prin actualul volum dăm curs și promovăm cercetările orașului subteran, acea *terra incognita* a Chișinăului”. Studiile substanțiale științifice, 22 la număr, incluse în volum, analizează istoria, arhitectura și funcționalitatea rețelelor subterane din Chișinău atât prin cercetarea documentelor de arhivă, cât și realizarea unor sondaje arheologice. Culegerea este structurată în patru părți tematice: Chișinăul subteran; Orașul subteran; practici de cercetare și valorificare; Orașul între proiect și realizare; Orașul din catacombele literaturii. Concepția volumului descoperă intenția de a prezenta inițial rezultatele cercetărilor realizate în cadrul proiectului „Istorii ascunse ale Republicii Moldova. Subteranul urban și folosirea lui în perioada sovietică”, continuând cu relevarea practicilor de cercetare internațională a orașelor și a istoriei diverselor proiecte de amenajare a Chișinăului și finalizând cu examinarea „orașului ascuns” în viziunea diferitor scriitori, prin intermediul arheologiei literare.

Ludmila ȘIMANSCHI

Pentru arhitecții specializați pe „castelologie” (de la *castellum* – castel, știința care studiază castele, cetăți, în genere arhitectura fortificată medievală) monografia doamnei Mariana Șlapac *Castelologia comparată. Arhitectura de apărare a Țării Moldovei între Occident și Orient* (Edirura Arc, 2020) se deschide în cele mai mici detalii care fac ansamblul valoros și inovativ pe un anumit segment al cunoștințelor acumulate până în prezent. Potrivit lui Dominique Raynaud, arhitect, istoric în domeniul științei și tehnicii, doctor habilitat de la Universitatea Grenoble-Alpes, Grenoble (Franța), prefațatorul cărții, studiul conduce pe două linii paralele: „prezentarea rezultatelor unor investigații aprofundate asupra surselor și modelelor arhitecturale care stau la originea arhitecturii defensive din Țara Moldovei și testarea procede-

elor ce permit fondarea unei noi specialități: castelologia comparată”. Acest din urmă demers, adică cel în favoarea castelologiei comparate, a avut mult de câștigat ca disciplină nouă, constituind atât o cercetare de performanță, cât și o introducere complexă pentru orice interesat.

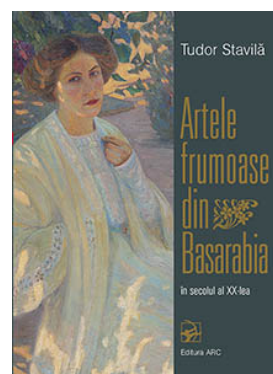
Rigorile cercetării sunt respectate cu acuratețea unui savant cu experiență îndelungată; înainte să se aprofundeze în analizele propriu-zise ale arhitecturii defensive din Țara Moldovei, autoarea prezintă atât „Metoda comparativ-istorică și disciplinele comparate”, cât și știința nemijlocit a „Castelologiei”, cu întreg protocolul de definiții, obiective, concepte principale, metodologie și literatură la temă. Preluând metoda probată de atâtea alte discipline, castelologia își extinde aria de competențe. La general, cercetătoarea descrie cele trei funcții ale castelului medieval – funcția defensivă, funcția rezidențială și funcția simbolică – din perspectiva comparativă. Analiza unui volum enorm de informații despre castele din întreaga lume se conformează regulilor acestei teorii: se identifică *numitorul comun*, *dominantele*, *elementele focalizatoare* ale arhitecturii castelologice. Limbajul studiului operează categorii precum *sursele*, *influențele*, *paralelisme istorice*, *tradițiile*, *școlile*, *arhetip-prototip-tip exemplar-tipologizare* etc. Felul acesta de a vedea lucrurile apropie castele și cetăți din diferite țări și continente edificate în secole diferite. De pildă, castelele din țările Baltice, din Kaunas, Trakai, Medininkai se aseamănă cu cele din Lubin, Marienburg, Ivangorod și Suceava; Cetatea Brăilei, cetatea Baba Vida din Vidin (Bulgaria) – cu cetatea din Šabac (Serbia). Apropierile se datorează influențelor – directe, indirecte, active, pasive, spontane, deliberate –, școlilor, curențelor, stilurilor și individualităților creatoare. Similitudinile aranjează cetățile și bastioanele în serii, familii și grupuri. După stilul dominant, de exemplu, există castele gotice, renaștentiste, romantice. Dar nu toate asemănările țin de împrumuturi, unele sunt dictate de structura umană pe care arhitectul o transferă construcției. Mai exact, orice clădire, chiar și cea militară, „este un corp” (Alberti), are „gât sau gorjă”, „față”, „ureche sau oreleon”, „denticuli” (de la dinte), „oculus” (de la ochi); în timpurile de altădată parametrii ei erau măsurați în „cot, palmă, picior”. Construcțiile defensive au fost înzestrate cu nume (masculine – turnul lui Alexandru, sau feminine – turnul Marinkăi, romantice – Turnul Fecioarei, sau înspăimântătoare – Turnul Torturilor) și calități umane (Turnul Lacrimilor), având ocupații și naționalitate, grade militare și rang boieresc etc. Astfel că cercetarea castelologică trebuie să inter-

acționeze cu antropologia, dar și cu alte discipline conexe care relevă dimensiunea ființei umane: hermeneutica, semiotica, fenomenologia, filologia, etnologia. Această lume a castelelor și cetăților medievale este una plină de reprezentări, semne simboluri, sugestii, pictograme, sculpturi, basoreliefuri, obiecte apotropaice, graffiti, forme etc. care trebuie încă descoperite în adevărul și frumusețea lor profundă. Arhetipologia se va preocupa de arhetipurile importante (antice, romane în mare parte și medievale: bizantine, arabe, armene, carolingiene și normande, ale cruciaților din Țara Sfântă) care au dictat configurațiile arhitecturale ale construcțiilor defensive de-a lungul secolelor.

Pentru a numi modelele preluate de arhitectura militară medievală a Țării Moldovei, Mariana Șlapac analizează judicios cele mai importante din întreaga lume, începând cu modelul „castel+donjon”, castelul „de tip castral”, „constantinopolitan”, „reședință fortificată orientală”, cu „plan circular, poligonal sau poliglobat”. Acestea sunt suprapuse pe „corpul” cetăților din Țara Moldovei: Țețina, Hotin, de Scaun din Suceava, Chilia, Cetatea Albă, Șcheia, Neamț, Bender, Tatarbunar, Roman, Orheiul vechi și Soroca. Treptat, se relevă faptul că arhitecții cetăților moldave au fost la curent și au preluat modele atât din arealul european, cât și din cel oriental.

Ceea ce trebuie menționat, dincolo de vasta informație relevantă pentru specialiști, spectaculoasă pentru cercetătorii altor discipline și simpli cititori, este bogăția ilustrațiilor – fotografii și scheme – care dau cărții o mare valoare. Colecția de fotografii cu castele, turnuri, cetăți, bastioane etc. este admirabilă. Sunt multe de spus și despre belșugul de termeni tehnici și estetici denumind varietatea de elemente ale fortificațiilor. Monografia doamnei Mariana Șlapac este una monumentală în sens clasic, fiind totodată deschisă spre discursul actual al studiilor culturale. Asemenea cărți se întâmplă să apară destul de rar în comunitatea noastră academică, autoarea meritând toate onorurile.

Monografia semnată de Tudor Stăvilă, *Artele frumoase din Basarabia în secolul al XX-lea* (Editura Arc, 2019), nu are un echivalent atât ca temă de cercetare (în sensul geografic al spațiului reflectat), cât, mai ales ca eșafodaj documentar. Numărul de arhive care i-au furnizat cercetătorului documente este copleșitor, conferind studiului cel mai înalt grad de credibilitate și rigoare enciclopedică. Spațiu la interferența culturilor, limbilor și ideologiilor, inclusiv din cauza granițelor statale fluctuante,

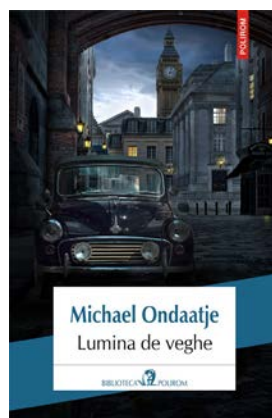

Basarabia din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și până la sfârșitul perioadei interbelice (segmentul de timp reflectat de acest volum) a constituit un mediu perfect pentru formarea armonioasă a artiștilor plastici născuți aici, care au avut posibilitate să se instruiască în cele mai de față instituții ale momentului – rusești și occidentale – și să producă valori de nivel universal. Volumul se alcătuiește din mici portrete ale artiștilor plastici, gravitând în jurul a câtorva orașe-centre culturale unde s-au format și au activat aceștia: Sankt Petersburg, Moscova, Odessa, Paris, București, Iași, Bruxelles, Amsterdam, München, orașe din Canada și SUA și, desigur, Chișinău. Numele, mai mult sau mai puțin cunoscute, ale artiștilor plastici născuți în spațiul dintre Nistru și Prut alcătuiesc o galerie impresionantă care dă seama de volumul și valoarea artistică a patrimoniului național de aici. Merită să le trecem numele celor instruiți în Academia Imperială de Arte din Sankt Petersburg – Terinte Zubcu, Nicolai Gumalic, Rodion Toma și Policarp Railean, Eugenia Meleşevski, Auguste Baillayre, Lidia Arionescu, Ion Croitoru – sau ale celor formați în ambianța artistică a Bucureștiului – Auguste și Tania Baillayre, gravorul Gheorghe Ceglokoff, scenografii Theodor Kiriakoff, Victor Fiodoroff și Elena Barlo –, precum și în mediile artistice și academice ale Parisului – Numa Patlagean, Isaac Antcher, Grégoire Michonze, Joseph Bronstein, Zelman Otchakovsky, Lydia Luzanovsky, Olga Olby, Antoine Irisse, Moisey Kogan și Dina Vierny. Unii ca Samson Flexor (Brazilia), Irina Szandrovsky, Sacha Moldovan, Boris Anisfeld, Adolf Milman (SUA), Tatiana Sienkiewicz-Bulavițchi (Canada) au ajuns departe în lume, luând cu ei ceva din ființa locului unde s-au născut.

Fiecare portret oferă informații despre o mare diversitate de aspecte, tinzând către exhaustivitate și oferind documentele probatoare din arhive, referitoare la activitatea profesională a protagonistului: date biografice, instituțiile în care a studiat, mediile artistice, maestrul, pedagogii și modelele urmate, lista lucrărilor importante cu datele de rigoare (denumirea, anul și locul executării, comanditari, păreri critice cu care autorul polemizează uneori etc.), expozițiile desfășurate, reflectarea personajului în presa vremii, monografiile critice dedicate creației acestora, imaginea celor mai importante lucrări, fotografii cu familia și prietenii, cu documente din arhive etc. Aceste minimonografii pot satisface și pe cei cărora le place să urmărească destine excepționale din Basarabia, oameni aflați la cumpăna între a rămâne acasă și a pleca în străinătate, a alege arta angajată sau a pleda pentru cea de valoare.

Odată fixat obiectivul pe ceea ce se întâmplă în Basarabia, la Chișinău în fond, se încadrează perfect un tablou al preocupărilor și stilurilor care au configurat arta plastică modernă din acest spațiu. Dacă a doua jumătate a secolului al XIX-lea, scena este ocupată de creația „peredvijnicilor” (itineranți) ruși și ucraineni, apoi la începutul secolului al XX-lea, creația de la Chișinău stă sub influența curentelor estetice (postimpresionism, *Art Nouveau*, expresionism) emanând de la Paris și din alte capitalele europene, unde pictorii basarabeni s-au format. Această impresionantă hartă a legăturilor și influențelor artiștilor plastici, cartografiată pentru prima dată de domnul profesor, doctor habilitat Tudor Stavilă, s-a îngustat cu mult în perioada sovietică, din cauza aderării majorității artiștilor rămași acasă la „realismul socialist”. Și acest lucru este cu mult mai vizibil după lectura acestui volum necesar.

Romanul scriitorului canadian de limbă engleză născut în Sri Lanka, Michael Ondaatje, *Lumina de veghe* (traducere de Ariadna Ponta, Polirom, 2019) este unul perfect pentru cititorii care se implică doar în lecturile în stare să le asigure atât provocările subiectului inedit, cât și plăcerile intelectuale de descoperire a tehnicilor narative; și numai în condițiile în care textului nu-i lipsesc nici complexitatea reflecțiilor existențiale personale, nici vocabularul care să le exprime în cele mai subtile nuanțe. Acțiunea romanului lui Ondaatje începe în 1945, în timpul războiului, la Londra. Doi adolescenți, Nathaniel, de 14 ani, și sora lui cu doi ani mai mare, Rachel, sunt lăsați de părinții lor în grija a doi bărbați străni, ei plecând pentru un an în Singapore cu misiune de serviciu. Tata îi părăsește la începutul verii, mama urmează să mai stea cu ei întreaga vară. După un îndelungat spectacol de pregătire a cufărului de călătorie, mama dispare subit, fără să-și pună la curent copiii. Indivizii pe post de tutore nu le creează starea de siguranță. Peste un timp, adolescenții descoperă, în subsolul casei lor, cufărul mamei cu tot cu hainele frumos așezate. Uluiți și înfricoșați de imprevizibilul situației în care s-au pomenit, adolescenții par să dezvolte complexe periculoase pentru fiziologia lor. Toate acestea sunt narate de Nathaniel. Faptul că nu ne este prea clar ce vârstă are personajul când ne evocă întâmplările învăluite în ceața trecutului, aceasta (vârsta) cu tot cu orizontul ei specific de înțelegere se mărește, parcă, odată cu înaintarea în lectură, face parte din strategiile narative demne de admirația celor mai pretențioși cititori. Abia în partea a doua a romanului aflăm că naratorul are 28 de ani, este

angajat ca arhivar la serviciul de informații al guvernului britanic și că e obsedat să clarifice lucrurile legate de părinții săi și, mai ales să adune fragmentele de viață ale mamei despre care nu știe aproape nimic și pe care o crede implicată într-o activitate de spionaj. Nu e câtuși de puțin important pentru el să afle care erau motivele mamei atunci când a decis să-i abandoneze într-un context atât de periculos. Funcția de narator a lui Nathaniel se întrerupe brusc în partea a treia, fiind preluată pe rând de alte câteva personaje vizate anterior. S-ar părea că mama, intervenind la persoana I, va dezlega dilema tânărului, acest lucru nu se întâmplă însă. Câteva sugestii se aleg totuși din depoziția mamei.

Nu doar trama polițistă este ceea ce menține ritmul lecturii, ci și cele două dramatice povești de dragoste nerealizată, care se încrucișează în interiorul aceleași familii. Scriitorul zugrăvește cu o măiestrie de vrăjitor câteva universuri, dintre care cel urban al Londrei, combinând elemente de horror și romantism, se arată pe de-a dreptul fascinant. Episoadele cu aventurile adolescentului călătorind în susul și în josul Tamisei pe timp de noapte și ceață, pe o barjă plină de câini, alături de un personaj pe care îl bănuiește implicat în rețeaua interlopilor, dar de la care învață prețioase deprinderi de supraviețuire în situații complicate, sunt, se poate spune, argumentele cele mai tari în ideea că romanul nu trebuie în niciun caz ignorat.

Aliona GRATI

Volumul *Arhivele memoriei: recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Socialistă Moldovenească. Memorii. Documente. Studii de caz. Vol. 3, Tom 3: cercetări realizate în localitățile din sudul Republicii Moldova*, coordonat de Ion Valer Xenofontov (Chișinău: Biblioteca Științifică (Institut) „Andrei Lupan”, 2019) reprezintă cea mai recentă apariție editorială din colecția „Arhivele Memoriei”, publicată în cadrul Programului de stat „Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din RSS Moldovenească în perioada anilor 1940–1941, 1944–1953”, al cărui director este Anatol Petrencu, prof. univ., dr. hab. Volumul conține trei capitole care cuprind 18 mărturii ale supraviețuitorilor deportărilor din regiunea de sud a Republicii Moldova, preponderent din raionul Ștefan-Vodă. Din aceste mărturii, 12 aparțin femeilor și 6 bărbaților și doar un singur caz se înscrie în primul val de deportări (1941), restul se referă la cel de-al doilea val, din

6-7 iulie 1949. În „Notă asupra ediției”, dr. hab. Constantin Manolache și dr. Ion Valer Xenofontov prezintă obiectivele lucrării, importanța și specificul istoriografic, organizațiile și persoanele care au colaborat la scrierea acesteia, dar și importanța socială a lucrării.

Studiul introductiv este intitulat „Revizuirea memoriei. O altfel de abordare a deportărilor din RSS Moldovenească”. Autorii acestuia, dr. Lidia Prisac și Ion Valer Xenofontov, încearcă o revizuire metodologică a cercetării deportărilor din RSS Moldovenească prin intermediul interviurilor de tip *povestea vieții*, care permit transformarea omului din simple date statistice în persoane vii cu emoții, trăiri, amintiri, bucurii și suferințe. Sunt prezentate momente esențiale ale deportării din 1949 care au fost cel mai des și cel mai emoțional rememorate de către supraviețuitori. Capitolul I, „Memorii, interviuri, studii de caz”, conține mărturiile celor 16 supraviețuitori, fiecare relatare fiind intitulată cu o expresie extrasă din interviu, care, în viziunea editorului, reflectă cel mai bine anumite aspecte ale poveștii de viață relatate. Fiecare mărturie începe cu o notă introductivă și un studiu de caz care ne fac cunoscute eroul povestirii, familia acestuia, liniile de subiect ce vor fi abordate, istoria pe scurt a deportării sale și câteva momente legate de desfășurarea interviului. Capitolul II, „Istoria în monogramele memoriilor”, prezintă recente apariții editoriale ale istoriografiei crimelor regimului comunist din RSSM. Ion Valer Xenofontov trece în revistă lucrări valoroase referitoare la studiul clerului ortodox din RSSM, Elena Prus, prof. univ., dr. hab., analizează lucrarea autobiografică „20 de ani în Siberia. Amintiri din viață” scrisă de Anița Nandriș-Cudla. Capitolul trei, „Deportările în spații ale comemorării: secvențe foto”, conține poze realizate de Ion Valer Xenofontov cu referire la subiectul lucrării date.

Întreaga colecție „Arhivele Memoriei” și, în particular, vol. 3, tom. 3, reprezintă o valoroasă reuniune de mărturii ale supraviețuitorilor atrocităților regimului totalitar comunist din RSSM și a fost rezultatul unei munci migăloase și complexe a mai multor cercetători din Republica Moldova. Drept rezultat, avem o contribuție importantă la păstrarea memoriei victimelor acestui regim odios, o radiografie a rănilor suferite de poporul nostru și o dovadă a capacității lui regenerative.

Constantin TCACI

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Dialogica. Revistă de studii culturale și literatură / Biblioteca Municipală „B. P. Hasdeu”; redactor-șef: Aliona Grati, Chișinău: ArtPoligraf SRL, 2020. – ISSN 2587-3695, E-ISSN 1857-2537, Anul II, nr. 3, 2020, 148 p.
Tiraj 150 ex.